

Vetenskapssocieteten i Lund

Årsbok 1971

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1971

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Gleerups/Lund

Redaktör: Erland Lagerroth

Formgivning: Lars Tempte

Omslagsbild: Ektrappan i Lundagårdshuset från 1732. Foto Erik Liljeroth,

Allhems förlag

Berlingska Boktryckeriet

Lund 1971

Innehåll

Artiklar

- 5 *Erik Lönnroth*: Humanistisk framtid
- 15 *Bertil Ejder*: Svenska språket vid svenska universitet
- 27 *Johan Feuk*: Var Olaus Petri psalmdiktare?
- 79 *Svante Bohman*: Matthæus Fremling och Esaias Tegnér
- 142 *Nils Gösta Valdén*: Vilhelm Ekelund och världslitteraturen

Minnesord

- 158 Alrik Gustafson av Staffan Björck
- 163 Krister Hanell av Paul Aström
- 169 John Hjelme-Lundberg av Algot Werin
- 173 Vagn Poulsen av P. J. Riis
- 178 Birger Sallnäs av Göran Rystad

Från Vetenskapssocietetens 50-årsjubileum

den 21 november 1970

- 183 Hälsningsanförande. Donationer. Hälsningar från vetenskapliga samfund. Utdelning av belöningar, minnestal, högtidsföreläsning m.m.

Vetenskapssocieteten i Lund

- 193 Matrikel
- 203 Verksamheten 1970
- 205 Räkenskaper
- 208 Revisionsberättelse
- 209 Skriftförteckning

Humanistisk framtid

Det kunde kanske tyckas att jag borde ha preciserat mig mera när jag valde ämnet för min föreläsning på Vetenskaps-Societetens högtidsdag. Jag har yttrat mig flera gånger på senare år om Humanistiska forskningsrådets arbetssätt och prioriteringar, och det har självfallet innefattat vissa framtidsperspektiv. Men jag har inte kommit hit för att tala om forskningsrådet, i varje fall inte i första hand om det. Det har känts som ett behov i dagens läge att göra klart för mig själv vad vi humanister egentligen har att göra här i världen, och jag har valt detta solenna tillfälle till att tänka högt. Det kan tyckas hänsynslöst, men det är inte så lätt, och jag hade en känsla av att jag behövde kompetent hjälp i tänkandet.

Vad som gör frågan brännande är, som jag uppfattar det, inte i första hand det att vi känner oss eftersatta i tilldelningen av resurser vid universiteten, inte heller den ständigt fortgående och oundvikliga konkurrensen om anslag med andra vetenskapsområden. Utan det skakande är de reaktioner man har kunnat märka på de utexaminerade humanisternas svårigheter att finna arbete, svårigheter som sent omsider har blivit akuta men som länge har kunnat förutses. I den mån de inte kan placeras på traditionella akademiska yrkesområden, först och sist lärarbanan, så bedöms deras utbildning som värdelös ur annan synpunkt än som underlag för enskild belåtenhet över officiellt betygade insikter och färdigheter. Var det så att man ansåg att våra kandidater och magistrar kunde för *litet* humaniora, så kunde vi väl litet var tycka att det låg något i synpunkten, men felet är i stället att de anses kunna för *mycket*, hur litet de än kan. Det ingår inte i deras roll i samhället att kunna expandera utöver de fällor där de sedan gammalt hör hemma – och det i ett samhälle där just de kvalificerade yrkena expanderar. Måste de söka arbete utanför de fällorna, är det inte tal om kompletterande utbildning utan *omskol-*

ning. Bakom den värderingen ligger uppfattningen, att humanistisk utbildning är värdelös ur mera allmänna samhällssynpunkter.

Det är svårt för den som själv är humanist att inte reagera känsloladdat inför den situationen, helst som vi har varit vana vid att humanistisk utbildning alltid har ansetts ha ett värde genom att skola intellekt och omdöme – något som man ansåg här i landet för inte så länge sen, och som man alltjämt anser i andra länder. Reagerar man känsloladdat, har man en naturlig benägenhet att skylla på andra, och det finns verkligen mycket att skylla på. Vi vet, att statsmakternas företrädare driver sina arbetsgivarintressen gentemot en svällande och besvärlig löntagargrupp. Vi vet att det flyter omkring massvis med rent vidskepliga föreställningar om nutida akademisk utbildning bland politikerna, i pressen och andra massmedia. Men skall vi få något grepp om vår egen situation, så räcker det inte att skylla på andra. Vi måste ställa oss själva frågan, vad vi kan göra åt saken, sådan den nu har utvecklats sig. Kan vi inte själva finna en väg ut ur det stängda och förödmjukande läge, där vi har hamnat, så lär ingen annan hitta den åt oss.

Först och främst: varför anses humanistisk utbildning så mycket onyttigare än förut? Det måste hänga samman med att man generellt sett begär en annan människotyp av den akademiskt skolade befattningshavaren nu än tidigare – en man eller kvinna, som inte grundar ståndpunkter och beslut på kritiskt och självständigt tänkande, utan en som är funktionsduglig på lägre nivå, specialkunnig på ett litet område som han eller hon skall ägna sig åt och inte gå utöver. Det återspeglar en arbetsmarknadssituation, som det på kort sikt inte finns mycket att göra åt och som är präglad av det starkt ökade utbudet på akademisk arbetskraft. Svaret på den måste vara att möta utbildningsbehovet hos yrkesgrupper, som inte tidigare har rekryterat akademiker och där speciell humanistisk utbildning kan betyda ökad kapacitet i yrket. De försök som hittills har gjorts i den riktningen har varit halvhjärtade och valhänta, och vi har nog på det hela taget hållits tillbaka av föreställningen, att samhällsvetenskaperna har ett naturligt försteg på den fria marknaden. Helt naturligt behöver sådana som arbetar yrkesmässigt med ekonomi också studera ekonomi, och säkerligen finns det massvis med yrken, som bör ha samhällsvetenskaplig skolning och inte humanistisk. Men det gäller inte generellt. Har en hotellportier eller en hovmästare större behov av att kunna Sveriges grundlagar och ekonomisk teori än språk eller kultur- och socialhisto-

ria? Har en turistguide eller resebyråtjänsteman mera behov av statistik än kännedom om estetiska värden och kulturmiljöer? Har en flygvärdinna mera nytta av sociologi än av att känna den kulturella miljön i de länder hon besöker? Vi kan lugnt svara nej på frågorna och samtidigt konstatera, att ingen av de yrkesgrupperna är betjänt av lärarutbildning i något humanistiskt yrke. På kort sikt måste vi sträva efter att spränga Pukas-systemets absurda tvångströja för att försöka förverkliga en mångsidigare humanistisk grundutbildning, som kan tänkas svara mot dagens och morgondagens situation på arbetsmarknaden.

Men det är en kortsiktig målsättning, och den berör inte själva det väsentliga i vår situation. All humanistisk utbildning vi kan ge på alla stadier står i relation till den forskning vi bedriver – det är de rörliga delarna av forskningsfronten som avgör hur mycket liv det över huvud taget är i vår verksamhet. Det är det som gäller för allt akademiskt arbete, och jag tror det är nödvändigt att vi gör klart för oss att det är där svagheten ligger i vår position i dag. Medicinarna kan alltid lita på att politiker och opinionsbildare är övertygade om att deras forskning och utbildning är livsnödvändig eftersom de gäller den egna kroppens välbefinnande. Teknikerna kan på liknande sätt lita på att alla anser att det hänger på dem om hus och broar håller ihop, om samfärdsmedel och statusapparater fungerar och om alltsamman, någon gång, blir bättre och billigare. Samma förtroendekapital av övertygelse om praktisk nödvändighet gäller i starkare eller svagare grad all naturvetenskaplig grundforskning och tillämpad forskning. Samhällsvetarna har i varje fall närmat sig de akademiska högre stånden genom löften om samhällseliga framsteg som resultat av deras verksamhet – frågan om hur löftena skall infrias bör från humanistiskt håll inte ställas med skadeglädje utan med sympati, i känslan av att vi i mångt och mycket sitter i samma båt. Emellertid utgör humanister och teologer tillsammans den lägsta akademiska kasten, den som inte kan ge löften om kalla pengar, lättfattliga nöjen eller kroppsligt välbefinnande. Det vi kan ställa i utsikt är något mycket vagare. Vad är det egentligen?

På den tiden då humanioras ställning var odiskutabelt stark, ännu i början av detta århundradet, behövde man inte tveka om att den humanistiska forskningen tjänade något mycket väsentligt: den byggde under en idealbildning, som var allmänt omfattad i tongivande kretsar i den tidens samhälle. Filosofin med traditioner från Boström och im-

pulser från nykantianerna, estetik med klasiska och romantiska mönster och först och sist den inriktning på historiska perspektiv, som fanns över hela fältet av historiska och filologiska discipliner och med särskild nationell accent inom några speciellt omhuldade discipliner: svensk historia, svensk vitterhet, nordiska språk. Vi kan tänka tillbaka på detta med en viss nostalgi därför att det betydde en tid av stora och betydelsefulla vetenskapliga landvinningar, som uppfattades av och fick resonans i en intresserad och respektfylld miljö. Men vi får inte blunda för att denna idyll innebar att våra vetenskaper stod i pakt med ideal, som tjänade ett gammalt samhälles åskådningar och beteendemönster. Det är lätt att svara, att när den historiska lingvistikern gjorde sina stora landvinningar, när August Danielsson och Einar Löfstedt arbetade med klassisk grammatik och stilistik, när Fredrik Böök skrev om Esaias Tegnér och Stagnelius, när Harald Hjärne och Sam Clason anlade källkritiska synpunkter på Gustav Vasa, och Gustaf IV Adolf, när Erland Nordenskiöld utforskade sydamerikanska indianstammar och Sigurd Curman organiserade ett systematiskt utforskande av svensk kyrkoarkitektur, så var det fråga om forskning med moderna metoder och med resultat, som vår tid har all anledning att vara tacksam för. Jo, men det som stod i fokus för forskningens intresse: språkstammarnas ursprungsformer, de antika kulturspråken, den klassisk-romantiska traditionen i svensk litteratur, det svenska kungadömet i dess makts dagar, människans ursprungliga livsformer i primitiva kulturer, fädernas kyrka – allt detta byggde under en konservativ världs- och livsåskådning. Den humanistiska forskningens mönster var inte entydigt: det är särskilt på sin plats att minnas i en Societet, som valde Lauritz Weibull till sin förste praeses, och där vi i dag har glädjen att se Fredrik Lagerroth i vår krets. Radikal kritik och en kättersk attityd mot det bestående bröt också fram, och forskningens obundenhet att operera från sina egna utgångspunkter var i princip vedertagen. Men den stora strömmen i humanistisk vetenskap löpte i det gamla borgerliga samhällets fåra, det som fick sin grund raserad 1918 och som försvann eller åtminstone gick under jorden i 1930-talets turbulenta händelseutveckling.

Eftersom vetenskapers innehåll och målsättning inte ändrar sig över dag och år, så är det inte så besynnerligt att detta än i dag kastar sin skugga över humanioras ställning i Sverige. Detta så mycket mindre som våra politiska partier inte heller har varit speciellt alerta i fråga om att utveckla sina åskådningar och beteendemönster utöver de

klassiska frontställningarna från brytningsåren 1909–14–18. Det är begripligt, även om det är beklagligt, att dagens makthavare har haft svårt att förlåta de historiska vetenskaperna att de en gång erbjöd en ideologisk vapenarsenal åt det gamla samhällets förkämpar. Det är också begripligt, att alla idealistiska värdebestämningar har sopats bort efter att ha rensats upp som ogräs ur den humanistiska rabatten, och att de teologiska fakulteternas öde ligger i vågskålen. Det som inte alls är begripligt utan enbart beklagligt är att man på politiskt håll visar så litet intresse för att låta sig informeras om vad våra vetenskaper står för i dag. Desto mera anledning har vi att själva bli medvetna om en ståndpunkt i den frågan, oss själva till rättesnöre, i fred eller ofred med utomstående.

Vi måste för det första konstatera, att det ännu finns åtskilligt kvar av det som var våra vetenskapers centrala innehåll vid början av 1900-talet, både i undervisningsstoff och i forskningsarbete. Det bildar inte längre ett sammanhängande mönster, men det utgör stora, fragmentariska delar av intresseområden. Man kan inte säga att det objektivt sett är något fel att klassikerna alltjämt gör textkritiska studier på klassiska författare eller att filologerna arbetar med dialekter och ortnamn eller att litteraturvetarna, som alldeles nyss var litteraturhistoriker, intresserar sig för våra stora 1800-talsförfattare eller att historikerna värderar och omvärderar svenska kungar och statsmän. Det är alltsamman stora och betydelsefulla intresseområden, och nya synpunkter på dem kan ha en betydande räckvidd. Vi är klart medvetna om att sådana nya synpunkter kan öppna fullkomligt nya perspektiv och berika vårt kulturliv med nya inslag. Frågan är bara om det är det som sker. Det finns alltid en betydande risk att ett ämne fastnar i en undervisningsslentrian och dess forskning i en meriteringsslentrian. Är en akademisk lärare i ledande ställning hårt pressad av att ta hand om fyra eller fem gånger så många elever som han rimligtvis kan klara av plus ett antal nya ämbetsplikter, så stannar han i de flesta fall vid att lära ut det han kan från början och skyggar för den ytterligare kraftinsats som det innebär att lära och tänka nytt. Detta är inte vi humanister ensamma om – det har drabbat alla utbildningsområden, dit lemmeltåget från gymnasierna har slussats. Men vi har mest anledning av alla att fråga om något händer och i så fall vad som händer – för vi kämpar för livet.

Det tjänar ingenting till att försöka neka till att en del som händer har hållit på att hända ganska länge. Vad det är överlåter jag till en-

skild begrundan av var och en företrädare för olika vetenskaper. Det är betydligt intressantare och betydligt svårare att försöka kartlägga vad det är som händer och som är i avgörande grad nytt. Utan prentioner på att kunna ge mer än mycket ytliga intryck av verksamheter inom flertalet humanistiska vetenskaper har jag inte kunnat undgå att göra en del iakttagelser under år av arbete i Humanistiska forskningsrådet.

En sida är det som hänger samman med själva arbetsformernas förändring. För en mansålder sedan bedrevs praktiskt taget all humanistisk forskning i Sverige som individuell meriteringsforskning vid universiteten, och valet av arbetsuppgifter begränsades naturligt till vad som kunde bemästras av en ensam person under ett begränsat antal år. Under de sista åren har de grundläggande materiella villkoren för humanistisk universitetsforskning raserats med en konsekvens, som ger ett vilseledande intryck av planmässighet. Antalet professorer och biträdande professorer har stått praktiskt taget stilla, i bjärt motsats till vad som har skett i andra länder. Vad beträffar befattningar vid skolor och lärda verk har meritvärdet av vetenskapliga prestationer inskränkts radikalt och tycks komma att ytterligare inskränkas. Genom införandet av den nya doktorsexamen har en lucka uppstått i forskarkarriären genom att forskarassistentbefattningarna, som skulle föra doktorerna vidare mot docentkompetens, i det stora hela har uteblivit. Skulle också alla förutsättningar för att trycka doktorsavhandlingarna försvinna, sjunker doktorernas vetenskapliga nivå långt under det som kan bryggas över till högre kompetens, och detta utan att någon myndighet i detta land har en chans att påverka förhållandet genom formella sänkningar av minimikompetenser. Skulle inte en markerad förändring inträffa i vår universitetspolitik, så innebär det att de humanistiska vetenskaperna stranguleras som universitetsvetenskaper och att deras framtid helt hänger på forskningsrådet och andra forskningsfonder. Det skulle innebära utarmning. Det är klokt att ställa in sig på att den kan bli verklighet.

Genom rådets och riksbanksfondens satsningar har återigen forskning av en ny typ blivit möjlig: kollektiv projektforskning, bedriven inte för meritvärdets skull utan därför att forskningen som sådan behöver utföras. Det innebär naturligtvis, att motiveringen för sådan forskning måste vara genomtänkt på ett helt annat sätt än vad som tidigare har varit fallet, samtidigt som den öppnar tekniska möjligheter att bemästra större undersökningsmaterial än den enskilde fors-

karen kan lägga under sig. Ser man vad det är för sorts forskning av ny typ, som har kommit fram den vägen, så är det påfallande mycket som rör sociala och tekniska företeelser och problem. Det är knappast en tillfällighet, att just de av de humanistiska vetenskaperna, som förut har begränsats av en nationell ämnesinriktning, nu har gripit sig an socialforskning med påfallande energi. Dit hör nordiska språk med det stora och mycket förgrenade projektet om svenska språket i nutidens samhälle. Dit hör historia med det s.k. klassamhällesprojektet med särskild tonvikt på folkrörelserna, emigrationsprojektet och det som rör Sverige under andra världskriget. Dit hör litteraturvetenskap med pressforskning och litteratursociologi. Men vi har också ett mindre, lärdomshistoriskt projekt som rör sambandet mellan teknisk utveckling, industrialisering och kultur under 1800-talet, ett som rör tyskt pressspråk, ett musikvetenskapligt med fysisk undersökning av ljud-effekter, ansatser till ett som rör nordafrikansk arabiska som socialt kommunikationsmedel. Vi har ett nystartat teologiskt projekt om religiösa företeelser i det nutida samhället, ett etnologiskt om den borgerliga kulturen och ett allmänspråkvetenskapligt om barnspråk.

Under det att forskningsrådet har gjort vad det har kunnat för att stödja dessa forskningar, genom egna anslag och genom rekommendationer, har vi inte varit på något sätt okunniga om att många humanister ställer sig skeptiska till denna s.k. samhällstillvändhet, anser att den innebär förräderi mot den humanistiska vetenskapens innersta väsen, att den innebär kapitulation för krassa nyttosynpunkter, i värsta fall, ren och rå opportunism. Detta kan naturligtvis alltid diskuteras, eftersom det alltid är en olöst fråga vad som är humanismens innersta väsen och eftersom människors motiv för arbetsinsatser ofta är av blandad beskaffenhet. Med var och en som har en genomtänkt uppfattning om vad som är humanismens innersta väsen hoppas jag få en allvarlig, gärna offentlig diskussion, gärna med kritik mot forskningsrådets och min verksamhet. Det är desto mera önskvärt som jag hittills inte har mött något artikulert uttryck för vad det är som är fel i att humaniora tar upp social problematik, och eftersom vi verkligen behöver debatt om sådana frågor. Beträffande den andra sidan av saken, opportunismen, är nog vi som tar emot anslagsäskanden mera konstant irriterade än andra över utslag av lättvindiga försök att poppa upp forskningen genom att stoppa in sammansättningsleden »social-» eller »samhälls-» i rubrikerna, föreslå onödigt och dyr maskinell databehandling av materialet eller kalla

naturligt och banalt samarbete för teamwork. Jag kan försäkra, att detta inte gör ansökningarna ett dugg mera aptitliga. Vi har liksom alla andra att kämpa med de nyhetsjournalistiska värderingar, som marrider svenskt kulturliv av i dag och som innebär att det i brutal mening sensationella och det i reklamens mening moderna är det enda intresseväckande. Sättet att möta detta vore en långsiktig och inträngande kulturdebatt i tidskrifter, som ännu inte finns, och intill dess får vi värdera och handla så kallblodigt vi kan.

Det socialt inriktade i dagens humanistiska forskning innebär en tendens till omorientering i sådan riktning att man ägnar sig åt sådana problem som angår människorna omkring oss mera direkt än den forskning vi hittills har sysslat med. Det förefaller mig vara en lovvärd ansats att vinna tillbaka den respekt vi har förlorat. Men allt hänger givetvis på hur den sortens forskning bedrivs och vilken målsättning den har. Konkurrens med socialvetenskaperna inom deras speciella forskningsområden vore ur alla synpunkter meningslös, samtidigt som det är önskvärt att vi lär oss behärska deras forskningsmetoder för eget bruk, och att vi samarbetar med dem. Det bör också uppmärksammas, att det mitt i samhällstillvändheten finns en strävan till abstraktion, som hänger ihop med matematisk symbolik och med ett modelltänkande, som lätt får sin alldeles egna platonism. I den mån man tillägnar sig semantisk stringens och kunskapsteoretisk precision med tillämpning på olika sorters humanistisk vetenskap är det nyttigt. I den mån man stannar inför definitioner av generaliseringar eller av tänkta idealfall i stället för konkret verklighet, hamnar man lätt i en återvändsgränd. Det finns statistiska värden t.ex. vad beträffar stilistik eller socialhistoria, som det kräver hårt arbete att få fram men som är mer eller mindre intetsägande därför att de inte beskriver någonting annat än en tankegång hos forskaren själv. Vad detta illustrerar är egentligen behovet av att de humanistiska vetenskaperna arbetar ut en egen kvantitativ metodik att användas med urskillning på sådana områden där den hör hemma. Den måste kombineras med, inte utesluta den kvalitativa förklaringsmetodiken.

Samhällsinriktning och abstraktionstendens hänger samman med en omorienterande rörelse, som är mer eller mindre skönjbar över hela fältet av humaniora: från genetisk beskrivning till funktionsanalys med koncentration på upplevelse och händelse. Man ser det klart, utan direkt samband med samhällsforskning i vanlig mening,

i den forskning som bedrivs på det estetiska området, där upplevelsen, den kreativa och den mottagande, ligger i centrum för undersökningen. Mera ytligt sett kan man säga, att det rör sig om kulturkonsumtionsforskning. I verkligheten är det fråga om att fånga och beskriva något, som tillför människor värden. Språkforskningen arbetar med metoder, som skall klarlägga språkets roll som uttrycks- och kommunikationsmedel, de historiska och etnologiska disciplinerna analyserar former för mänsklig samverkan i gemenskap eller konflikt. Över allt är det massan av människor som har kommit in i blickfånget, som kollektiv eller som en mängd individer. Det är otvivelaktigt resultatet av en demokratiseringsprocess. Det innebär också en omstöpning av vetenskapernas innehåll och omfång, en sprängning av nationella och globala gränser, ett behov av gruppsamarbete långt utöver de traditionella och i dag alldeles förlegade fakultetsgränserna.

Med det är vi tillbaka vid utgångspunkten: vad är det humanisterna kan erbjuda svenska folket, som kan övertyga det om att vi har något värdefullt att föra ut och föra vidare?

Det vi kan erbjuda är aspekter på samhälls- och kultursammanhangen, som andra vetenskaper inte kan ge. På sätt och vis skall vi fungera som en samhällsforskningens grundforskning, där historien tillför framtidsforskningen en syntetisk överblick och ett långtidsperspektiv, etnologin en varierad kunskap om livsfunktionerna, estetik, filosofi, teologi och filologi fördjupade perspektiv på mänsklig samvaro och upplevelse av omvärlden. I sista hand fortsätter vi att vårda en uppgift, som har varit vår genom sekler och som vi nu för vidare, en smula trevande i en omvärld där allt stöps om och intet kan tagas för givet. Det är vår uppgift att avslöja lögner och finna sanningen i ett virrvarr av förutfattade meningar. Att finna naturliga, riktiga och friktionsfria former för mänskligt liv och samliv. Att finna vår tids och vår miljö uttryck för litteratur, musik och konst och analysera möjligheterna att finna gemensamma nämnare för olika miljöers upplevelse av detta. Som alla kan märka är detta inte alldeles väsensfrämmande för den idealismens målsättning, som styrde oss vid seklets början. Det är avideologiserat, färdigt att födas på nytt i en ny tidsmiljö, där det kan utvecklas till ny kraft.

Kan vi få detta accepterat? Det beror på oss själva, och det är ingen lätt uppgift vi står inför. Men är vi det minsta lyhörda för vad som händer omkring oss just nu, så måste vi märka att vi har behov att tillfredsställa, behov som gör sig allt starkare gällande. Det finns

hos de unga en stark reaktion mot det kommersialiserade i vår tids samhällsliv och kultur, en längtan efter andra dimensioner och perspektiv än de, som obönhörligt mynnar ut i bruttonationalprodukten. Vi skall inte låta oss förvillas av att deras strävan efter en kontrapunkt ibland leder till desperat fixering vid en trosåskådning från 1800-talet. Vår uppgift är inte att erbjuda tro utan vetande, som underlag för en ny världsbild. Kanske också för en ny livsåskådning.

Tror vi inte på det vi själva gör, så har vi över huvud taget ingenting att göra vidare. Tror vi på det, så får vi det mycket kärvt, men vi har en framtid. Det är inte alla som har det.

Framtiden får visa i vilka former vi skall föra till torgs det vi har att lära ut. Kanske ett nytt studium generale i samarbete med andra vetenskapsområden, speciellt naturvetenskap och teknik. Kanske i helt nya vetenskapsområden efter att ha sprängt sönder de gamla. En sak är viss: vi har en hård kamp framför oss, där vi får offra mycket mer än våra vetenskapliga vanor. Men det är saken värd, för det livsdugliga inom humaniora kommer att göra livet mera värt att leva, nu och framgent, för oss och för alla.

Svenska språket vid svenska universitet

Installationsföreläsning vid Lunds universitet den 29 mars 1969

Svenska språket har blivit universitetsämne först så sent som på 1800-talet. Det hindrar naturligtvis inte, att man tidigare än så – om också sporadiskt – har ägnat sig åt studiet därav, vid universiteten och annorstädes.

Det är emellertid inte mycket man hör om svenska språket vid svenska universitet före 1800-talet. En Stiernhielms gärning på området t.ex. härrör som bekant från en privatlörd och har f.ö. alltjämt inte studerats så mycket att en sammanfattande värdering är möjlig. Och undervisningen i främmande levande språk tjänade i äldre tid nästan helt praktiska syften. Inom det gamla svenska rikets gränser ansågs det i regel inte nödigt att låta undervisa i det egna språket. Däremot var man vid sina tillfällen mycket sträng i kravet på att gränsen mot grannländernas språk skulle hållas klar. Eller rakt på sak uttryckt: efter 1600-talets krig med Danmark var man angelägen att de sydsvenska studenterna inte som förr skulle få studera vid Köpenhamns universitet.

Ansatser till studium av svenska språket vid universiteten i Sverige spåras dock. Vid slutet av 1600-talet höll professor poeseos Petrus Lagerlöf i Uppsala ett kollegium i svensk metrik. Lagerlöf drev ett par åsikter, som blev av betydelse åtminstone för den närmast följande tidens svenska verskonst: Rytmen i svensk vers skulle bestämmas av en växling mellan betonade och obetonade stavelser, alltså inte som i den klassiska verskonsten mellan långa och korta. Vidare var endast vissa slag av versfötter önskvärda, medan andra sågs med ovilja.

Men Lagerlöfs undervisning i svenska var en ensam svala. Givetvis fortsatte språkdebatten, men inte i utpräglad eller avgörande grad vid akademierna. Jag behöver bara i förbigående erinra om den fr.o.m. 1600-talets slut spirande grammatiska litteraturen, om Arvidi, Tiällman m.fl. Uppräkningen skulle kunna göras rätt lång. Jag gör därför ett hopp framåt i tiden och återvänder till universiteten. Nästa stora namn blir

då Johan Ihre, professor i Uppsala 1734–80. Ihres fack var egentligen latinsk poesi, senare »vältalighet och politik». Liksom åtskilliga av sin samtids vetenskapsmän var Ihre emellertid oerhört bred i sitt vetande och går därigenom långt utom de officiella ramarna för tidens akademiska forskning och undervisning. Ihre är ett av svensk språkvetenskaps allra största namn genom tiderna. I detta sammanhang bör åtminstone hans väldiga »Glossarium Svoigothicum» nämnas, det flitigt men ej alltid helt rättvist kritiserade »Svenskt dialect lexicon», vidare bl.a. åtskilligt i den kolossala serie av akademiska disputationer, för vilka han står som preses och av vilka han själv torde ha skrivit en mycket stor del. Många har förfäktat meningen, att Ihre har en betydande andel i den revolutionerande upptäckten av den s.k. germanska ljudskridningen, varav äran annars brukar tillskrivas Jacob Grimm och Rasmus Rask.

Därnäst skall nämnas Johan Erik Rydqvist (1800–1877). Hans bana kan anses som typisk för en språkforskare vid en tid, då de svenska universitetens behov av sådana ännu var ytterst begränsat och rekryteringen gjordes bland lärda, som ursprungligen betraktade språket ur helt andra synvinklar. Rydqvist började sin bana som kritiker, poet och översättare; senare övergick han till språkforskningen och blev en av dess moderna grundläggare i Sverige. Hans mångbandiga Svenska språkets lagar (1850–83) utgör en ståtlig portal till det sentida studiet av svenskan, rest vid en tid då detta ännu inte hade någon officiell ställning i vårt utbildningsväsen.

Genom beslut av 1856–58 års riksdag inrättades vid de dåvarande svenska universiteten, Uppsala och Lund, professurer i nordiska språk. Bland dessa nordiska språk befann sig alltså svenskan – eller borde åtminstone befinna sig. I praktiken blev svenskan inte den flitigast odlade delen av ämnet. Dessa nya lärostolars första innehavare blev i Uppsala Carl Säve, i Lund Carl August Hagberg.

Traditionssambandet med de äldre professurerna i »moderna» språk, ofta i förening med estetik, blev som man kan ana mycket starkt. Skolade under en äldre tids förhållanden blev de båda nämnda, högt förtjänta männen knappast vad vi förstår med språkprofessorer, i varje fall inte Hagberg. Hans dyrbara gåva till samtid och eftervärld, Shakespeareöversättningen, tillkom just före den period då han faktiskt var professor i nordiska språk. I själva verket ägnade han även som professor i nordiska språk avgjort vitterheten sina käraste omsorger. »Språkforskningen och den på sådan forskning, såsom på sin grundval, hvilande vitterhetens konst var hans verksamhets klart bestämda mål» säger

en av Hagbergs minnestecknare. Märkligt nog har de berömda Shakespeare-översättningarna inte blivit mera ingående granskade från rent språklig synpunkt. Detta är en angelägen uppgift, som med rätta tillkommer det lärosäte, dit Hagbergs mannaålders gärning var förlagd.

Om Hagbergs förflutna satte sin prägel på hans gärning under de år han förestod professorsämbetet i nordiska språk, så gäller motsvarande, dock kanske i mindre utpräglad grad, om hans uppsaliensiska kollega Carl Säve. Säves lärdomsprov pro gradu (1848) behandlade »Eriksvisan» (dvs. Erikskrönikan), med underrubriken »Ett fornsvenskt qväde, behandladt i språkligt afseende». Genom sin härstamning från Gotland med dess märkliga folkspråk hade Säve redan från barndomen öppna ögon för dialekternas egenheter och vetenskapliga betydelse. Säves hängivna arbete med svenska folkmål – utom gutniskan i synnerhet dalmålet – bar rika frukter. »Det uppsving, som dialektstudiet i Sverige tog under senare hälften av 1800-talet, kan till stor del återföras på honom», säger en kännare.

Säves efterträdare var Mårten Richert. Den förskjutning i riktning mot sådan specifikt nordistisk forskning, som redan under Carl Säves tid kunde iakttagas, fortsatte under Richert. Denne själv var bl.a. starkt engagerad i den praktiska språkvården. Ett viktigt problem inom denna sfär är rättstavningen. År 1869 hölls i Stockholm ett betydelsefullt möte rörande svensk rättstavning, och där framträdde Richert som en av de radikala. Denna hans inställning var förvisso grundad på en systematisk genomarbetning av problemläget. Att den glada reformiver, som kännetecknade 1869 års män, inte i längden fick helt bestämma utvecklingen, berodde på senare tillkommande omständigheter.

Inte mycket yngre än de redan nämnda språkmännen var Johan August Lundell (född 1851). Lundells hjärta var redan från början hos den framspirande nordiska, särskilt den svenska talspråks- och dialektforskningen. Ett förträffligt instrument för svensk dialektologi skapade han 1879 i det s.k. landsmålsalfabetet, känt och nyttjat av många generationer svenska studenter. Titeln »Hvad vi värkligen säga» på en uppsats av Lundells hand på 1880-talet är ju ett helt program. Tillvaratagande av de svenska folkmålen med hjälp av Lundells alfabet blev en folkrörelse, vari var engagerade såväl färdiga lärda som en rad studerande, av vilka många skulle komma att göra sig namn inom vetenskapen. Resultaten av ansträngningarna förvaras i de svenska landsmålsarkiven. Vi finner i dessa sammanhang, ibland kanske något till vår förvåning, att medarbetarna har kända namn sådana som Martin P:n

Nilsson, Eilert Ekwall, K. G. Westman, Bernhard Karlgren, många andra att förtiga.

I Lund hade Hagberg avlidit 1864. Hans efterträdare blev Theodor Wisén. Från början klassisk filolog ägnade Wisén sig vida mer än Hagberg åt den nordiska språkvetenskapen, sådan man senare har drivit den. Märkas skall dock, att huvudföremålet för studierna – liksom långt fram i tiden – var den fornvästnordiska litteraturen, i Wiséns fall övervägande den poetiska. Wisén utgav också den paleografiskt mycket krävande s.k. isländska homiliboken, ett företag för vilket han råkade i ett ytterst animerat meningsutbyte med den skicklige paleografen Ludvig Larsson. Replikväxlingen i denna affär skulle med glans försvara en plats i den bok »Om akademiska klagoskrifter», som Frans G. Bengtsson en gång drömde om att utge. Det vore emellertid skada, om Wiséns namn i alltför hög grad skulle gå till eftervärlden på grund av denna episod. I stället är det anledning att erinra t.ex. om att det var Wisén som äntligen och åter fick i gång arbetet på Svenska Akademiens ordbok, detta »generalregister till den svenska odlingen», som Otto von Friesen en gång har kallat den. Efter ett flertal ansatser, varvid C. A. Hagberg stod för en av de mest allvarligt menade, hade detta arbete nämligen omkring 1870 stagnerat.

Wisén avled 1892 och följdes i ämbetet – liksom i Svenska Akademien – av Knut Fredrik Söderwall. Denne hade i sina egna forskningar rätt starkt specialiserat sig på fornsvenska, ett intresse som han hade övertagit från Rydqvist. Bl.a. i universitetskatalogerna, denna utmärkta källa till kunskap om äldre svenskt universitetsliv, framträder Söderwalls intressen klart i hans för sin tid originella val av undervisningsämnen. Medan kollegerna i regel höll sig till fornvästnordiskan, Heimskringla, Eddorna och närstående ting, sysslade Söderwall i sitt författarskap och i sin undervisning övervägande med problem hämtade från medeltidens svenska. Det skall här framhållas, liksom ofta tidigare har skett, vilken ofantlig roll Söderwalls gärning har spelat för eftervärlden och alltjämt spelar. Söderwall medverkade i den fornsvenska ordbok, som fyller sjätte och sista bandet av Rydqvists Svenska språkets lagar, 1883. Eller rättare: Söderwall bearbetade och utgav efter Rydqvists död dennes manuskript till en fornsvensk ordbok. Han fann därvid, att åtskilligt vore att ytterligare anföra i ämnet. Redan året därpå, 1884, började Söderwalls egen Ordbok öfver Svenska Medeltidsspråket att utkomma. Det skulle dröja till 1918, innan Söderwall hade fullbordat detta sitt arbete, om vilket de mest förbehållslösa lovord har nyttjats.

Även utan några som helst förkunskaper gripes man ovillkorligen av beundran inför dess betydligt över 2 000 finstilta trycksidor.

Söderwall avgick från sin professur 1907 och efterträddes i ämbetet av den från en professur i Göteborg hemvändande lundensaren Axel Kock. Eftersom Kock föll för åldersstrecket redan 1916, blev hans ämbetstid inte synnerligen lång. Än kortare blev hans tid som direkt verkande akademisk lärare därigenom att han under omkring hälften av sin tid som professor i Lund var universitetets rektor. Såsom sådan var han »befriad från undervisning och examination», som universitetskatalogens uttryck länge har lytt. Läger man därtill, att Kock undervisade endast helt obetydligt under sina docentår på 1880-talet, så har man så mycket större anledning att framhålla, att han verkligen kom att öva ett enormt inflytande både på sin samtids nordister och på eftervärlden. Detta Kocks inflytande vilar bl.a. på ett vetenskapligt författarskap av jättelika dimensioner. Ännu i de kurslistor man förelade licentiander av min studentgeneration fanns åtskilliga av Kocks stora banbrytande verk upptagna. Vederbörande registerband lär oss t.ex. att Kock i den auktoritativa tidskriften *Arkiv för nordisk filologi*, som han redigerade i 40 år, själv skrev jämnt 100 artiklar. En sammanfattning av sin vetenskapliga gärning gav han i den väldiga *Svensk ljudhistoria*, som utkom i fem volymer 1906–29.

Det är en ödets nyck, att svensk språkvetenskap vid denna tid skulle uppvisa *två* verkliga jättegestalter. Utom Kock är det också Adolf Noreen, professor i Uppsala 1887 (efter Richert) – 1919. Under flera decennier verkade de båda samtidigt, kompletterande varandra. Förvisso bör de i allehanda avseenden ha varit varandra ganska olika, personligen och i sin forskargärning. Noreen inledde sitt vetenskapliga författarskap med några omfattande svenska dialektundersökningar, frukter av ingående kännedom om talat folk-mål. Noreen var också den främste av dem, som gjorde samtida internationella strömningar inom språkvetenskapen bekanta här hemma. Vi tänker då på den s.k. junggrammatiska skolan, som Noreen studerade i Leipzig, rörelsens geografiska huvudhemvist.

Bland de snart sagt otaliga skrifter, som flöt ur Noreens penna, märkes hans *Altschwedische Grammatik* av 1904, som ingen hittills har haft mod eller överblick nog att ge ut i ny upplaga. Noreen var för sin tid utpräglad modern i sina tankegångar; han anses i åtskilliga stycken ha förebådat långt senare uppfattningar. Detta gäller kanske framför allt det grandioست upplagda men aldrig avslutade verket *Vårt språk*,

som sysselsatte honom till hans bortgång 1924.

Omkring och ett stycke efter senaste sekelskifte såg det ut, som om det vid de svenska universiteten skulle inträda en stor islossning för studiet av *svenska* språket. Adolf Noreens insatser har nyss vidrörts. Redan på 1880-talet skapades en eo. professur i ämnet vid Uppsala universitet. Många ämnessvenner, som senare skulle göra sig namn i språkvetenskapliga sammanhang, framträdde och visade upp frukter av djupborrande studier på området. Men utvecklingen gick åtminstone delvis en annan väg. Den förste ordinarie uppsaliensiske professorn i svenska, Otto von Friesen, lockades framför allt av det fantasieggande material som runinskrifterna erbjuder, ett område på vilket han snart blev den stora, internationellt erkända auktoriteten. Detta arbete höll emellertid i stor utsträckning hans forskningar kvar i tidevarv, då man ännu nätt och jämnt kan tala om ett svenskt språk.

Andra forskare, som drogs till specialiteter, var Hjalmar Lindroth och Jöran Sahlgren. Lindroth undervisade som docent i Lund i många år i början av innevarande sekel över sådana ämnen som den svenska rättsskrivningens historia, syntaktiska frågor i nutidssvenska och nutidssvenskans utvecklingstendenser. Sahlgren, docent i Uppsala 1912 och i Lund från 1916, var redan från början vunen för den fascinerande gren av vetenskapen, som utom honom kom att lägga beslag också på Lindroth: ortnamnsforskningen. Särskilt Sahlgrens insatser på detta fält har varit epokgörande och bragt svensk humanistisk vetenskap till en ledande ställning, internationellt sett.

En viss överproduktion av skickliga vetenskapsmän på svenskans fält började onekligen märkas. Många lovande förmågor blev nödsakade att bryta sig andra banor. Som exempel må nämnas några.

Erik Björkman, som disputerade på ett ämne inom nordisk filologi, sadlade om till engelska och blev professor i detta ämne. Axel Lindqvist övergick till tyska språket. Ernst Wigforss, en av den moderna svenska dialektologiens förgrundsgestalter, var i flera år undervisande docent i Lund, innan han gav efter för sitt intresse för de politiska strömningarna i tiden. Den för inte länge sedan bortgångne Nils Hänniger fördes av sina praktiska talanger till skolöverstyrelsen och slutligen till ett av våra största bokförlag. Bland något senare lärda av denna typ må ytterligare nämnas Josua Mjöberg och Sixten Belfrage, ett par av banbrytarna för de stilistiska studierna i vårt land.

En vid denna tid ej ovanlig gestalt var alltså den lärde språkforskaren, som sökte sig från vetenskapens överfyllda verkstäder ut till en gärning

i fältet, kanske oftast i skolorna, att där omsätta en del av sina rön i praktiken. Några exempel har just nämnts. Ytterligare kan t.ex. nämnas följande. Lundell och Noreen grundade det alltjämt blomstrande Uppsala enskilda läroverk. Gustaf Cederschiöld verkade åtskilliga år som lärare och skolledare i Göteborg, innan han blev professor, Natanael Beckman var i yngre år skolman i Uppsala, Stockholm och Skövde. Män av denna läggning har givit vårt folk del av sina tankar i språkliga ting bl.a. i form av en rad utmärkt värdefulla läroböcker. Det är ovisst, hur man skall tolka det faktum, att flera av dem sedermera återvände till akademierna. I varje fall är en samkörning av antytt slag, som förr inte var ovanlig, numera av flerahanda skäl omöjlig. Från modersmålsundervisningens synpunkt är detta sannolikt att beklaga.

Axel Kock efterträddes i Lund av den lärde och mångsidige Emil Olson, som redan hade varit hans vikarie under rektorstiden.

Något innan Olson tillträdde, hade professuren i nordiska språk vid Lunds universitet dubblerats. Den nyinrättade lärostolen intogs först av Elof Hellquist, kanske mest känd som författare till den oftast anlitade svenska etymologiska ordboken. Denna utmärkta ordbok har även i s.k. vida kretsar vunnit en popularitet, som är enastående för ett verk av dylikt slag. Den bildar krönet på sin upphovsmans vetenskapliga bana, i övrigt väsentligen ägnad åt svensk ortnamnsforskning.

I Uppsala efterträddes Adolf Noreen 1919 av Bengt Hesselman. Det finns något av skogssus och vildblomsdoft över Hesselmans vetenskapliga gärning. Det innebär inte, att han skulle ha tagit lätt på sin uppgift och hängivit sig åt ett romantiskt estetiserande. Men Hesselman var en outtröttlig fältarbetare både när det gällde dialektala företeelser och vilda växter och deras namn. De senare förmådde han ofta avlocka viktigt språkvetenskapligt och kulturhistoriskt vetande.

Hesselman kom liksom sin företrädare att öva ett vidsträckt och mäktigt inflytande inom sin vetenskap och på sin vidare omgivning. Bl.a. i noterna till sina tryckta arbeten strödde han gärna frikostigt omkring sig uppslag till nya undersökningar. Dessa antydningar togs ofta om hand av hans adepter, varigenom uppstod vad som stundom gick under namnet »notavhandling».

Den förste ordinarie innehavaren av den nyinrättade lärostolen i nordiska språk vid dåvarande Stockholms högskola blev på 1920-talet Elias Wessén. Han är den som bl.a. har rätt bot på den tidigare ganska permanenta bristen på goda och lämpliga läroböcker i ämnet. Alla vet, hur betydelsefulla sådana är.

Jag har tidigare framhållit, att svenska språket ofta och länge har haft svårt att göra sig gällande innanför ämnet nordiska språk. Ansatser till ändringar härutinnan spåras flera gånger, men dessa ansatser har av skilda orsaker ofta resulterat i intet. Några typiska företeelser kan grupperas kring en förgrundsgestalt, Gustaf Cederschiöld. Med ett respektabelt lärt förflutet av mera traditionellt slag började Cederschiöld kring sekelskiftet publicera tankar angående svenska språkets rätta behandling i tal och i skrift och liknande ting. Klassiskt är kanske framför allt arbetet »Svenskan som skriftspråk». Cederschiöld är full av framtidsoptimism. Hans inställning till de praktiska språkproblemen kan karakteriseras med ett uttryck, som han själv nyttjade som boktitel: »Fresta duger.» Han tror avgjort, att en förutseende språklärd skall veta att länka in språkutvecklingen på förnuftiga banor. Det är ju f.ö. denna tro, som ligger till grund för all språkvård.

Vad som slår en, då man läser en framställning i hithörande ämnen av t.ex. just Cederschiöld, är bl.a. hur sällan språkutvecklingen har gått och går i de banor man har rekommenderat. Viljan att ingripa i reglerande syfte var god, men dels hade språkvårdens män på den tiden aldrig möjlighet att göra sina röster hörda, dels skulle deras påpekanden – om de verkligen hade gjorts – nästan alltid ha kommit ohjälpligt för sent. Erfarenheten har lärt oss, att det hastar oerhört, om en språkvårdande instans skall kunna effektivt ingripa i en kritisk situation. Vi erinrar oss här t.ex., hur det gick med benämningen på de motorcyklar med små hjul, som blev moderna för några år sedan. Den italienske tillverkaren av de tidigaste hade kallat sin produkt för *Vespa*. Och *vespa* kallades fordonen sedan hos oss, oavsett fabrikat, medan språkvårdarna i välmening producerade det ena utbytesförslaget mindre användbart – och i alla händelser mindre använt – än det andra. Beteckningen *vespa* har numera trängts undan icke obetydligt, dock endast för att ersättas av det engelska *scooter*. Sakligt sett är detta namnbyte naturligtvis ett framsteg. Hur det skall bedömas från lånordssynpunkt är däremot mera osäkert.

I ljuset av senare erfarenheter kan vi alltså karakterisera en äldre tids ansträngningar i antydd riktning såsom visserligen välmenade men föga realistiska och helt otillräckliga.

Vid Uppsala universitet hade man, som redan nämnts, mot slutet av förra århundradet fått en professur i svenska språket. Motsvarande arrangemang vidtogs vid Lunds universitet först då Emil Olson hade avlidit på hösten 1937. Den professur som därigenom blev vakant ändra-

des då till att omfatta just svenska språket. Mannen bakom det raska greppet var dåvarande ecklesiastikministern Arthur Engberg. Det vållade allmän osäkerhet i det lärda lägret.

Ur den uppkommande konkurrensen utgick som segrare Karl Gustav Ljunggren, min närmaste företrädare. Han hade i början av sin bana känt sig mest dragen till »svenska» ämnen. Längre fram breddade han sina intressen i olika riktningar. Under sina professorsår, som, trots att han rycktes bort i förtid, hann bli ganska många, koncentrerade han i betydande utsträckning sin uppmärksamhet och sina krafter på ting, som går in under den gemensamma rubriken »svensk språkvård». »Språkforskning och språkvård» hette hans installationsföreläsning 1940. Som representanter för olika huvudriktningar hos Karl Gustav Ljunggrens mångsidiga strävanden må stå de båda ordböckerna Svensk handordbok (1966), redigerad av honom och Ture Johannisson, och det stora supplementet till Söderwalls Ordbok över svenska medeltids-språket.

I samband härmed är det på sin plats att nämna, att Ljunggren alltid omhuldade och stödde universitetsundervisningen i modern svenska. Denna undervisning hade fått fastare former, då åt den på 1930-talet hade skapats universitetslektorat, genom vilka man ville sörja för att de studerande på ett mer ändamålsenligt sätt skulle förberedas för läraryrket. De första innehavarna av dessa lektorat var i Uppsala Olof Gjerdman, i Lund Johan Palmér, båda kända vetenskapsmän med lång praktik från det högre skolväsendet.

Jag slutar nu i princip att tala om personliga insatser för svenska språket under senare tid. Min översikt är visserligen ännu inte på långt när förd fram till dags dato. Men det finns vissa skäl att förfara i likhet med min egen skoltids lärobok i svensk litteraturhistoria. Den slutade i upplaga efter upplaga med Karlfeldt. Orsakerna till ett sådant av skolungdomar livligt begabbat arrangemang är efter vad man småningom inser flera.

När man kommer fram till den egna samtiden, blir materialet efter hand överväldigande stort. Och det formligen pockar på uppmärksamhet. Man kan i denna situation lämpligen välja en av två utvägar. Den ena är att helt sonika göra halt och »avklippa framställningens tråd». Det andra sättet är att så samvetsgrant som möjligt lägga fram det riktiga men obändiga materialet. Men då hotas åhöraren resp. läsaren av den andliga drunkningsdöden.

Helt bortsett från den kvantitativa aspekten är det naturligtvis vansk-

ligt att döma om sådant som ännu är oavslutat, ofullbordat. Många förhastade slutsatser har dragits och felslagna profetior uttalats i sådana situationer. Jag har i det föregående givit exempel härpå.

Nya strömningar inom svensk språkvetenskap har, liksom inom andra fack, medfört en stigande differentiering av arbetsuppgifterna för bl.a. de akademiska lärarna. Det område, som var och en i ordets allra strängaste mening behärskar, blir därigenom en mindre och mindre sektor av det hela. »Adolf Noreens och Axel Kocks ämne hotar att sönderfalla i en rad deldiscipliner» klagade en gång den fine humanisten Einar Löfstedt, då han blickade ut över skaran av aspiranter på en lärostol. Vad Löfstedt såg, var inget mer eller mindre tillfälligt dekadansfenomen, även om det av honom uppfattades så. Det var i stället en av yttringarna av just den hastigt tilltagande differentiering, som numera, utan att man opponerar sig, karakteriserar all vetenskap.

Jag vill ge några glimtar av studierna sådana de numera bedrivs.

Fornspråket kan man (åtminstone skenbart) behärska tack vare att alstren därav föreligger endast i skriftlig och alltså väl fixerad form. Vidare är det kvantitativt överkomligt, kanske av behagligt omfång just i t.ex. fornsvenskan. Ett studium därav har gett och ger oss mångahanda kunskap. En är lingvistiska insikter i ett språk av ursprungligen rent fornermansk typ, med en rik skrud av böjningsändelser osv., och dess övergång till ett språkstadium av modern typ. Ett annat studieobjekt är den kultur, i dess olika yttringar, som detta språk ger uttryck åt. Vi kan t.ex. tänka på landskapslagarna, de versifierade riddarromanerna och helgonlitteraturen. – I sådana banor har den svenska språkforskningen länge gått, enligt mångas mening alltför länge.

Dock återstår här mycket för forskningen att uträtta. Infallsvinklarna är dock ofta andra än förr.

Nutidsspråket, som det reses berättigade krav på att språkforskningen skall ägna sig åt, är kvantitativt överflödande rikt. Det är ofta till och med så rikt, att det för en forskare är vanskligt att för en undersökning välja ut det relevanta och verkligt givande. Nutidsspråket uppträder vidare i ett stort antal dialekter och ett ännu större antal s.k. idiolekter, dvs. enskilda personers individuella språkbruk. Så gör naturligtvis också fornspråket, men där kommer vi inte nämnvärt utöver det i texterna givna. Det är följaktligen vida lättare att tillfredsställande systematisera och undersöka något på sådant sätt begränsat än ett samtida material som genom sin mängd alldeles vill krossa oss. Vidare är det naturligtvis långt enklare att i regler fånga ett fenomen i det äldre, sparsammare

stoffet än att ge tillräckligt utförliga och samtidigt tillräckligt strama regler för företeelser, som i samtida material möter ett överväldigande antal gånger. Kanske har de senare dessutom många schatteringar, som vi nu nätt och jämnt uppfattar men som möjligtvis kan komma att spela en betydande roll i framtiden.

Det innebär en betydande förenkling, att längesedan gångna tiders språk föreligger endast i skriftlig tradering, medan den talade sidan är oåtkomlig. I stor utsträckning har den skriftliga fixeringen nämligen föregåtts av överväganden, som har länt till att språkformen blivit logiskt och formellt tuktad. En sådan bearbetning kommer oftast inte talspråket och detta närstående arter av skriftspråket till del. Det råder en bestämd motsättning mellan det äldre eller nyare fixerade litteraturspråket och det ofta mellan olika uttryckssätt tvekande talade språket. Och egenskapen att vara mer eller mindre tvekande och trevande, anakolutiskt, tillkommer helt visst inte bara vår egen tids talade språk. Sådant måste talat språk alltid ha varit. De skrivande har senast i nedskrivningsögonblicket måst träffa ett bestämt val mellan de uttrycksmöjligheter, som står till buds, tankegången måste vara någorlunda sammanhängande och satsbyggnaden någorlunda logisk.

Vad som sedan ett fåtal decennier håller på att ske inom språkvetenskapen är till inte ringa del en orientering i riktning mot vad man med en överpopulär beteckning kallar ett *strukturellt* betraktelsesätt, oftast tillämpat på nutida språk. Man har bl.a. velat lösgöra sig från den sedan länge hopade och tyngande mängden av vetande – ofta av såsom man menar tveksamt värde – om gångna tiders språk. Samtidigt och framför allt har man varit övertygad att man med dessa äldre detalj- rön inte kommer närmare en lösning på frågan om språkets väsen och funktion. Den för inte länge sedan bortgångne danske språkteoretikern Louis Hjelmslev ville en gång i ett föredrag här i Lund på ett allmänbegripligt sätt framställa skillnaden mellan traditionell historisk språkforskning å ena sidan och strukturell å den andra. Han liknade språket vid en bil. Man kan, sade Hjelmslev, studera hur de olika detaljerna i bilen var för sig fungerar, historien bakom det otal större och mindre uppfinningar den grundar sig på – det är den historiska språkforskningen. Man kan också söka svar på frågan: hur kan bilens olika delar fungera och samverka, så att bilen går? – det är den strukturella språkforskningens synsätt.

Det kan tilläggas, att det senare inte nödvändigtvis behöver appliceras på ett språks nuvarande stadium utan i princip också på vilket som

helst äldre. Tillgång på relevant och tillräckligt material är naturligtvis under alla förhållanden ett oeftergivligt krav.

Då det gäller forskningens metoder, kan man ofta citera Tegnér's ord: »det murkna gamla, det omoget nya / med blind förbittring kämpa nu om världen.» Kvar står emellertid materialet, i detta fall det svenska språket.

Var Olaus Petri psalmdiktare?

Den här i rubriken framställda frågan torde sannolikt icke endast av litteraturhistoriker av facket och av psalmforskare utan även av älskare av de psalmer i vår psalmbok, som bära Olaus Petris namnunderskrift, betraktas med förvåning. Kan det verkligen ifrågasättas, att denne vår store reformator med orätt skulle skylta som författare eller översättare av våra äldsta psalmer, återgivna tidigast möjligen 1526¹ och därefter i 1530 års psalmfragment, det s.k. Bolmsöfyndet,² nu tillhörande Göteborgs universitetsbibliotek, samt därefter i alla utgivna psalmeditioner? Det är en fråga av djupt litterärt intresse och ingalunda lätt att besvara. Det aktmaterial, som finns kvar från reformationstidens första skede, är ytterligt obetydligt. Vem som först påvisat Olaus Petris författarskap, originaldiktning, översättning eller bearbetning främst av tyska psalmer, torde vara ovisst. I de nämnda äldsta psalmeditionererna finnas inga författarnamn utsatta, och när Laurentius Petri 15 år efter sin broders död utgav en psalmbok (1567), angav han inga namn. Under 1600-talet utkom före den auktoriserade 1695 års psalmbok en lång rad psalmböcker, somliga utgivna av män med djupgående teologisk bildning, t.ex. *Enchiridion* 1625 av lektorn och prosten Petrus Rudbeckius, tillhörande den lärda släkten med detta namn, andra av boktryckare i spekulatörssyfte. I den av en anonym författare 1691 utgivna skriften »*Otia sacra*»,³ som utan att i egentlig mening vara en psalmbok dock innehåller 403 psalmer, äro några få försedda med författarnamn. Det är ett påtagligt drag i äldre psalmlitteratur, att psalmerna äro anonyma, eftersom psalmen främst räknades som kyrkans psalm och icke som den enskilde författarens, vilken ödmjukt fick träda tillbaka. En sådan synpunkt framträder i bl.a. den disputation om psalmdiktning, som polyhistorn Georg Wallin d.y. (1686–1760) utgav i Wittenberg 1723, där han promoverades till teol. doktor, innan han efter mångåriga studier vid utländska arkiv och bibliotek återvände till Sverige, där

han efter ett längre superintendentskap på Gotland blev biskop i Göteborg.⁴

De tidigare upplagorna av vår första auktoriserade psalmbok (1695) sakna författarnamn. I en lärd dissertation 1728 gör sedermera lektorn Olavus Plantin ett försök att klarlägga författarskapen. Hans skrift hade titeln: »De auctoribus hymnorum ecclesiae sveogothicae.» En andra del av arbetet utkom 1730. Sex år därefter utgav Lars Högmärck, längre fram apologist i Växjö, sin »Psalmopoeographia», som i stort bygger på Plantin fast icke helt okritiskt.⁵ I en i Stockholm 1740 av boktryckaren Jacob Schneider utgiven edition av 1695 års psalmbok finns på titelbladet detta tillägg, »Thenne Psalmeboken är utaf magister Henrich Wardbergh med flit igenom sedd och corrigerad».⁶ Denna uppgift återges av psalmhistorikern J. W. Beckman (se om denne längre fram), som ansåg, att detta var det första exemplar av 1695 års psalmbok med författarnamn utsatta. Psalmforskaren teol. dr A. Arvastson har meddelat mig, att denna uppgift icke är riktig, ty ett sådant exemplar, tryckt i Skara 1737, finns bevarat i Kungl. Biblioteket, och dess uppgifter om författarna går tillbaka på Högmärcks psalmhistoria. Beckmans påpekande, att arbetet med författarnamnen skett under Wardberghs »uppsikt», vilket skulle kunna tolkas som om han samarbetat med andra, kan knappast vara riktigt och kan icke dokumentärt bestrykas. Wardberghs namngivning blev bestående, så länge 1695 års psalmbok gällde. Den dissertation, som G. Wulff utgav i Uppsala 1798: »Historiola Hymnorum Ecclesiae Suecanæ» betydde ingen förändring i editionerna före 1819. Varken i det kommittéförslag till »Förbättrade Kyrkosånger», som utgavs 1814 eller i Wallins psalmbok 1819 finnas författarnamn utsatta för de nya psalmerna. Wallin var motståndare därtill, men han uppbar ganska mycket klander härför icke blott av enskilda skribenter utan även i riksdagarna på 1820-talet. När efter hans bortgång 1839 nya upplagor av psalmboken utgavos, där icke blott som 1819 de från den äldre psalmboken namngivna författarna voro medtagna, utan även de nyskrivna eller nyöversatta psalmerna fått sina auctores namn angivna, så var en av de främsta tillskyndarna härtill Peter Wieselgren, som 1832 utgivit sin oppositionella skrift »Den nya svenska psalmbokens bekante författare». Det följande året utkom hans del I av »Sveriges sköna litteratur» med underrubriken »Kyrkans sköna litteratur», där Wieselgren med hänvisning till Högmärcks »Psalmopoeographia» utan kritisk granskning anger Olaus Petri som författare till psalmerna nr 2 och 202 i 1695 års psalmbok och som översättare

till nr 4 och 225. Av dessa är emellertid nr 2: »Then som vil en Christen heta» med all sannolikhet skriven av Luther samt tonsatt av Luthers vän och musikaliske rådgivare Walther 1524, då han redigerade det musikaliska inslaget i den detta år i Wittenberg tryckta körsångboken, men den kan enligt hymnologen S. Kümmerle gå tillbaka till de förreformatoriska andliga folksångerna. Som nedan skall visas ingår den i vår äldsta sångsamling samt i Bolmsöfyndet 1530. Psalmen 202 är en parasfras av Septuagesimatexten om arbetarna i vingården. Ur psalmpoetisk synpunkt torde den närmast kunna betraktas som undermålig, och det vore för Olaus Petris anseende förödmjukande att tillskriva honom författarskapet. Den har heller icke medtagits i Olaus Petris Samlade skrifter, varom nedan skall närmare diskuteras. Man kan därför utgå från att det angivna författarskapet är ett löst antagande av Wardbergh och hans ev. medarbetare. De båda såsom översatta betecknade psalmerna (nr 4 och 225) äro författade av Luther och möjligen hans vän och medarbetare Speratus (Paulus Spretter).⁷ I 1695 års psalmbok nämnas även nr 282 och nr 295 såsom översatta av Olaus Petri. Den förstnämnda är diktad av Hans Sachs och den senare av Luther såsom »Ein Kinderlied zu singen wider die zween erzfeinde Christi und seiner heiligen Kirchen, den Pabst und den Türken» (Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort). De båda översättningarna äro liksom den nämnda parasfrasen över texten om arbetarna i vingården ur poetisk synpunkt svaga. Ingen sentida forskare har upptagit dem såsom översatta av Olaus Petri, och de äro uteslutna ur den wallinska psalmboken. Det bör i detta sammanhang betonas, att det som regel finns en oöverstiglig mur mellan diktarskap och prosakonst, två i själva verket inkommensurabla storheter. Därför att Olaus Petri var sin samtids och kanske hela 1500-talets främste prosaist behöver han icke med nödvändighet betraktas som en lysande skald. Trots gränslinjen mellan de båda konstarterna måste dock känslan för språkets valör vara densamma.

I vår nuvarande psalmbok finnas 19 psalmer, under vilka man finner Olaus Petris namn, men blott två av dem angivas såsom originalpsalmer, de övriga betecknas som översättningar. De två förstnämnda äro nr 25 och 40 – »O Fader vår, barmhärtig god» samt »O Jesu Krist, som mandom tog». Det skall nedan visas, att de båda med all sannolikhet äro översättningar. Går man till de tidigaste upplagorna av den wallinska psalmboken, finner man till sin förvåning, att ingen enda psalm bär Olaus Petris namn. Samma är förhållandet med Wallins provpsalmbok 1816, den som i överarbetat skick blev 1819 års psalmbok. Till

denna provpsalmbok har Wallin skrivit ett ganska långt företal, inlett med en ståtlig hyllningsdikt till den unge kronprinsen Oscar, och emot sina principer om utsättande av författarnamn, markerade av namnlösheten i 1814 års »Förbättrade Kyrko-Sånger», utgivna av en lärd kommitté av landets främsta skalder och bibelöversättare, förklarar han här i företalet, att »för att lätta en granskningsmöda, som torde här vara mest maktpåliggande, har jag ej allenast bibehållit de gamla författarnas namn under deras arbeten utan även bifogat ett särskilt parallellregister mellan den nya och gamla psalmboken». Men Olaus Petris namn lyser med sin frånvaro. Aderton av psalmerna angivas översatta av brodern Laurentius. Saken verkar förbryllande, och man frågar sig: vem har verkställt omkastningen från Laurentius till Olaus i senare upplagor av den wallinska psalmboken, och på vilka grunder har den skett? Laurentius Petri har icke helt bortstrukits, men i de flesta fallen har hans namn ersatts med broderns. Har Wallin hyst en misstro till Olaus Petri som psalmdiktare eller har han okritiskt följt den namngivning – långt ifrån riktig – som av Wardbergh påbörjades 1740. Den namngivningen har aldrig vetenskapligt godtagits och måste av naturliga skäl i många fall vila på lösa antaganden.

Det förnämsta psalmhistoriska arbete, som utgivits i vårt land, har till författare en enkel stadskomminister i Stockholm J. W. Beckman (1792–1873). På 1830-talet påbörjade han sina hymnologiska forskningar, och 1845 utkommo de första banden av det väldiga verket på 1.059 sidor. Först 1872, året före Beckmans död, var hans: »Den nya psalmboken, framställd uti försök till svensk psalmhistoria» färdig. Hans främste efterföljare på psalmforskningens område, Emil Liedgren, har i biografien över Beckman (Svenskt Biografiskt Lexikon, III, s. 24) fällt de berömmande orden: »I hymnologisk lärdom är han ej blott den utan jämförelse främste, vårt land ägt – han är säkert även för en avsevärd framtid utom tävlan.» Den särskilt i vårt århundrade rikt upplomstrande tyska hymnologiska forskningen har väl korrigerat en hel del av Beckmans resultat, men det förtager alls icke värdet av hans omfattande kännedom om latinsk, tysk och fransk hymnologi, hans kritiska blick och hans försiktiga omdömen. För varje psalm i den wallinska psalmboken har han sökt finna författaren även i de många fall, som för Wallin varit diskutabla eller helt okända, och han har sökt vägledning även i studiet av koralerna och dessas kompositörer. Då en avsevärd mängd av psalmerna äro översättningar från tyska psalmdiktare, och då de tyska psalmeditationerna, bortsett från alla omtryck

fram till 1840-talet, då Beckmans psalmhistoria började utkomma, uppgå till cirka 1.300, av vilka de äldre förekomma kanske blott i ett enda bevarat exemplar i ett offentligt eller privat bibliotek, så har det varit omöjligt för Beckman, trots hans fantastiska spårsinne att kunna leta sig fram till ovedersägliga bevis för en mängd psalmers författare eller översättningar. Det kan i sammanhanget påpekas, att koralerna till de tyska psalmerna av den hymnologiske forskaren J. Zahn i hans 6 band stora verk: »Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder» (Gütersloh 1889–1893) uppgå till något över 8.000, de över 100 koralmanuskript han spårat upp oräknade.

Det är intressant att iakttaga Beckmans inställning till Olaus Petris psalmdiktning. I likhet med sin efterföljare Emil Liedgren hyser han en hart när patetisk övertro på den store reformatorns psalmdiktningens förmåga, och när han, såsom en följd av att 1695 års psalmbok i regel sätter Laurentius Petri framför brodern såsom diktaren, tvingas att fälla ett utslag, så blir det praktiskt taget alltid till Olaus Petris förmån. Men bevisen äro ofta långtifrån godkändbara. Ett belysande exempel härpå ger han i kommentaren till översättningen av Luthers främsta psalm: »Ein feste Burg ist unser Gott.»* Han erkänner, att den tidigare tillskrivits Laurentius Petri, men av det skälet, att den intagits i 1536 års psalmbok, som han förmenar vara utgiven av brodern Olaus, vilket icke kan fastställas, så ger han Olaus företräde. Men han måste dock i sanningens intresse bekänna, att översättningen saknar originalets »styrka och rytmiska egenskaper». Och på den punkten har han förvisso rätt. Översättningen är mer än lovligt svag. Låt mig blott erinra om sådana formuleringar som »vår fiende besk är oss så hesk» eller »de måste låta oss med frid, evad de sjunga eller springa och skyla oss under sin vinga». Det är knappast en stor skald som skriver så, alldeles oavsett om man tager i betraktande ordens skiftande valör då och nu. Men mest värt att observera är, att det för Luther mycket karaktäristiska slutet av tredje strofen: »Ein Wörtlein kan ihn fällen», så klart återgivet av Wallin, har i den Olaus Petri tillskrivna översättningen de banala orden: »Han haver sin dom allt funnit.» Översättaren – vem han nu än varit – har aldrig fattat den djupa tanke, som ligger bakom det citerade Lutherordet, tanken på det rena och sanna ordets makt att krossa förstörelsemakternas anslag, en tanke som Luther mångfaldiga gånger i sina psalmer och predikningar poängterar. Det ligger onekligen en bister ironi i den tillspetsning av Luthers tankegång, som markeras av det diminutiva »Wörtlein» – ett litet ord blott som tillräckligt vapen.

Wallin har av rytmiska skäl icke kunnat återge detta, eftersom han måst ersätta det tyska enstaviga pronominet *ihn* med det tvåstaviga *honom* och därför nödgats utesluta stavelsen *lein*.⁸ I sin kyrkopostilla har Luther i predikan på Femte söndagen i Fastan på prosa sagt just vad han poetiskt återger i psalmen: »Christus — — — tillskriver samma sitt ord en sådan kraft, att det är en mäktig överherre över djävul, synd och död.» För Olaus Petri, som varit Luthers lärjunge, borde Luthers tankar om ordets makt icke ha varit okända. Litteraturhistorikern R. Steffen har i sin stora »Svenska Litteraturens historia» påpekat slätstrukenheten bl.a. just i översättningen av »Ein feste Burg». I detta sammanhang säger Steffen om Olaus Petris två versifierade alster: »Vår Herres Jesu Kristi pina och uppståndelse» samt »Tobiæ Comedia», att de utmärkas av samma bristande förmåga (som i Vår Gud är oss en väldig borg) att lyfta upp ämnet i en poetisk rymd. Steffen, som icke diskuterar författarskapet till översättningen, får sin hårda kritik delad av kyrkohistorikern G. Westin, som i sin korta biografi över reformatorn i samlingsverket »Svenska Män och Kvinnor» (V, s. 619) med tystnad förbigår psalmdiktningen och skriver: »Som skriftställare lever han icke minst genom sin genialt enkla men märgfulla prosa.»

Det huvudsakligaste intresset, när det gäller att fastställa Olaus Petris eventuella psalmförfattarskap knyter sig naturligt nog till de psalmsamlingar eller psalmböcker, som utgavos under hans egen tid och med all sannolikhet delvis under hans medverkan. Den lärde forskaren Henrik Schück har i en uppsats i Samlaren (1891) med titel »Våra äldsta psalmböcker» lämnat en ingående redogörelse för editionerna, och denna har – oaktat alla senare forskningsrön – legat till grund för efterföljande forskare. Schücks sammanställning bygger i sin tur på tidigare undersökningar av Högmarck, Beckman, Klemming m.fl., och bland efterföljarna må särskilt nämnas Sverker Ek i Samlaren (1918): »Våra första psalmböcker» samt främst Emil Liedgrens ovan nämnda »Svensk psalm och andlig visa (1926), Olaus Petri-föreläsningar i Uppsala 1924». För samtliga dessa författare har dock existensen av en 1562 utgiven psalmbok med titel: »Then Swenska Psalmeboken, förbättrat och medh flere Songer förmerat och Kalendarium» varit okänd. Den utkom tio år efter Olaus Petris död och innehåller flera av de tidigaste under hans levnad utgivna psalmerna. Den unika boken påträffades först 1963 av Lundaforskaren, pastorn och musikediktören A. Malmgren i det isländska statsbiblioteket i Reykjavik.⁹ Det modernaste och med en rik tysk-svensk-dansk litteraturförteckning försedda vetenskap-

liga arbetet om de äldsta psalmerna och deras melodier har utförts av den tyske hymnologen Erich Burger i Samlaren (1932) under titel: »Deutsche Kirchenmelodien in Schweden. Ein Beitrag zur Geschichte der schwedischen Reformation.» Burger har av allt att döma haft tillgång till tyska psalm- och koralböcker, vilka varit helt okända för de nämnda svenska författarna. Över huvud taget ha koralerna och deras skapare varit en av de svenska hymnologerna i alltför hög grad förbisedd faktor vid fastställandet av tillkomsttiden för de äldsta psalmerna.

Under Olaus Petris verksamma tid utkommo med säkerhet fem psalmböcker och möjligen en sjätte nu förlorad. Om den tidigaste och dess möjliga tillkomstår har ovan talats. De tio psalmerna däri återfinnas i 1530 års psalmfragment, det s.k. Bolmsöfyndet vilket den originelle Smålands-komministern och boksamlaren L. Palmgren påträffade på Bolmsö i Småland 1870. Fragmentet saknar titelblad och årtal, men stilsorten, Corpus schwabach, varmed psalmerna äro tryckta, förekommer icke i något svenskt tryck före 1527, och icke minst på grund därav har forskningen dragit den slutsatsen, att Bolmsöfyndet gäller 1530 års psalmbok.¹⁰ Och här träder nu problemet om författarskapet in i bilden.

När den lärde överbibliotekarien Aksel Andersson utan framgång, såsom Pleijel visat i sitt tillrättaläggande av tidigare misstag rörande Bolmsöfyndet, sökt förvärva detta till universitetsbiblioteket i Uppsala, sedan han först lånat det av L. Palmgren, så hade han förut tryckt i »Skrifter från reformationstiden i urval» de båda märkliga reformationsskrifterna »Een nyttwgh wnderwijsning» och »Een skön nyttugh underwisning», vilka båda funnos sammanbundna med psalmfragmentet från Bolmsö. En ingående redogörelse för detta har han lämnat i 4:de häftet av »Sveriges Bibliografi 1481–1600» (Uppsala 1892). Om författarskapet till de tio psalmerna säger han helt kort: »Såsom utgivare och författare, resp. översättare, har allmänt antagits Olaus Petri.» Uttalandet är ju ytterst försiktigt och reserverat och anger tydligt, att Aksel Andersson icke gjort några som helst undersökningar om psalmernas ursprung. Han kunde stödja sin reserverade inställning på Schücks ovan angivna uppsats: »Våra äldsta psalmböcker», utgiven året före hans egen redogörelse. Schück undviker med eller utan avsikt all diskussion om psalmernas författare, men han har sin bestämda uppfattning om Olaus Petri som utgivaren, såsom nedan skall närmare visas. Och när de tio psalmerna därefter angivas i tryck med sina begynnelse-rader av vår främste kännare av svenskt 1500-talstryck, Isak Collijn i hans »Sveriges Bibliografi intill år 1600», så inskränker denne sig till

att rörande författarskapet av psalmerna skriva: »De antagas allmänt vara författade eller bearbetade av Olaus Petri.» Även denne i reformationstidens litteratur exceptionellt initierade forskare vågar inte fälla ett avgörande domslut för eller emot Olaus Petris författarskap. Man måste då utgå ifrån att han lika litet som Aksel Andersson efterforskat de möjliga utländska, latinska, tyska eller franska förlagorna till de tio psalmerna. Men mellan de båda urkundsutgivarnas tryckår, alltså mellan 1892 och 1937, hade dock J. A. Eklund 1915 utgivit arbetet »Vår kyrkopsalm» med ingående redogörelse för »Psalmen i Sveriges kyrka under reformationsårhundradet», Sverker Ek skrivit i Samlaren 1918 sin ovan nämnda uppsats »Våra första psalmböcker» med dess axiomatiska övertygelse om den svenska reformatorns originalpsalmdiktning samt Emil Liedgren i sitt lärda verk »Svensk psalm och andlig visa» prisat Olaus Petri som den lysande författaren av vår psalmboks främsta äldre psalmer.¹¹ Collijn har givetvis känt dessa författares åsikter, men hans ovan angivna kyliga rad om författarskapet visar, att han icke övertygats. Tilläggas bör att mellan åren 1914–1917 Olaus Petris Samlade skrifter utgivits i fyra band av språkhistorikern Bengt Hesselman med förord av Harald Hjärne och med inledningar till reformatorns många prosaverk av prof. K. B. Westman.¹² Sekelskiftets främste svenske historiker Harald Hjärne vidrör i sitt företal icke med ett enda ord Olaus Petris psalmdiktning. Westman ansluter sig däremot till uppfattningen av Olaus Petri som originalförfattare till psalmerna 25 och 40 i vår nuvarande psalmbok.

Först Schück och därefter Sverker Ek ha påpekat, att den äldsta svenska psalmdiktningen utgått från den s.k. Waltersche Gesangbuchlein (Wittenberg 1524), vid vars utgivande Luther själv medverkat. I denna ingå ej mindre än 24 Lutherspsalmer.¹³ Det har då sitt intresse att undersöka, i vilken utsträckning dessa dikter av Luther påverkat utgivaren av 1526 och 1530 års psalmböcker, vare sig denne varit Olaus Petri, såsom Ek är övertygad om, eller någon annan av de svenska reformatorerna. Problemet knyter sig främst till de två ovan nämnda (nr 25 och 40 i nuv. ps.) av de tio psalmerna, den förnämsta av dem »O Fader vår, barmhärtig god» samt »O Jesu Krist, som mandom tog». Men låt mig först dröja vid de åtta övriga. Ordningen här är enligt Bolmsöfragmentet.

Om psalmen »Then som wil en Christen heta» har jag ovan påpekat, att den med sannolikhet är skriven av Luther. Den är tonsatt 1524 av hans vän Walther. Den ingår i Malmöpsalmboken och angives där vara

hämtad från det svenska exemplaret, alltså 1526 års psalmbok. Ursprunget till psalmen anser Kümmerle bör sökas i förreformatoriska andliga folksånger. Även Burger förmodar, att psalmen är skriven av Luther.

Psalmen handlar om människans plikt att lyda tio Guds bud, och även Liedgren, som av oförståeliga skäl kallar den för en originaldikt av Olaus Petri, dock med tillägget »med en viss rätt», hänvisar till Luthers psalmer över samma ämne. Särskilt hänvisar han till Luthers psalm »Mensch wil tu leben seliglich», den kortare av Luthers två budordspsalmer. Men i själva verket är den svenska översättningen i högre grad en bearbetning av den längre budordspsalmen med dess 12 strofer, varifrån den svenske översättaren lånat direkta ordval. Den svenska strofformen är icke densamma som Walthers till Luthers förlaga utan, såsom Burger påvisat, en gammal pilgrimsleis (In Gottes Nahmen fahren wir).¹⁴ Den psalmpoetiskt tunga och ej lättjungna psalmen, som var nr 2 i 1695 års psalmbok, uteslöts av Wallin. Att översättningen eller kanske riktigare bearbetningen är gjord av Olaus Petri kan icke fastställas.

Samma strofform som i denna nämnda psalm förekommer i den följande psalmen »O Herre Gudh aff himmelrijk». Psalmen är skriven av Luther: »Ach Gott vom Himmel sieh darein» till en melodi av honom själv och tryckt i Enchiridion, Erfurt 1524.¹⁵ En annan melodi har samma år även komponerats av Luthers vän Walther. Psalmen är en parafra av Psaltarens 12:te psalm, och Luther har över texten satt rubriken: »Hilf Herr, die heiligen haben abgenommen.» Ek har fäst sig vid att översättaren, som han anser vara Olaus Petri, vilket kan vara möjligt, ehuru det ej kan bevisas, har en nyktrare syn än Luther i denna kampsång mot katolicismen och lämnat åsido Luthers trotsiga överord. I 1695 års psalmbok har psalmen intagits som nr 31, och Liedgrens påpekande, att de senare stroferna skilja sig väsentligt från Luthers text är riktigt. Sannolikt på grund av den antikatomiska inriktningen i psalmen har Wallin uteslutit den 1819. I 1695 års psalmbok har Laurentius Petri angivits som översättare.

Härefter följer i Bolmsöfyndet »Wij troo på alzmechtig gudh» och även denna psalm är skriven av Luther: »Wir glauben all an einen Gott.» Melodien synes vara ett samarbete mellan Luther och Walther 1524, men den har ett förreformatoriskt ursprung och återfinnes i liknande tongångar i en handskrift från 1417 i Breslaus bibliotek. I Sverige påträffas den i handskriften från Högs kyrka i Hälsingland. Översätt-

ningen 1530 angives i 1695 års psalmbok vara av Olaus Petri, och den följes omedelbart av nicenska trosbekännelsen i tre strofer, även angivna som formade av Olaus Petri. Den senare Credo-psalmen har uteslutits av Wallin.

Den därefter följande psalmen »Wij som leffue på werlden här» är en av Luther gjord omdiktning av en latinsk växelsång från 1200-talet: »Mitten wir im Leben sind», av Luther angiven med sin latinska övertext »Media vita in morte sumus». I 1695 års psalmbok är psalmen införd bland begravningspsalmerna och användes (enl. Liedgren) även vid avrättningar. Wallin hänförde den till treenighetspsalmerna och i nuv. psalmbok har den fått sin plats bland botdagspsalmerna. Tidigast nämnes Laurentius Petri som översättare, numera Olaus Petri och med årtalet 1529, vilket icke kan vara riktigt, eftersom psalmen funnits redan i 1526 års edition. Att årtalet 1529 angivits torde bero därav, att psalmen då intogs i samma års handbok. I Peters-Runbäcks koralbok äro utgivarna tveksamma rörande den ursprunglige författaren.¹⁶ Den gängse traditionen, att författaren skulle vara den berömde munken i St. Gallens kloster Notker Balbulus (d. 912) förmena de icke kan vara trovärdig. Texten är troligen ännu äldre. Melodien till Luthers översättning är av Walther och tryckt 1524. Att psalmen hörde till de särskilt omtyckta vittnar den omständigheten, att den ständigt trycktes på nytt i de tyska psalmeditionerna under seklernas lopp. Även i den tyska församlingens i Stockholm Gesangbuch finns den medtagen (nr 466).¹⁷

Den sjunde psalmen i 1530 års edition, julpsalmen »Uar gladh tu helga Christenheet», har Ek och Liedgren ansett »med en viss rätt» kunna anses som originalpsalm av Olaus Petri. I 1695 års psalmbok (nr 123) angives den vara författad av brodern Laurentius. Den latinska överskriften »A solis ortus», som skulle kunna antyda en medeltida proveniens, är enligt de nämnda hymnologerna blott att betrakta som en melodihänvisning, en hymn som Luther tolkat 1524. »Solis ortus», solens uppgång, är ju blott en i tal och skrift mångfaldigt återgiven ordsammanställning i latinsk text, men här står ortus i den överförda och lexikografiskt kända betydelsen av födelse, en naturlig överskrift i en julpsalm, och behöver ingen förebild. Ek hänvisar till den uppfattning om psalmens tänkbara härledning, som Beckman kommit till i sin psalmhistoria (s. 161). Beckman påpekar, att i äldre psalmböcker stod efter psalmen en latinsk text med innehåll likartat psalmens men tillägger i en not, att några delar av julhymnen synas vara lån från Fortunati julhymn, som funnits i svenska medeltida breviarier. Och härut-

innan delar han H. A. Daniels åsikt i dennes »Thesaurus Hymnologicus» (1841, I, s. 274), där psalmen hänföres till hymner i breviarier från 14:de och 15:de årh. Beckmans slutsats, att psalmen dock måste betraktas som svenskt original, därför att den förekommer i 1530 års psalmedition, är en besynnerlig slutsats och saknar grund. Liedgren har okritiskt upptagit Beckmans teori. Det bör kanske tilläggas, att uppgiften i äldre utgåvor av 1695 års psalmbok om Laurentius Petri som författare, strukits i senare upplagor.

Det finns emellertid ett förbryllande problem rörande denna psalm, och det är den senaste forskaren härom, som ställer läsaren inför detta. Erich Burger, ovan omnämnd, påpekar, att Luthers psalm »Vom Himmel hoch da komm ich her» (Ein Kinderlied auf die Weichnachten vom Kindelein Jesu) icke blott är förlaga till ps. 132 i 1695 års psalmbok »Af himmels högd jag kommen är» (i nuv. ps. nr 63), översatt i början av 1600-talet av ärkebiskopen i Uppsala Olaus Martinus (d. 1609) utan även till »War glad tu helga Christenhet (nr 123 i samma ed.), och han hänvisar i senare fallet till den s.k. Riddarholms-handskriften i Lunds Universitetsbibliotek: »Cantional eller Sång-Book med Noter Skrifwen Stockholm denn 29:de Martij Anno 1694 af Andrea[s] Malmström Coll. Schol. St. Jacobine.» Under det att den förra översättningen är en trogen copia av Luthers psalm, så skiljer sig den senare väsentligt från den lutherska texten. Burger söker förklaringen i det förhållandet, att Luthers text i Sverige blev föremål för ett flertal översättningar, men att blott Olaus Martinis av Wallin omarbetade blev den slutgiltiga. Både i »Förbättrade kyrkosånger» och i 1819 års psalmbok uteslöts »Var glad du helga kristenhet».¹⁸ Men så sent som 1915 utgav en grupp svenska hymnologer texten från 1530 med den harmoniering, som Michael Prätorius skapade år 1609.

Det framgår av det här sagda, att den ifrågavarande psalmen icke kan vara ett original av Olaus Petri, och att översättningen i 1530 års psalmbok är av okänd hand.

Den följande psalmen i Bolmsöfyndet: »Förbarma tich Gudh öffuer mich» är författad av Luthers samtida Erhart Hegenwald (»Erbar dich mein, o Herre Gott») samt tonsatt av Walther med frångående av en äldre melodi. I 1695 års psalmbok anges den (nr 60) i somliga upplagor översatt av Laurentius Petri; i äldre upplagor anges ingen översättare. Wallin uteslöt den i sin psalmbok.

Därefter följa i Bolmsöfragmentet »Jesus Christus är wor helsa» samt »Een iomfru fødde jtt barn i dagh». Den förra utgår från Luthers

»Jesus Christus, unser Heyland», och den har i Luthers Geistliche Lieder rubriken: »S. Johannis Hussen lied: Jesus Christus nostra salus.» Luther skulle alltså ha lånat texten från den böhmiske reformatorn Johan Huss. Men här ställes forskningen inför ett nytt problem, som väl aldrig kan lösas, och om vilket uttolkarna icke äro överens. Schück och Collijn mena, att 1530 års psalmbok (Bolmsöfyndet) är ett omtryck av 1526 års psalmbok, och att alltså denna innehållit de tio psalmer, som finnas i editionen av år 1530. Sverker Ek däremot har, med utgångspunkt från våra första svenska psalmers öde på danskt område, uteslutit »Jesus Christus är wor helsa», som han finner äga nära anslutning till Claus Mortensens »Jesus Christus er wor salighed» och som ingår i dennes Malmöpsalmbok 1529. Nu är det emellertid ett obestridligt faktum, att Lutherpsalmen finnes tryckt 1524 i tre olika utgåvor, en tryckt i Wittenberg och två i Erfurt av olika boktryckare.¹⁰ Då övriga Lutherpsalmer i 1530 års svenska edition äro hämtade från »Geistliches Gesangbuchlein» (1524), numera känd endast i Erfurteromtrycken, så ligger det närmast till hands att förmoda, att även denna psalm funnits med i 1526 års psalmbok. Likheten mellan den svenska och danska översättningen i vers 1, som Ek särskilt hänvisar till, är alls icke beroende av en efterbildning hos den svenska översättaren utan är, liksom den danska v. 1, en ordagrann översättning av Luthers text. Sverker Ek påpekar, att i Malmöpsalmboken följer på psalmen en lovsång med orden »Gud vaere loffuit oc benedidet / som oss sielff haffuer bespijset» samt att den svenske översättaren (enl. Ek Olaus Petri) inflettat detta tack i sin slutstrof. Man undrar, om Ek verkligen är ovetande om att dessa lovord, som icke behövde lånas från danskan, även utgöra begynnelsen till en helt annan psalm av Luther: »Gott sei gelobt und gebenedeit.» Den ingår i Wittenberg-Sångboken 1524. Båda psalmerna finnas i 1695 års psalmbok (nr 14 och 15) och angivas vara översatta av Laurentius Petri. I Wallins psalmbok förekommer nattvardspsalmen under nr 159 i en mycket fri bearbetning och med Wallins signum. Men i nuv. psalmbok är den utesluten. De båda psalmerna äro alltså nattvardspalmer och innehållsmässigt varandra ganska lika. När Ek särskilt fäst sig vid de strofer, som översättaren tilldiktat med deras tal om »rätta sättet» vid nattvarden, dvs. utdelandet av brödet jämte vinet och menar, att detta skulle översättaren näppeligen ha vågat säga 1526, så kan man fästa uppmärksamheten vid att Luther i båda psalmerna klart uttrycker sin från den katolska kyrkan avvikande nattvardsuppfattning. I psalmen »Nostra salus» säger han: »— — gab er

uns sein leib zu essen / verborgen im brot so klein / und zu trinken sein blut in wein». Och i lovpsalmen: »Gott sei gelobet und gebenedeit / der uns selber hat gespeiset / mit seinem fleische und mit seinem blute.» Det torde icke ha varit obekant för den svenske och danske översättaren, att Luther redan 1519 utgivit »Sermon om den heliga kristliga lekamens högvärdiga sakrament». Däri stå dessa ord: »Det har synts mig gott, om kyrkan på ett allmänt koncilium ånyo förordnade, att man skall giva åt alla människor så väl som åt prästerna båda delarna (brödet och vinet). Luther känner ingen ängslan för att öppet markera sin anti-katolska uppfattning, och varför skulle de nordiska reformatörerna göra det? Med ännu starkare pregnans återkommer Luther till sin nattvardslära i sakramentsstriden 1526–28 och med utgivandet av »Syngramma suevicum», en skrift till hans försvar, författad av en grupp schwabiska prästmän. Men man behöver icke gå till denna fortsatta sakramentsstrid för att finna förklaringen till de nordiska lutheranhängarnas översättningar av nattvardspsalmer. Det synes helt ha gått Sverker Ek förbi, att 1528 utkom »En liten boock om Sacramenten», som av Collijn anges vara författad av Olaus Petri och kunna betraktas som »hans tills vidare viktigaste teologiska bok» (a.a. s. 348). Denna sakramentsbok är dock i huvudsak en översättning och har intet författarnamn. Vad som här säges om »Sacramentet i wijn och bröd» är i prosaform just det, som är tillagt utöver de från Luther direkt tagna verserna. Därmed vederlägges Eks uppfattning att »Jesus Christus är vår hälsa» icke skulle ha funnits i sin svenska form före 1530.

Beckmans redogörelse för psalmen är mycket utförlig och återger även den latinska texten, som han dock förmodar vara en katolskt re-tuscherad översättning av Huss' böhmiska text. Han är också mycket oviss om Huss' författarskap och har därvid stöd av den framstående hymnologen P. K. E. Wackernagel (1800–1877), 1800-talets främste psalmforskare, som bl.a. utgivit Luthers geistliche Lieder (citad här s. 130). Redan tidigare hade den tyske superintendenten, skalden och hymnologen K. J. Spitta (1801–1859) i »Psalter und Harpe», uppsatsen »Ein feste Burg» s. 199 ff. fränkänt Huss all andel i psalmen och betraktat den som en nydiktning av Luther. Om Liedgrens inställning här-till se hans anmärkningar till Svensk sång och andlig visa s. 508.

Det bör i detta sammanhang påpekas, att Luther utöver den här analyserade psalmen med inledningsorden »Jesus Christus unser Heyland» skrivit ytterligare en psalm med samma begynnelserad. Den är icke en nattvardspsalmen utan en uppståndelsepsalm och ingick i 1695 års psalm-

bok som nr 171. I somliga upplagor av denna psalmbok är den felaktigt angiven såsom skriven av Huss.

Den sista psalmen i 1530 års fragment (Bolmsöfyndet) är som nämnts julvisan »En jungfru födde ett barn i dag». Den går tillbaka till sen-medeltiden, och Liedgren kallar den en vagantsång, som förekommit både i Tyskland, Danmark och Sverige. Melodien tillhör den medeltida icke-liturgiska visan »Dies est lætitie in ortu regali» och är enligt Peters-Runbäcks koralforskningar tidigast påvisad i en Prag-handskrift från 1410. I 1536 års psalmbok anmärkes: »En song under the noter Dies est leticie, then om iulatijd tienar.» Den första versen är en så gott som direkt översättning av Luthers »Ein Kindelein so löbelich ist uns geboren heute». Sverker Ek anser, att v. 2–3 i den svenska (enl. hans mening av Olaus Petri gjorda översättningen) är en parallell till dennes julpredikan i Postillan 1530, där samma ordalag som i psalmen återfinnas. Dessa två strofer utgöra ju emellertid endast en poetisk omskrivning av julevangeliet, och likheten mellan evangelietexten och psalmens två strofer är i själva verket blott en fraseologisk parallell. Ek vill icke se saken så enkelt utan konstruerar »ett personligt sammanhang, som endast kan förklaras genom att samme författare formulerat bägge satserna, här lika med versraderna 'thet wij skole prijsa och ära / i thet haffuer gudh jtt gott behagh'». Dessa rader ingå icke i Luthers »Ein Kindlein so löbelich» men väl återfinnas de hos Lukas (2: 14, 3: 22) *Guds goda behag* samt *vikten av att höra Jesu lära* (Lukas 9: 35 m.fl. ställen), varom psalmförfattaren icke bör ha varit okunnig, isynnerhet om han varit en av översättarna av Nya Testamentet, såsom somliga forskare förmoda, att Olaus Petri varit.

Men härtill bör läggas en anan synpunkt. Sverker Ek är övertygad om det direkta sambandet mellan psalmen och julpredikan i postillan 1530. Han är också av den uppfattningen, att 1530 års psalmeditation är ett omtryck av 1526 års psalmbok. Det är då förvisso troligt, att julpsalmen förekommit i samma form de båda åren och alltså fyra år tidigare än postillan. Men då bortfaller också sambandet med julpredikan och kvarstår blott den inspiration, som de nämnda textställena skänkt dik-taren. Därtill kommer, att den första versen i Luthers psalm återfinnes i lika skick i ytterligare en Lutherpsalm såsom v. 2: »Der Tag der ist so freudenreich.» Om detta observerats av Ek är ovisst, ty han nämner ingenting därom. I dess 4:de strof ingår liksom i den svenska översättningen orden om herdarna på marken: »Die Hirten auf dem Felde waren / Erfuhren neue Mähre von den Engelischen Schaarn / wie

Christ geboren wære.» Liedgren har upptagit Beckmans tanke, att den ursprungliga tyska visan blott innehållit *en* strof, men det är en obekräftad uppgift. Liedgren erinrar om att man ännu i slutet av 1600-talet kunde i psalmböckerna finna den latinska texten vid sidan om den svenska. I den på Island 1963 funna psalmboken av år 1562 finns redan den latinska texten medtagen. Detta kunde ju Liedgren inte veta, när han utgav sitt psalmarbete.

Analysen av de här ovan angivna åtta psalmerna i 1530 och därmed sannolikt även 1526 års edition har visat, att de samtliga äro översättningar och bearbetningar, i något fall med översättarens tillägg av någon eller några strofer. De två återstående psalmerna, de enda vilka, såsom förut nämnts, i vår nuv. psalmbok betecknas som originaldikter av Olaus Petri (nr:s 25 och 40) är det av psalmhistoriskt intresse att närmare skärskåda. De tre författare – Beckman, Ek, Liedgren – som närmare sysslat med i första hand nr 25: »O Fader vår, barmhärtig god» äro alla av den uppfattningen att Olaus Petri är dess författare. I sitt hart när patetiska försvar för Olaus Petri som författaren har Beckman dock i en not en reservation, som knappast kan betecknas som allvarligt menad (s. 75), men som dock har en långt större betydelse, än han själv tror (se nedan). För Ek står det alldeles klart, att uppslaget till psalmen är Luthers »Es wollt uns Gott genädig sein», en parafras av Psaltarens 67:de psalm. I Geistliche Lieder står som överskrift: »Gott sei uns gnedig und segne uns.» Det bör observeras, att Luther till texten i Psaltaren fogat en strof om sonen och den helige ande, i följd varav parafrasen blir något oegentlig. Ek fäster sig särskilt vid att strofformen i Luthers psalm och den svenska är densamma, men en undersökning av tyska psalmböcker från äldre tider visar, att just denna strofform är mycket vanlig. Nu förhåller det sig så, att Luthers parafras nästan ordagrant återgår i psalmen »Gud över oss förbarmar sig» (nr 67 i 1695 års och nr 497 i nuvarande psalmbok), dock med uteslutande av det nämnda tillägget i Luthers parafras från Nya testamentet. Det är otänkbart, att en och samma lutherska text skulle kunna vara förlaga till två så absolut olikartade psalmer som nr:s 25 och 497. Liedgren yttrar sig försiktigare än Ek, när han skriver (s. 98, a.a.): »Det är fråga värt, om ej denna Luthers psalm ('Es wollt uns Gott genädig sein'), som förekommer i Erfurter Enchiridion 1524, kan ha givit Olaus uppslaget till hans 'O Faderh wår barmhertigh och godh'.»²⁰ Då både Eks och Liedgrens förmodan om psalmens förlaga icke kan godtagas, så kan den avföras från diskussionen. Förebilden måste då – om icke

psalmen skall anses som ett absolut originalarbete av Olaus Petri – sökas på annat håll. Den tyske hymnologen Friedrich Zelle²¹ har funnit, att dikten redan 1523 förekommit i Tyskland som flygblad, och att den har sitt ursprung i en gammal medeltida katolsk sång. Burger hänvisar härtill men antar dock liksom Ek och Liedgren, att Luthers bearbetning är av sången »Es wollt uns Gott genädig sein». Han tror också, att Olaus Petri översatt psalmen till svenska. I en not härom gör Burger de för Liedgrens apoteos av den svenska reformatorns enligt Liedgrens mening skönaste psalm den till ordalagen milda men förkrossande anmärkningen: »Liedgren hält den Psalm für eine der besten *Originalübertragungen* (kurs. av mig) Olaus Petris.» Man observerar, att Burger med vänlig hand förbigår Liedgrens vissa tro på Olaus Petris originalförfattarskap och låter saken gälla översättning eller ev. bearbetning. Med utgångspunkt från Zelles och Burgers forskningsresultat borde därför i en kommande psalmedition Olaus Petris namn ersättas med ett frågetecken under psalmen, såsom fallet är i så många av våra psalmer med okända författare. Om Burger har rätt i sin förmodan, att Olaus Petri är översättaren, så kan detta i varje fall icke dokumentariskt bevisas. Mera härom nedan.

Zelles påpekande, att psalmen kan härledas ur medeltida katolska sånger, gör emellertid Beckmans ovan omnämnda reservation mot sitt eget översvallande prisande av det svenska författarskapet till något betydelsefullare, än han själv ansett. Jag citerar följande ur noten på s. 75 i hans Psalmhistoria: »Skulle vår psalm förmenas hava sammanhang med latinska kyrkans sånger, vid vilka utg. närmare fäst sig, så kunde det endast vara med följande, som någon gång förekomma t.ex. uti Rig[isches] Ges[angbuch] B 1664 vid nr 332: Kyrie summum, Kyrie fons bonitatis, Eleison (m.fl.)» Utan tvivel är Beckman här mot sin vilja inne på rätt väg. Kyrie eleison eller endast Kyrie är ju enligt vetenskaplig definition en böneformel, som betyder »Herre, förbarma dig» och hämtad från den grekiska översättningen av Gamla testamentet samt från ett flertal ställen i Nya testamentet. Luther införde i »Tyska mässan» (1526) det trefaldiga Kyrie, och så förekommer det ju även i den svenska mässboken 1531 samt alltjämt i vår liturgi och i litanian. Hans Kyriepsalm med litaniekaraktär från en gammal tysk 1200-talsvisa: »Gott der Vater wohn uns bei» är ett trefaldigt Kyrie, som i 1695 års psalmbok bibehållit i översättningen samma tre strofer, bönerop till Fadern, Sonen och Anden, men i »Förbättrade kyrkosånger» (1814) fått treenigheten sammanförd till den enstrofiga psalmen; »He-

liga trefaldighet» (nr 189). Den poetiskt svaga översättningen förvandlades av Wallin till en av våra ståtligaste psalmer, även den enstrofig: »Gud trefaldig statt oss bi.» Luthers version trycktes redan 1524 i hans vän Walthers körsångbok.

Men karaktären på psalmen »O Fader vår» är alldeles densamma som på »Gud trefaldig statt oss bi». Därför måste den inräknas bland de från medeltiden lånade trefaldiga Kyrie-sångerna, fast den fått med sina fyra strofer ett tillägg, som dock helt sammanhänger med den lutherska reformationens idévärld. Man kan känna lusten att exemplifiera detta senare med de kända orden i Tegnér's kantat vid jubelfesten 1817, även om man är övertygad om att uttrycket »Herrans glömda ord» innebära en smula överdrift. Den första strofen lyder som bekant: »I mörker sutto folken / och natt låg över jord; / Då kom den store tolken / af Herrans glömda ord. / Den bok man velat hämma, / Han uppslog för en hvar, / och läste högt, Hans stämman, / som Himlens dunder var.» Det är just detta, som återspeglar den första strofens prisande av Guds heliga och klara ord, som Luthers bibelöversättning gjort till allmänegendom »in der Sprache des Tages, Stück für Stück, wie eine Flugschrift, deren Inhalt sich auf die unmittelbarsten Interessen der Gegenwart bezieht und die man mit Begierde in sich aufnimmt», såsom Tysklands främste historiker under 1800-talet, Leopold von Ranke, uttrycker det i sitt lysande arbete om Luther och reformationen.²²

I psalmens 4:de strof återkommer författaren till samma tankesfär: »Det ord vi fått av Herranom / Uti vår själ bevara / På det envar må heliggjord / Lovsjunga Gud med gamman / Och Jesu Kristi dyra ord / Oss leda allesamman / Till himlens glädje! Amen.» L. v. Ranke betonar speciellt, hur Luther förkunnar »den rena läran både i dikt och predikan». Men denne var icke ensam därom. I psalmboken 1524 skrev hans förtrogne vän och medarbetare Paulus Speratus den psalm, som nu ingår i vår psalmbok som nr 38, och som i sina första rader har en förunderlig likhet med tankegången i nr 25: »Gud har av sin barmhärtighet / till nåd oss arma tagit / och all vår orättfärdighet / med Kristi blod avtvagit.» Ranke påpekar, att i den tidiga reformatoriska eran enstaka sånger just av Speratus och Luther funno en allmän utbredning, och att den tyska andan i de följande årtiondena utvecklade en rikedom av folkliga och andliga sånger och melodier utan motstycke.

Det var, såsom ovan nämnts, år 1523, som förlagan till psalmen 25 i nuv. psalmbok utkom i form av ett flygblad, och det är känt, att

många sådana flygblad, då tryckandet av böcker ännu var en relativ sällsynthet, utgavos av Luther och hans medarbetare utan att bli tillvaratagna. Bevisligen går psalmen tillbaka till medeltida Kyriesånger, vilket ju som ovan sagts Beckman kan tänka sig som en möjlighet, och han anger ju också några sådana. Ett halvt århundrade senare har Zahn sammanfört en mängd Kyriepsalmer, sannolikt till stor del okända för Beckman.²³ Om många av dem kan sägas, att de både innehållsmässigt och fraseologiskt återspeglas i psalmen 25. Är det då troligt, att Olaus Petri, som angives som originalförfattare till denna psalm, känt till dessa Kyriepsalmer? Det är visst antagligt, att han som katolsk student, vilket han ju var, när han kom till universiteten i Leipzig och Wittenberg, hört sådana i den katolska mässan, men ha de inspirerat honom till att använda dem för en svensk psalm? Svaret torde utan tvekan kunna bli nej. Och härtill knyter sig en annan reflektion. När dikten utkommer 1523 som ett flygblad med det rent reformatoriska inslaget av talet om Guds ord, det heliga och rena, så är detta en naturlig reflex av Luthers bibelöversättning och bibelsyn. Även om Luther icke skrivit psalmen, såsom 1695 års psalmbok anser, att han gjort, så kan den vara författad av vem som helst av hans medarbetare men icke av Olaus Petri, som vid denna tid icke påbörjat den svenska översättningen av Nya testamentet 1526. Den totala förbistring, som råder bland svenska teologer och filologer i fråga om äran att ha översatt testamentet, och som fått sitt mest markerade utslag i en avhandling av A. Adell,²⁴ som fränkänner Olaus Petri all delaktighet i bibelöversättningen och anser, att Laurentius Andreae är den ensamme översättaren, en åsikt som starkt betvivlats, är ett problem, som ligger utanför avsikten med denna uppsats, och man kan blott hänvisa till Collijns sammanställning av litteraturen och åsikterna i frågan samt till Sven Kjällerströms recension av Adells arbete.²⁵ Man kan icke med någon som helst vetenskaplig säkerhet påvisa, att Olaus Petri tagit del av Erasmus Rotterodamus' översättning till latin 1516 av Nya testamentet eller Luthers 1523 och av dem inspirerats till psalmdiktning. Det är av forskningen klarlagt, att Erasmus' latinska text i främsta rummet varit källan till den svenska översättningen, men när denna text först blivit känd i Sverige är obekant.²⁶ Den svenska Inledningen till Nya testamentet är en direkt översättning från Luther.

Om man är övertygad om att Olaus Petri icke författat ps. 25, så kunde det synas mindre nödigt att närmare ingå på Liedgrens idé om diktarens tanke rörande den blodssymbolik, som ligger i första versens

ordalag: »stänka oss med Kristi blod, som rena kan oss alla.» Men saken har sitt onekliga intresse i sammanhanget. Liedgren fattar orden som ett uttryck för diktarens delaktighet i ett djupt syndaelände och anser, att Luthers syn på stänkelseblodet är en ytligare sådan. Den hänvisning Liedgren gör till främst Ebreerbrevet, kap. 9–12, skulle kunna utökas med ett stort antal hänvisningar till Gamla testamentet men främst till Johannes brev 1:7, därifrån ordalagen i psalmen äro direkt hämtade: »Jesu Kristi, hans sons blod, renar oss från all synd.» Denna tanke återgår i en hel rad av Luthers psalmer. I *Media vita* stå orden: »Wo wolln wir denn fliehen hin, da wir mögen bleiben / In dir, Herr Christ alleine / Vergossen ist dein teures Blut / das gnug für die sünde tut.» Det är blott ett exempel bland många. Talet om det renande blodet är en allmän egendom i praktiskt taget all religion, hednisk som kristen.²⁷

Liedgren skriver om stänkelseblodet: »Luther begagnar blott ett par gånger i sina psalmer en så pass utförd blodsmystik; han tänker på det skyddande blodet på dörrträet eller det renande, syndfördränkande blodet, som dopet skall vara en bild av. Hos Olaus är det väl däremot den stora försoningsdagens offerceremoni, som förbindes med blodsbestänkelsen.» Det är riktigt, att Luther i ett par av sina predikningar talar om bestänkandet av dörrträet med blod, men det är alls inte den saken det här är fråga om. Såsom även nedan vid analysen av nästa psalm skall visas, synes Liedgren icke ha undersökt, hur Luther själv i sin kyrkpostilla och sin huspostilla utlagt de texter, som ofta bilda grundvalen för hans psalmer. Just ifråga om det här i psalmen 25 ingående talet om stänkelseblodet har Luther med hänvisning till textstället i Ebreerbrevet (12: 24) skrivit denna korta betraktelse (för den 13 dec.): »Den gamla människan skall dagligen renas icke med tvål och vatten utan genom ordet om Guds Sons blod, som blir utöst över oss i predikoämbetet. Ty när vi lära och predika, göra vi icke annat än utdela och bestänka människor med kraften av Jesu Kristi blod. Man skall i kyrkan icke lära filosofiska floskler, men om Kristi, Guds sons blod skall man predika för oss för att detta dag för dag kan rena oss, till dess vi äro fullkomligt rena, så att vi kunna möta Vår Herre och Frälsare och träda honom under ögonen, när han kommer.»²⁸ Blodbestänkandet är för Luther icke en fysisk realitet – icke ens enl. Liedgren av dörrträet – utan en bild med en djup inre symbolik. Det på korset utgjutna blodet, försoningens blodsoffer, är det som skall rena från all synd och komma människan att kunna möta sin frälsare, när han kommer. Detta är Luthers och icke Olaus Petris eller någon annan

översättarens djupa tro, en återspeglning, såsom ovan sagts, av ordalagen i Johannes 1:7. Då denna Luthers textutläggning i en många år efter psalmens tillkomst skriven postilla näppeligen torde ha varit känd för Olaus Petri, så är den ett ytterligare bevis för att psalmen icke är skriven av den svenske reformatorn utan av Luther själv. Luther hade 1517–18 föreläst vid Wittenbergs universitet över Ebreerbrevet och var sålunda väl bekant med dess blodssymbolik. Olaus Petri studerade samtidigt vid universitetet, men om han åhört Luthers föreläsningar är icke känt, och ingenstädes har han uppgivit, att han gjort detta. I sin förut omnämnda egenskap av katolsk student måste han à priori ha varit en smula kritiskt inställd till den i katolska ögon kätterske munken. Kyrkohistorikern Hj. Holmqvist har fäst uppmärksamheten på att det är ur sina studier och föreläsningar över Ebreerbrevet, som Luther utformar sin centrala lära om »sola fides – tron allenast». I den förut analyserade Lutherpsalmen »Gud trefaldig statt oss bi / och låt oss ej fördärvas» återspeglas denna åskådning i orden: »Vår tro, vårt hopp befästa.» Ligger månne icke i psalmen 25 tanken innesluten i tredje strofens senare hälft: »O Jesu Krist, vår Broder kär, / Ditt löfte vi påkalla. / Hugsvalaren låt komma när, / Som sanning lär oss alla / Att vi från dig ej falla»? Om man vågade antaga detta, skulle det vara ett ytterligare skäl att tillskriva Luther författarskapet.

Det finns emellertid ännu ett kriterium på riktigheten av den negativa synen på Olaus Petris författarskap, och det ligger i psalmens melodi. Psalmen har, såsom redan sagts, medtagits i Walthers Gesang-Buchlein och i Erfurter Enchiridion 1524, och då Walther var Luthers vän och musikaliske rådgivare, så skulle man därav kunna draga den slutsatsen, att Luther eller någon av hans medarbetare, främst Speratus, skrivit psalmen, samt att Walther, såsom också Zahn förmodar (a.a. IV, nr 7346) skapat melodien. Zahn anger också sammastädes en något annorlunda melodi, hämtad ur Teutsch Kirchenampt, Strassburg 1524 och 1525. En senare forskning tar fasta på denna andra melodi och anger som antaglig kompositör Strassburgermunken Mathäus Greiter (d. 1550).²⁹ Han övergick till protestantismen och blev Luthers trogne anhängare. Som musiker och även som psalmdiktare var han berömd, och i 1695 års psalmbok finnas två psalmer av honom (nr:s 59 och 91). Den förra ingår i »Förbättrade Kyrkosånger» 1814 och anges vara omarbetad av Franzén. I en helt annan utformning finnes den i nuv. psalmbok (nr 270) bearbetad 1903 av S. Alin. Men vare sig nu den ene eller andre kompositören skapat melodien, så är det under alla om-

ständigheter ovillkorligen klart, att ingen av dem gjort det till en psalm av Olaus Petri, en för dem okänd person, vars språk de icke förstodo. Ingenting hindrar givetvis, att en svensk diktare, vem han nu än kan ha varit, kan ha skrivit en psalm till en given melodi, men den tyska melodien till ifrågavarande psalm återfinnes hos oss först i den s.k. Mönsterås-handskriften 1646 med dess 150 koraler.³⁰

Som en oförklarlig egendomlighet framstår det, att i 1814 års »Förbättrade Kyrkosånger» de ur bibeln hämtade orden »stänkte oss med Kristi blod» utbytts mot »stärkte oss». Karaktären på psalmen har därmed förändrats och förvandlats till en nattvardspsalms. I 1819 års psalmbok återgick Wallin till de ursprungliga ordalagen.

Den återstående tionde psalmen i 1530 års psalmbok (Bolmsöfyndet) och angiven i vår nuv. psalmbok som original av Olaus Petri, är: »O Jesu Christ, som mandom tog.» Burger (a.a. s. 140) kallar den en adventspsalms, men i vår psalmbok är den insatt omedelbart före adventspsalmer. Den har av forskningen förmodats ha ingått även i 1526 års psalmbok. Burgers anmärkning i not 1 på den angivna sidan: »Liedgren nimmt den frühesten Druck des Textes für das Jahr 1536 an und bezeichnet ihn als 3 (!) Originalpsalm Olaus Petris» är beroende av en missuppfattning av Liedgrens utläggning. Denne skriver följande: »Olaus tredje originalpsalm, O Jesu Christ, som mandom togh, visar släktskap med Luthers »Nun freuet euch», som ju även tidigt översatts 1536, och den ingår i vår nuv. psalmbok som nr 37: »Var man må nu väl glädja sig.» Den uppgives som översatt av Olaus Petri. Liedgren har klart angivit (s. 78) att han delar forskningens uppfattning om året 1526 som tillkomstår på svenska för »O Jesu Krist, som mandom tog».

Såväl Beckman som Ek och Liedgren hänvisa till Luthers »Nun freut euch lieben Christen g'mein», med vilken den svenska psalmen nr 40 blott delvis fraseologiskt överensstämmer. Den andra strofen innehåller samma tanke som tredje versen av Lutherpsalmen »Var man må nu väl glädja sig». Men i övrigt äro de båda psalmer ganska skiljaktiga. Luther skrev psalmen 1523 enligt en anteckning i det äldsta kända avtrycket av Luthers första psalmer. I den s.k. Achtliederbuch (Wittenberg 1524) står denna psalm som nr 1, alltså den första i en reformatisk tysk psalmbok tryckta psalm med melodien komponerad av Luther, sannolikt efter en medeltida förebild.³¹ Och i den samma år även i Wittenberg tryckta »Geystliche Gesang-Buchleyn» med sina 38 psalmer är den medtagen, här som nr 14. Av dessa 38 psalmer äro bevisligen 24 skrivna av Luther tidigare än 1524, och på dem följde

1524 och 1525 de övriga psalmerna utan angivna författare men de flesta ingående i Luthers Geistliche Lieder.

Sverker Ek påpekar rörande dessa Luthers psalmer, att den subjektiva karaktären i diktningen är främmande för Olaus Petri. »Denne skriver verkliga församlingssånger, vilket Luther endast sällan gör.» Denna uppfattning om skiljaktigheterna i psalmdiktningens karaktär – förutsatt att Olaus verkligen var psalmdiktare – är klart oriktig, ty den strider mot Luthers egna synpunkter. När han ger ut sin första psalmbok, så poängterar han, att den skall vara till menige mans bästa vid gudstjänsten, och att Guds ord genom sången skall bevaras bland folket. Han uppmanar sin vän och medarbetare Spalatin att lämna bidrag, men att allt skulle lyda helt enfaldigt och begripligt. Och då han 1533 ger ut sina psalmer på nytt med tillägg både av honom själv och andra (med utsatta namn), så säger han, att han överhopats med dikter av oskickliga huvuden, och att han måst förkasta de flesta dikterna och insatt i sångboken allenast de bästa – och därmed menar han givetvis de för menigheten bästa. Som medarbetare vid tonsättningen nämner han utöver Walther den österrikiske tonsättaren Ludwig Senfl (o. 1492–1555), vars mässor och motetter mycket tilltalat honom och vars folkmusik i polyfon sättning, just så som Luther önskade för sina psalmer för den enkla allmänheten, främst fångat hans intresse.³²

Det förefaller icke troligt, att vare sig Ek eller Liedgren känt till v. Rankes förnäma verk om reformationen i Tyskland. I varje fall ha de icke hänvisat därtill. I den skarpsinniga analysen av Luthers bibel- och psalmarbete, som delvis återgivits ovan, skriver Ranke just om psalmkaraktären i Luthers tidigaste översatta medeltidspsalmer de betecknande orden: »Indem Luther die Psalmen übersetzte, fasste er den Gedanken, sie für den Gesang der Gemeinde zu bearbeiten; denn die Idee der Kirche, wie er sie ausgesprochen und ins Leben zu rufen begann, machte eine ganz andere Teilnahme an dem Gottesdienst als die bisherige notwendig. – – – Das Wort allein hätte nicht vermocht die Stimmung der Seele in ihrer ganzen Fülle auszudrücken oder das Gemeingefühl zu entbinden, festzuhalten: durch die Melodi erst geschah das, in der sich die alten Kirchentonarten mit ihrem Ernst und die anmutenden Weisen des Volkliedes durchdrangen. So entstand das evangelische Kirchenlied.»³³

Rörande psalmen »O Jesu Krist, som mandom tog» observerar man, att dess melodi är densamma som för Luthers »Nun freut euch lieben Christen g'mein» (Var man må nu väl glädja sig) samt Speratus, Luthers

medarbetares, psalm »Gud har av sin barmhärthet till nåd oss arma tagit». De tre psalmerna följa i vår nuv. psalmbok tätt efter varandra (nr:s 37, 38, 40). Melodien, som är av medeltida ursprung och tidigast användes till texten »Freut euch, ihr Frauen und ihr Mann», återfinnes enligt Peters-Runbäckes koralbok (s. 319) redan omkring år 1500 hos Luthers vän Heinrich Fink (o. 1445–1527) och upptogs i Walthers Achtliederbuch 1524. Burger fäster uppmärksamheten vid att Luthers psalm »Aus tiefer not schrei ich zu dir», en parafraas av Psaltaren 130, i vår nuv. psalmbok nr 278, har samma melodi som »O Jesu Krist, som mandom tog». Hos oss är melodien påvisad först i Mönsterås-handskriften 1646. Att den emellertid varit känd redan 1526 framgår därav, att Lutherpsalmen »Nun freut euch», vilken, såsom påpekats ovan, betraktats av Ek och Liedgren som en förebild för »O Jesu Krist, som mandom tog», och som ingick som nr 1 i Achtliederbuch och samma år i Walthers Gesang-Buchlein, var åtföljd av Luthers koral, sannolikt en bearbetning av Finks nämnda medeltida tonsättning.³⁴ I den danska psalmboken 1529, som ju anger tre psalmer – bland dem »O Jesu Krist, som mandom tog» – såsom »udtagne aff thet Swenske Exemplar» står följande: »Thenne efterfølgende wyse siunges med the noder som O Gud aff himmelen see her til siunges med, O Jesu Krist som mandom tog.» Psalmen har i danska psalmböcker icke bibehållits i senare editioner än Kingos.

Luthers psalm »Nun freut euch lieben Christen g'mein» har, såsom ovan sagts, troget återgivits i vår svenska psalm nr 37: »Var man må nu väl glädja sig.» Kan psalmen då också ha utgjort förlaga till »O Jesu Krist, som mandom tog», med vilken den har fraseologisk likhet blott i en strof, dock betydelsefull, men tankemässigt på flera punkter överensstämmer? Möjligheten kan icke uteslutas men är knappast trolig. Om så vore förhållandet ligger det dock närmast till hands att förmoda, att diktaren är tysk och sannolikt Luther själv. Av de tio psalmerna i Bolmsöfyndet och därmed även i 1526 års psalmbok äro, såsom ovan visats, de nio översättningar av tyska psalmer. Att någon av de svenska översättarna, vilka de nu än varit, skulle till de nio psalmerna ha fogat en svensk originalpsalm, är en orealistisk tanke. Man levde vid tiden för de första psalmböckernas utgivande onekligen i översättningarnas era i vårt land. Collijn har i sitt stora arbete om 1500- och 1600-talstrycken påvisat, att de första rent svenska tryckalster, som sett dagen, voro några av Olaus Petris reformationsskrifter från 1527 och följande år.

I sin Psalmhistoria har Beckman i sitt patetiska försvar för Olaus

Petris författarskap till ps. nr 40 dock tvingats av sitt vetenskapliga samvete att liksom beträffande den föregående här analyserade psalmen göra i en not en liten reservation, betydelselös för honom själv men icke utan intresse för forskningen. Den gäller andra raden i första strofen: (O Jesu Krist, som mandom tog) »I rene jungfru liffue.» Beckman skriver: »Skulle i anledning av första strofens anspelning på läran om Jungfru Marie obefläckade avlelse man förmoda, att psalmen haft ett original inom Katolska kyrkan så bör tillkännagivas, att något sådant icke anträffats uti de Missaler och Breviarier samt samlingar av Katolska sånger, som blivit granskade.» I 1695 års psalmbok är den ifrågavarande raden oförändrad, men i 1814 års »Förbättrade Kyrkosånger» har den utbytts mot den även nu likalydande: »Att liv åt världen giva.» Beckmans stora möda att i medeltida andliga skrifter söka efter en motsvarighet till psalmens Maria-apoteos synes ha varit ganska onödig. Det hade varit alldeles nog att gå till Luthers psalmer, som i många fall varit förebilder för det ordval i psalmen: »I rena jungfrulivet», vilket Beckman tänker skulle kunna tyda på en katolsk förlaga. Man kan hänvisa till Lutherhymnerna »Veni redemptor gentium», »A solis ortus cardine», »Te deum laudamus», »Ein Kinderlied auf die Weihnachten», »Gott sei gelobet und gebenedeit», »Wir glauben all an einen Gott» – sv. psalmen 26 v. 2 »Honom rena jungfrun födde» m.fl. Luther hade för övrigt på Wartburg fullbordat den tidigare före hans resa till riksdagen i Worms påbörjade utläggningen av Magnificat, Marias, Simons och Zacharias lovsång, ett arbete i tio tryckark. Att detta hans verk ledde sitt upphov från medeltida katolska kyrkans »Cantica majora» är obestridligt.

Men det till synes alldeles övertygande beviset, att psalmen icke är skriven av Olaus Petri utan med största sannolikhet av Luther, skulle Beckman, Ek och Liedgren ha funnit, om de icke förgätit att taga del av Luthers predikningar i hans postilla på juldagen och Marie Bebådelsedag. För Olaus Petri var postillan, som till största delen fullbordades på Wartburg och utkom 1522 samt i sin senare del 1525, vid tiden för utgivandet av 1526 års svenska psalmbok utan tvivel en okänd bok. Först 1528 översätter Olaus Petri dess första del. I den första av de fyra juldagspredikningarna återfinnes delvis ordagrant samma uttryck som i psalmen nr 40. Det är en predikan över mandomsanammelsen. Det står: »Vi böra i sanning glädja och fröjda oss, att Guds son är vorden människa. — — Det har skett på det han skulle frälsa oss ifrån synden och den eviga döden.» I den svenska översättningen v. 1: »Du

såg vår synd och stora nöd: Oss förestod en evig död.» Vidare skriver Luther: »Här nere på jorden tjänar han oss och tager på sig vår synd och brist. --- Vi böra ock lära --- att efter hans ord taga på oss vårt kors, lida allehanda bedrövelse och alltså honom efterfölja. Ty vad kan nu skada oss?» I den svenska översättningen äro dessa ordalag inneslutna i stroferna 2-3. Slutet på v. 3 är detsamma som i Luthers text: »Ho kan oss nu fördärva?» Luther skriver: »Det har ingen nöd med mig, ty min broder är Guds son. Därför må vi berömma oss, att Gud är vorden vår broder, ja vårt kött och blod.» I den fjärde svenska strofen: »Vad rör oss världens hot och hån? Vår broder är Guds ende son.» Både Ek och Liedgren ha särskilt fäst sig vid vad Liedgren kallar en anklang från Luthers frälsningsglädje i Olaus Petris (enl. hans mening) ord om broderskapet med mänskorna. Ek påpekar, att Olaus Petri tillägger Kristus brodersnamnet tre gånger. Men det är icke Olaus Petri eller någon annan översättare, som gör detta, utan Luther själv. Och den sista versen i psalmen är i all sin poetiska sammanträngdhet blott ett återgivande av Luthers tredje juldagspredikan om Guds nåd och Guds ära. Luther säger: »Gud vill av oss bliva ärad, så att vi giva honom allt, kasta all ära ifrån oss och hembära honom den med tack-sägelse likaså väl för de minsta gåvor som de största» samt vidare »Nu först (efter Jesu födelse) kunna vi förstå, att Gud är en god, barmhjärtig och nådig Gud, då han icke skonat sin enfödde son utan låtit honom bliva människa för vår skull». I den svenska strofen är allt en omskrivning av dessa Luthers tankar.

Men det är icke blott i sina predikningar eller i sina Kristliga betraktelser för varje dag i året, utgivna i ett otal upplagor på många språk och med innehåll, som ofta ordagrant är taget ur predikningarna, som Luther talar om Jesus som människornas broder. Han gör det även i sina psalmer. I Lutherforskaren P. Wackernagels utgåvor av Luthers Geistliche Lieder – den förkortade upplagan 1856 med blott 36 psalmer – förekommer brodersnamnet flera gånger. I den ovan citerade psalmen »Nun freut euch lieben Christen g'mein» stå orden: »Von einer Jungfrau rein und zart / er soll mein Bruder werden», för att nu anföra ett exempel. I den svenska översättningen (nuv. ps. 37) heter det: »I mänskligheten uppenbar / Är han min broder vorden.» Liedgren menar, att när Wallin i sin bearbetning av Adlerbeths förslag till psalmens språkliga utformning i v. 4 sätter in ordet *nu*: »Vår broder *nu* du vorden är», så visar detta, »hur väl han förstått den gamla psalmens anda».³⁵ Denna Liedgrens åsikt är klart oriktig. Ordet *nu* är som ovan visats

hämtat direkt från Luthers predikan: »Ty vad kan *nu* skada oss» samt »Först *nu* kunna vi förstå etc.». För Wallin är problemet icke dogmatiskt utan blott stilistiskt. Han ville icke godkänna Adlerbeths formulering i »Förbättrade kyrkosånger»: »Ja, du vår broder vorden är.» Det är också obestridligt, att detta *ja* som inledning till strofen varken i och för sig är poetiskt tilltalande eller står i samklang med föregående strof. Wallin har då för att icke rytmen skulle bli stilvidrig måst sätta in ett annat enstavigt ord, och han har knappast haft något val. Men genom sitt *nu* har han då också vunnit överensstämmelse med Luther, alldeles oberoende av egna dogmatiska synpunkter.

Det unika förhållandet att i vår psalmbok två skilda psalmer, nr:s 23 och 25, ha i sina strofer 1 resp. 2 alldeles samma anslag: »O Jesu Krist, som mandom tog» skulle kunna föranleda den tron, att författaren är densamme till båda psalmerna. Den första av dem har intagits först i 1572 års edition. Den angives i vår nuv. psalmbok vara författad samma år av okänd svensk diktare. Varken denna uppgift eller Liedgrens (a. a. s. 232) om dess förekomst i Höghandskriften 1550 (!) är riktig.³⁶ Handskriften från Högs kyrka i Hälsingland daterar sig från o. 1540, och psalmen skulle enligt Högs mässbok, såsom Liedgren alldeles riktigt påpekat, sjungas under elevationen »under the noter o salutaris» (O Salutaris hostia) ur Thomas av Aquinos Verbum supernum prodiens. Redan denna anmärkning i Högs mässbok hänvisar till psalmens medeltida ursprung, och Beckman har också – om ock med tvekan – påpekat gemenskapen med »Kyrie summum». Från Höghandskriften har psalmen först 1572 intagits i det årets edition men icke som en svensk originalpsalm utan som en översättning. Melodien är en ombildning av en gammal hugenottsång till texten »Or sus, serviteurs».³⁷

Nu är givetvis talet om mandomsanammelsen ingalunda en reformatorisk nyhet. Själva ordet mandom, som är en svensk ordbildning, förekommer tidigast enligt Svenska Akademiens ordbok år 1526 dels i den skrift, som brukar kallas vår första svenska reformationsskrift: »Een nyttwgh wnderwijsning» och dels i psalmboken samma år (nr 40 i nuv. psalmbok). Liksom ifråga om översättningen av Nya testamentet, ovan omtalad, råder inom forskningen rörande den lilla skriften mycket skilda åsikter om författarskapet, och utom Olaus Petri angivas brodern Laurentius och Laurentius Andreæ.³⁸ Redan tidigare än i Symbolum Nicenum år 325 förekommer talet om Kristi människoblivande, men i skrift torde Nicenum tidigast proklamera inkarnationen. I medeltiden finner man i teologiska samband sådana uttryck för mandomsanammelsen som

»Humana natura Christi adscita» – »Christus homo natus» – »Natales Christi» m.fl. samt på tyska »Mensch geboren ist» – »Menschliche Wesen an sich nahm». Under det att Nicenum varit en integrerande del av den medeltida mässan, är det först i 1586 års Stockholms-psalmbok, som den både på latin och svenska införes i psalmboken.³⁹ Om såsom jag antagit psalmen nr 40 i nuv. psalmbok är skriven av Luther och alltså i översättningen ordalagen: »O Jesu Krist, som mandom tog» äro hans, så borde knappast någon svensk diktare ha vågat sig på att i en annan psalm ordagrant återgiva reformatorns formulering, även om man icke kände till något litterärt rättsskydd eller respekterade ett sådant. Men därtill kommer, att sammanställningen i v. 2: »*Din bittra död, ditt rena ord, i dem vår själ blir saliggjord*» är typiskt luthersk och återkommer gång på gång i hans psalmer och predikningar. De tre stroferna om Fadern, Sonen och Anden i de medeltida Kyriesångerna äro ävenledes typiska i Luthers diktning. Jag erinrar om »Wir glauben all an einen Gott – Wir glauben auch an Jesu Christ – Wir glauben auch an Heiligen Geist» eller »Der du bist drey in Einigkeit» eller »Gott der Vater wohn uns bei» – nr 22 i nuv. psalmbok – vilken psalm hos Luther har tre strofer liksom i sitt 1400-tals ursprung. Exemplet skulle kunna flerfaldigas.

»En nyttig undervisning», där det svenskbildade ordet mandom – liksom i nuv. psalmen 40 – alltså tidigast förekommer, är till avsevärd del en direkt översättning av Luthers Betbüchlein, utkommen i en kort upplaga 1520 och i sin fullständighet 1522. K. B. Westman har i inledningen till Olaus Petris Samlade skrifter närmare redogjort för vilka delar av skriften, som äro översättningar eller bearbetningar och vilka som måste anses som svenska original. Det bör då observeras, att det är i översättningen från Luther, som motsvarigheten till ordet mandom förekommer (s. 37–38). Detta faktum är betydelsefullt för fastställande av författarskapet till psalmen.⁴⁰

Sverker Eks åsikt om skiljaktigheten mellan Luthers och (enl. hans mening) Olaus Petris syn på psalmen som församlingssång har ovan diskuterats. Men det finns ytterligare en aspekt på detta problem, som bör övervägas. Ek skriver (a.a. s. 7): »Jämför man de 24 Lutherdikter, som där (i Waltersche Gesangbuchlein) ingå med Olaus Petris åtta äldsta, så slår det en kanske först, att Olaus Petri alldeles förbigått Psaltaren, denna Luthers älsklingsbok, inför vilken han upplevat sina hetaste trosstrider.» Uppgiften är icke riktig. Av de blott 8 psalmer, som Ek anser ha ingått i 1526 års psalmbok, alltså icke de 10, som finnas

i 1530 års edition, och vilken Schück och Liedgren, såsom ovan sagts, mena vara omtryck av 1526 års, äro två Psaltarpsalmer: Luthers »O Herre Gud av himmelrik» samt Hegenwalds »Miserere». När 1536 års psalmbok utgavs, sannolikt under medverkan av Olaus Petri, så fogades till de tidigare 10 psalmerna 6, kanske 8, översatta Psaltarparafrafer, några av dem av Luther. Liedgren påpekar detta, men anser, att översättningarna höra till Olaus Petris mindre lyckade.⁴¹ Då det icke kan bestyrkas, att översättningarna äro Olaus Petris verk, så kan den poetiska svagheten ligga förborgad i andra översättares oförmåga att tolka de tyska texterna. Man får icke förglömma, att Olaus Petri 1536 var upptagen med sin andel i översättningen av Gamla testamentet. Man vet, att i varje fall brodern Laurentius samt Ericus Olai hade sin andel i psalmeditionen.⁴² I det anonyma förordet anges inga författar- eller översättarnamn utan det för klargörandet av ett gemensamhetsarbete upplysande pronominet *man*: »Så haffua ock många christna menniskior warit ther glade ått, siunga och höra them gerna (=de tidigare sångböckerna), For huilka saak skul *man* nw her på nytt hafuer vtgå latit samma songer, oc förökat them medh några flere än the tilforenne vtgångne woro. Oc äre the fremst satte som aff ålder haffua j kyrkionnes tijder på Latine brukade warit. --- Sedan fölia tå andre songer j tessom worom tijd dictade, --- Somlige äre en deel aff the parabolier j euangelio, somlige aff *Dauidz psalmer*, somlige epter några Latiniska hymnor vtsatte som j fortiden haffua j kyrkionne brukade warit.»⁴³

Olaus Petri hade vid denna tid under sitt namn utgivit en rad av betydande skrifter, som höra till reformationstidens främsta prosaverk. Någon anledning att vid psalmbokens utsändande blygsamt träda tillbaka för andra hade han säkerligen icke, och den anonyma redigeringen torde vara ett gott bevis för ett samarbete bakom verket. Vad som i detta samarbete varit Olaus Petris andel kan aldrig avgöras på grundval av nu känt arkivmaterial.

De äldsta psalmböckerna innehöllo alltså ett flertal Psaltarparafrafer, och Sverker Eks uppfattning av en skiljaktighet i Luthers och hans svenska översättares syn på Psaltaren kan, som ovan sagts, vetenskapligt icke anses riktig. Luthers kännedom om Psaltaren var givetvis mycket djupare än de svenska reformatorernas. Redan 1513 hade han vid Wittenbergs universitet föreläst över Psaltaren, men när han 1519 återupptog liknande föreläsningar, hade hans lärjunge Olaus Petri redan lämnat Wittenberg. Om Psaltarens användning som församlingssång i urkristendomen har den tyske teologen F. A. G. Tholuck (1799–1877)

gjort en djuplodande kommentar i sitt arbete över Psaltaren och därvid även betonat Luthers användande av Psaltar-psalmerna som församlings-sånger.⁴⁴

Efter kyrkomötet i Toulouse 1229 var allt bruk av bibeln förbjudet för lekmän, men från detta förbud undantogs Psaltaren. Den gutenbergska boktryckerikonsten framkallade omedelbart ett omfattande tryck av Psaltaren på alla möjliga språk, främst i de tyska boktryckerierna, och man kan antaga, att det psalterium, som den senare till Sverige överflyttade boktryckaren Barth. Gotan utgav 1481 i Magdeburg och Lübeck var likalydande med det äldsta, även av honom i hans tryckeri i Strängnäs tryckta svenska psalteriet, Psalterium Upsalense (o. 1487), omtryckt 1510 i Uppsala av Povel Grijs.⁴⁵ Detta psalterium kan givetvis ha varit känt av Olaus Petri, men därom vet man ingenting. Det skulle dröja ända till 1536, innan Psaltaren utgavs på svenska som ett provtryck för den pågående bibelöversättningen, vars huvudredaktör bevisligen var Laurentius Petri.⁴⁶ Hans medarbetare äro icke nämnda, men man måste utgå ifrån att brodern Olaus var en av dem. Han kan i så fall ha kommit i kontakt med de Luthers Psaltarpsalmer, som intogos i 1536 års psalmbok. Två av parafaserna där äro, såsom Liedgren visat (a.a. s. 98) översättningar från Luthers vän Justus Jonas och från L. Haetzer.

Om – såsom jag antagit – de båda psalmerna i vår nuv. psalmbok (nr:s 25 och 40), angivna som originalpsalmer av Olaus Petri, äro skrivna av Luther, så ställes man omedelbart inför den frågan, varför de icke finnas medtagna bland hans Geistliche Lieder. Det är ovan påvisat, att en hel del dikter av Luther utgingo som flygblad, och de flesta av dessa ha icke blivit bevarade. Johannes Luther omnämner i sin förut citerade minnesskrift 1917, att i Magdeburg sålde 1524 en månglare sådana flygblad på marknaden. Alla i Wittenberg tryckta blad äro enligt hans uppgift förkomna. Och det kan i detta sammanhang vara skäl att erinra om vad Leopold v. Ranke i sitt ovan angivna lysande verk om reformationstidevarvet påpekar, nämligen att det lutherska Wittenberg blev en viktig metropol för den tyska litteraturen. Ranke har gjort en sammanställning av den tyska litteraturproduktionen före Luthers framträdande och påvisat, hur många tryckalster, som utgivits åren 1513–17. Det högsta antalet kommer på året 1516 med 55 skrifter. År 1518 har antalet stigit till 71, 1519 till 111, 1520 till 208, 1523 till 498. »Fragen wir woher der Zuwachs kam, so ist Wittenberg der Ort, der Autor vor allen Luther selbst.» Av tryckalstren från 1523 voro 183 av Luthers

hand. »Selbtherrschender gewaltiger ist wohl nie ein Schriftsteller aufgetreten in keiner Nation der Welt.«⁴⁷ Av denna häpnadsväckande litterära produktion är tyvärr långtifrån allt bevarat, och däri kan ligga orsaken till att en gång gjorda översättningar sakna sina förlagor och därför uppfattas som originaldikter, skrivna av andra författare.

Av den här i denna undersökning gjorda analysen av våra äldsta psalmer torde ha framgått, att ingen av dem är en originalpsalm av Olaus Petri. Samtliga äro översättningar, och vem som verkställt dessa kan icke med bevarade arkivmaterial bevisas. För Sverker Ek och Emil Liedgren är det en så gott som axiomatisk sak, att den främste reformatorn också måste vara diktaren, översättaren och utgivaren av de första psalmerna, men de klart vetenskapliga bevisen härför existera icke. Henrik Schück, som några årtionden före de båda nämnda forskarna skrivit sin förut citerade uppsats om våra äldsta psalmböcker och deras utgivare, säger där följande: »Vi måste inskränka oss till mer eller mindre sannolika gissningar. Att de båda första 1526 och 1530 utgivits av Olaus Petri stödes icke av några yttre skäl men är icke dess mindre ett allmänt antagande. — — — Då den första psalmboken utkom, fanns knappast någon annan protestantisk lärare i vårt land än han — åtminstone ingen av betydelse — och det är därför ytterst antagligt, att han utgivit vår första psalmbok, liksom han utgivit vår första katekes, vår äldsta protestantiska testamentsöversättning, vår mäsas och vår handbok.»

Schück erkänner alltså, att Olaus Petris författarskap och utgivning av psalmeditationerna vilar på ett antagande, som icke kan bevisas. Men samtidigt begår Schück det misstaget att bestrida existensen av andra med Olaus Petri högt förtjänta reformatorer och är icke medveten om att översättningen av Nya Testamentet — såsom först en långt senare forskning visat — endast delvis kan vara verkställd av Olaus Petri. Schücks uppgift om Olaus Petris utgivning av vår första katekes är ju endast i så måtto riktig, att denne fogat sin bearbetning av Luthers stora katekes till sin huspostilla 1530.⁴⁸ Det är antagligt, att Olaus själv gjort bearbetningen, men bevisas kan det icke. Att en tysk beskickning 1526 besökte Sverige och att dess ledare Georg Rudolf, med en ställning i sitt brandenburgska hemland motsvarande Laurentius Andreæes kanslerskap, i ett brev till Gustaf Vasa »och andra«, troligen reformatorerna, lämnade anvisning på »etliche evangelische bucher und psalm«, författade av Luthers vän juristen och skriftställaren Hans Schwarzenberg, har icke varit känt för Schück. Liedgren nämner heller ingenting

därom. Vilka de tyska till svenska översatta psaltarpsalmerna voro är icke känt, men i sitt »Inventarium Ecclesije Sveogothorum» (1642) nämner Växjöbiskopen Johannes Baazius d.ä. att Gustaf Vasa »fecit Psalmos Davidicos in Rythmos Svet. transferri, inq. Ecclesijs cantari», något som enligt Liedgren antagligen syftar på 1540-talets psalmböcker, där psaltarpsalmerna bildade ett starkt inslag och i varje fall av reformatorerna själva betraktades som sångbokens kärna. Om det är dessa psalmer, som översänts till den svenske konungen, vet man ingenting om, ej heller vilken andel Olaus Petri möjligen haft i deras översättning.⁴⁹

Olaus Petri hade vid sin sida betydande medarbetare, främst sin yngre broder Laurentius, ärkebiskop 1531. Det är enligt vad ovan sagts denne, som är ledaren av bibelöversättningen 1541. Men han är icke den ende av hög andlig resning. Nämnas bör Laurentius Andreæ, den sannolikt mest betydande vid översättningen av Nya Testamentet 1526. Härtill kan fogas Olof Svensson, som efter Olaus Petri blev sekreterare i Stockholms rådhus. Bevisligen har han skrivit fyra andliga visor i ett tillägg till 1536 års psalmbok. Det är tänkbart, att Laurentius Petri var utgivaren några år före broderns död 1552 av 1549 års psalmbok samt även av 1567 års edition. Liedgren kallar den senare upplagan för ett verk av Laurentius Petri, men några bevis härför finnas icke. Liedgrens uppgift (a.a. s. 104, not 1) att den tidigare editionen 1543 är den första, som benämnes Then Swenska Psalmboken, är en gissning, eftersom titelbladet saknas, och Collijn anger (a.a. II, h. 2-3, s. 167), att först 1549 års upplaga är den som har den nämnda titeln. Vilken andel ärkebiskopen haft i den på Island funna psalmboken av år 1562 är icke känt. A. Malmgren, som påträffade boken, har i sin omsorgsfulla utredning av fyndets innehåll icke yttrat sig om författarskapet eller utgivarens identitet. En av sin tids lärdate prästmän i Strängnäs stift, kyrkoherden i Turinge Laurentius Raimundus (1608-1652) säger i sin »Historia Lithurgica» (s. 10) om Luthers psalmer, att de försvenskades av »den märkelige och salige Herren, Ärcke-Biskopen M. Lars Petri Nericius, som varit Luthers discipel, och äro här i Sverige med god skiäl efter Reformationen icke allenast uti församlingarne på tiderna, utan ock jemwäl dageliga utaf Gudfrucktiga Menniskior, till mycken rättelse och tröst brukade wordne».⁵⁰ På vilka skäl Raimundus kunde styrka sin uppfattning om författarskapet och transformerandet är okänt, och hans åsikter äga intet större värde som pålitlig källa. Man kan förmoda, att när den förut omtalade magistern Wardbergh 1740 påbörjade namnsätt-

ningen under psalmerna, han haft Raimundus till källa, eftersom han i många fall följt dennes antaganden.

Det har i början av denna uppsats påpekats, att i den tidigaste danska psalmboken inlånats några psalmer »udtagne aff thet swenske Exemplar». Mellan de nordiska länderna har stundom ett utbyte av psalmer skett, i vår tid mest markant. Det kan då vara av intresse för denna undersökning om Olaus Petris påstådda psalmdiktning att efterse, i vilken utsträckning psalmer eller psalmöversättningar av våra svenska reformatorer fått plats i de övriga nordiska ländernas psalmböcker. I den danska »Psalmebog for Kirke og Hjem» – den s.k. Ingemannska psalmboken av år 1855 – vilken enligt företalet är uppbyggd på hela den psalmskatt, som funnits sedan reformationen, ingår ingen psalm, som bär de svenska reformatorernas namn. I en senare edition med samma namn, utarbetad av »Det kirkelige Raad 1897», finns en psalm av Laurentius Petri Gothus (o. 1529–1579), ärkebiskop efter sin namne 1574. Det är psalmen »I denne verdens sorger sænkt» (nr 538), och samma psalm finns också i Landstads norska psalmbok (nr 462) men med den felaktiga namnunderskriften »Laurentius Petri, svensk erkebiskop d. 1573». En förväxling har alltså här skett med L. P. Gothus, d. 1579. Detta är allt rörande de danska och norska psalmböckerna.

Så mycket större intresse knyter sig givetvis vid den finska psalmboken, eftersom Sverige och Finland ju vid reformationens införande och fram till 1809 hörde samman. Utarbetandet av en svensk psalmbok för Finland sysselsatte i hög grad den lysande ärkebiskopen Jakob Tengström (1755–1832), som även enligt egen uppgift deltagit 1817 i slutredigeringen av den wallinska psalmboken.⁵¹ Efter Tengströms död avstannade arbetet för lång tid för att slutligen övertagas av Runeberg, som dock icke fick se verket fullbordat. Först 1886 blev av Finlands andra kyrkomöte en svensk psalmbok antagen. I denna, som märkligt nog var mera influerad av 1695 års svenska psalmbok än av den wallinska, ingå fem psalmer, som bära Olaus Petris namn. Till jämförelse kan nämnas, att i den nuvarande »Svensk Psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland», antagen av femtonde allmänna kyrkomötet 1943, återfinns man inte mindre än 28 psalmer, under vilka reformatorns namn är angivet. Antalet är ju väsentligt större än i vår egen psalmbok, men det markeras klart, att de allra flesta äro översättningar. Då det skulle föra för långt att i denna uppsats ingå på en granskning av riktigheten i Olaus Petris här angivna översättargärning – något som kräver en omständlig vetenskaplig undersökning – så skall nu endast den

äldre psalmbokens fem psalmer beröras. Egentligen är det blott en av dem, som tilldrager sig ett speciellt intresse, enär den framför andra betraktas som en absolut originalpsalm av Olaus Petri och icke förut i denna uppsats behandlats, då den icke medtagits i den wallinska psalmboken.

Av de fyra övriga återfinnas de båda ovan analyserade psalmerna med nr 25 och 40 i vår nuvarande psalmbok, och jag behöver blott hänvisa till vad redan sagts om dem och främst, att de med all sannolikhet icke äro författade av Olaus Petri. Detsamma gäller psalmen »Var glad du helga kristenhet». Den medeltida hymnen »Exultet coelum laudibus – Sich frögde nu himmel och iord» – har i Olaus Petris Samlade skrifter upptagits såsom författad av denne (II, s. 553) men kan på sin höjd vara översatt av honom, något som dock icke kan bevisas. Den ingår i 1695 års psalmbok som nr 199 men har uteslutits av Wallin. Som författare uppges i en del editioner Weiss och som översättare Laurentius Petri. Med Weiss torde avses Michael Weisse (stundom Weyss), ursprungligen munk i Breslau men tidigt ansluten till de böhmiska bröderna. Han har utgivit dessas första tyska psalmbok 1531, och de flesta psalmerna däri anses vara av honom själv liksom kompositionerna. Somliga ha dock hämtats från förreformatoriska brödrasånger eller från den katolska kyrkan. Om Weisses födelseår är intet känt och hans dödsår uppgives till 1534, 1539 eller 1542.

Den femte psalmen, den ur forskningssynpunkt intressantaste, har inledningsorden: »O Herre Gott, dein göttlich Wort ist lang verdunkelt blieben.» För den härefter följande analysen måste då först erinras om att två psalmer i den svenska psalmboken 1695 ha ganska likartad översättning av den tyska begynnelseorden. I 1536 års edition börjar den Olaus Petri tillskrivna psalmen – enligt Liedgren hans främsta originalpsalm – sålunda: »O Herre gud thin helga ord / haffua förgäten legat.» Ordalagen äro oförändrade i 1695 års psalmbok (nr 222). Den andra psalmen (nr 225) lyder i sin första rad: »O Herre Gud, din helga bud äro förmörkad blefne.» Denna senare psalm förekommer i känt tryck enligt A. F. W. Vischers Kirchenlieder-Lexikon, 2 Gotha 1879 tidigast i Erfurter-Gesangbuch »gedruckt zum schwarzen Horn», ett tryckeri som de närmast föregående åren utgivit ett flertal psalmböcker, därav några med företal av Luther. Vischer uppger, att Luther gav psalmen en plats i sin 1529 i Wittenberg hos Joseph Kluge tryckta sångbok. Zahn nämner i sin omsorgsfulla förteckning över de tidigaste årens psalmeditioner ingenting om denna edition, men psalmen omtrycktes

1530 eller möjligen 1531 med överskriften: »Ein geistlich lied von der krafft Göttliches worts.» Zahn uppger (a.a. VI, s. 8), att den dåvarande melodien är ny, och att följaktligen psalmen måste ha funnits tidigare. När den intogs 1533 i den danska s.k. Malmö-psalmboken, där den tidigast förekommer på nordiskt språk och i något från originalet förändrad form, har den fått den tyska överskriften direkt översatt med orden: »En skøn aandelige vise om Gudz ordz krafft oc mact.» Överskriften är i hög grad typisk för Luthers och andra reformatörers teologiska syn. Liedgren känner psalmens härkomst från 1527, men hans synpunkt på psalmen, sådan den först 1610 ingår i en svensk psalmbok, är helt verklighetsfrämmande och visar, att han är obekant med det förhållandet, att psalmen redan 1533 funnits översatt till danska. När den i början av 1600-talet trycktes i svenska psalmböcker har i den 4:de strofen de ursprungliga orden: »Om det saa waare / ath Pauen saare / han wilde dit ord fordriffue /» ersatts med: »Fast werlden all / med Keysers wäld / wille tijn ord fordriffue» så tolkar Liedgren detta så, att strofens ord om kejsaren syftar på Wormsediktet mot Luther för att i Karl IX:s och Gustaf Adolfs Sverige komma att gälla den dåvarande kejsarens hot mot de evangeliska. Om Liedgren känt till psalmens tyska text eller den danska översättningen, som allenast talar om påvens inställning – typiskt för Luther som betraktade det kejsarliga Wormsediktet som ett slag i luften,⁵² vilket det också blev, och påven som den farlige motståndaren – så skulle hans nu inkorrekta analys givetvis ha blivit en annan.

Det har redan sagts, att de två psalmerna nr:s 222 och 225 i 1695 års psalmbok ha ungefär samma översättning av samma tyska begynnelse-rad. Den danska översättningen 1533 lyder så: »O Herre Gud / det kommer nu ud / dit ord som skiult wor lenge.» I och för sig är det icke speciellt märkligt, att skilda psalmer kunna börja eller sluta med samma ordalag, men man måste i detta sammanhang konstatera, att ordsammanställningen språkligt är så pass egenartad, att den skulle kunna för-anleda den förmodan, att de båda svenska psalmerna stå varandra så nära, att den senare – den Olaus Petri tillskrivna originalpsalmen av år 1536 – influerats av den förra från 1527 eller tidigare. Det är nämligen icke blott begynnelseraderna, som äro likartade, utan även tankegång och ordalag i flera av stroferna. Den äldre psalmen har åtta strofer och den yngre nio. Den överskrift, som finns i Olaus Petris Samlade skrifter på denna psalm (s. 356): »En song om Gudz ord emoot meniskios stadgar» överensstämmer i ringa grad med psalmens innehåll, och överskriften är okänd för våra psalmböcker. När den tillkommit

är obekant liksom tillskyndaren av densamma är okänd. Men psalmens innehåll har oavsett överskriften en icke oväsentlig likhet med den Olaus Petri tillskrivna skriften från 1528 »Om Gudz ordh och menniskios bodh och stadhgar». Såsom nedan skall visas, är det näppeligen troligt, att denna reformatorns skrift är ett originalarbete. K. B. Westman har i inledningen till Olaus Petris Samlade skrifter blott påpekat, att skriften utkom under Olaus Petris namn, fast han i den korta analysen visst tilltror Olaus Petri författarskapet. Tiden för psalmens tillkomst är obekant, men man kan våga tro, att om den skrivits i direkt anslutning till skriften från 1528, så borde den ha ingått i 1530 års psalmbok – Bolmsöfyndet – men nu förekommer den först i 1536 års edition.

Jämförelsen mellan de båda psalmerna visar, såsom ovan sagts, samstämmighet ej blott i begynnelseorden. Guds ord, som länge legat i glömska, har enligt den äldre psalmen Paulus och andra apostlar åter bragt i dagen, och psalmisten tackar ödmjukt, att människorna ha fått uppleva detta, att »ordet med mact i liwset nu är lagt» och han beder att Gud skall vara nådig dem, som akta mera på människors lära än på Guds heliga vilja: »Lad dem forstaa / at de ej maa / met saadant tant bliffue frelste. /» I den Olaus Petri tillskrivna psalmen heter det: »Men tackom Gud som oss wel bör / för stora nåder sina / som han nu alla med oss gör / – – – hans helliga ord i liwset igen / see wi med alffuar komma / menniskiors tant lijder stort meen.» Rent språkligt har det sitt intresse att i de båda psalmerna på denna punkt lägga märke till det medeltida ordet *tant*⁵³ som alltjämt förekommer i svensk dialekt i betydelsen galenskap, narrspel. I 1695 års psalmbok har ordet utbytt mot »människors dikt och lära», och samma är förhållandet i de samtida tyska psalmböckerna.

Den väsentligaste likheten utgöres dock av 6:te resp. 7:de stroforna i de båda psalmerna. Jag återger här de första raderna från 1533 års danska översättning och dikten 1536:

Jeg tror ey andet, en det er sant
Som Paulus monne oss skriffue
Ath skulle forgaa bode store og smaa
Men dit ord det skal bliffue
Udi ewighet.

Jach är wiss om himmel och iord
At the sin koos fara.
Likwäl moste aldrig gudz ord
förgåt och ogilt wara.

Jag skall nedan påvisa, att ordalagen äro direkt hämtade från en predikan i Luthers kyrkopostilla på andra söndagen i advent, därifrån även tankar och ordalag äro tagna till de sista stroferna i de båda psalmerna, liksom slutorden i sista strofen med den ganska ovanliga önskan: »lass mich frölich und willig sterben» återgivas i 1536 års psalmbok med orden: »ath jag tå motte glader döö.» Parallellismen i »frölich sterben – glader dö» är unik och kan icke direkt jämföras med vår nuvarande psalmboks uttryck för fröjd över döden (t.ex. Wallin i v. 3 nr 578 »ty skådar jag min grav med fröjd»). I Luthers angivna predikan stå orden om den yttersta dagen: »Vi kunna icke allenast tryggt avbida denna dagen utan ock med rätt längtan och fröjd bedja om honom.» Den danska översättningen 1533 hade ett delvis annat slut, om de, »som dit ord nu / aff hierte og hw / som gode tjenera fatte / Du giffuer dem vist / den euige trøst / og lader dem aldrig forfaris / thi beder jeg dig / du lad icke mig / aff dieffulen nu mere daaris». Det kan vara rimproblemet forfaris-daaris, som föranlett frågåendet av den tyska urtexten.

Rörande författarskapet till den 1527 tryckta psalmen »O Herre Gott, dein göttlich Wort» har den tyska hymnologiska forskningen kommit till mycket skiftande resultat. Jag kan hänvisa till Vischers förut nämnda Kirchenlieder-Lexikon med dess redogörelse härför intill tiden för dess utgivande 1879, och problemet har givetvis i det efterföljande seklet icke avstannat för forskarna. Luthers namn, som tidigt och långt in i senare sekler förbands med psalmen, har den moderna forskningen ställt sig tveksam inför. Luthers medarbetare Speratus och Spangenberg ha heller icke godtagits. I ett tryck från 1710 fann psalmforskaren G. Serpilius⁵⁴ författarbokstäverna A. H. Z. W., men tolkningen av detta chiffer såsom syftande på en hertig av Würtemberg är bevisligen oriktig. Vischer nöjer sig med att slutgiltigt säga, att frågan om författaren vilar i ett olösligt dunkel. Zahn har emellertid, såsom ofta är fallet i hans stora melodiverk angivit den sannolike författaren av texten, och han tolkar de fyra bokstäverna såsom Anark Herr von Wildenfels (Zahn a.a. III, s. 499). Så sent som 1955 står i 4:de uppl. av Ev. Kirchengesangbuch »Anarg, Herr zu Wildenfels, Schönkirchen und Ronneburg 1526». I registret anges om denne, att han var född i Wildenfels o. 1490, trogen anhängare till Luther vid införandet av reformationen i Sachsen, död 1539. I Luther-Jahrbuch 18 (1936) har den tyske hymnologen G. Widding i en uppsats med titel: »Die hymnologische Verbindung zwischen Deutschland und Dänemark zur Zeit der Reformation» be-

tecknat psalmen som en Reformationslied. Han anger alldeles riktigt, att den förekommer i tryck först 1527 (Erfurter-Enchiridion), men har psalmen använts som en reformationssång, så torde den vara äldre, den uppfattning som Zahn, såsom ovan nämnts, också har. Uppgiften om Herr zu Wildenfels anger ju årtalet 1526.

Författarskapet är givetvis icke lätt att med bestämdhet påvisa. Zahns i noten 52 ovan lämnade förklaring, att psalmen var en av reformationstidens betydelsefullaste sånger, har han tydligt lånat från Vischer, som även nämner, att Luther medtog den i Wittenbergeditionen 1529, alltså såsom ett omtryck från 1527. Den omständigheten, att Luther i sina företal till några av de tidigaste psalmböckerna inträngande ber, att inga andra psalmer än dem han själv erkänt som sina, skulle medtagas under hans namn, är givetvis för Luthers eget ev. författarskap en betydelsefull negativ faktor vid fastställandet av författarskapet, men i vad mån utgivarna rättat sig härefter i en tid av frånvaron av författarrätt vet man icke.

Att psalmen under århundraden gått under Luthers namn saknar icke sin betydelse, och såsom jag redan påpekat, återgå i flera av stroferna ordalag och tankar, som äro direkt hämtade ur Luthers kyrkopostilla. För att belysa detta ovedersägligen betydelsefulla faktum, som synes mig ha i icke tillräcklig utsträckning observerats av den hymnologiska forskningen,⁵⁵ må anföras följande jämförelser.

I den ovan citerade första strofen med de kända inledningsorden säger psalmdiktaren, att det länge förgätna gudsordet, som Paulus skrivit »und andere Apostel mehr aus deinem göttlichen Munde» åter bragts i dagen. Luther säger alldeles detsamma dels i en predikan på Juldagen, där Paulus och apostlarna apostroferas och han citerar Rom. 1: 2, dels i en predikan på Annandag Pingst – »ljuset har kommit i världen genom apostlarna» – och han hänvisar även i några rader därefter i sin juldagspredikan om »Ordet som var Gud» till just det förhållandet, som återfinnes i tredje strofen, att ordet var före alla kreatur – här i betydelsen allt levande – den strof, som betraktats som psalmens förnämsta. Vischer säger (a.a. s. 169): »Die dritte Strophe des Liedes enthält die ganze Christenlehre in nuce.» Vill du vara en sann kristen, står det, så måste du bevara tron och sätta all din tillit till Gud allena. Ett rent hjärta utan falskhet kan intet kreatur (=mänsklig makt) giva dig. I den tyska texten stå orden: »Setzt dein Vertrauen im Glauben allein durch Christ, zu aller Frist /das Gewissen frei, rein Hertz dabei / Das kein Creatur kan geben.» Detta Luthers uttryck i juldagspredikan är så

säregget, att man kan ha rätt att tro, att det har ett direkt sammanhang med psalmen. Luthers spekulation över sambandet mellan Gudsordet och skapelsens (kreaturens) tillkomst är en för hans åhörare av juldagspredikan sannolikt svårförståelig filosofi, men det framträder här i psalmen i en enklare formulering. Psalmen må sedan vara skriven av honom själv eller någon av hans eftersägare, men – fortsätter psalmisten om detta att äga förmågan att tro och sätta sin tillit och sitt hopp till Gud allena – det kan endast Gud själv verka i en mänska. I den äldsta formuleringen av 4:de strofen står det: »All ene du herre / kan saadant gøre aff din usigelige naade / huo det kan tro han haffuer ro / och hanem kan inthit skade. /» Och så följa de för Luthers inställning typiska orden, som ovan i annat sammanhang citerats: »Om det saa vaare / ath Pauen saare han wilde dit ord fordriffue / da kan han ey om du siger ney / thi skal han det lade bliffue. /» Hela tankegången återfinnes i Luthers predikan på Annandag Pingst, men långt väsentligare synes mig vara, att Luther i förordet till Romarebrevet säger alldeles detsamma med orden: »Men tron är ett gudomligt verk i oss, vilket omskapar och föder oss på nytt av Gud (Joh. 1: 13), och vidare Tro är en levande förtröstansfull tillförsikt till Guds nåd.» Det är samma tankegång som i psalmen: »All ene du herre / kan saadant gøre / aff din usigelige naade. /»

För dem som mena, att Luther icke kan vara författaren av psalmen »O Herre Gott dein göttlich Wort» borde den 5:te strofen i 1527 års psalm vara en tankeställare. Ragnar Bring har i sin lärda avhandling om »Dualismen hos Luther» i första kapitlet behandlat dualismens demonologiska bakgrund.⁵⁶ Han påpekar där (s. 54), att Luthers djävulsuppfattning i främsta rummet berör den inre mänskan, hennes rent religiösa förhållande, hennes ställning till Gud, och att det är särskilt i Stora katekesens utläggning av sjätte bönen, som Luther sammanknyter djävulens verksamhet med mänskans inre liv. Jag citerar följande: »Djävulen för oss till att förakta Guds ord, rycker oss bort från tron, hoppet och kärleken. Han förleder oss att förneka och häda Gud och till 'andern unzehlichen und greulichen Stücken'.» I strofen (ed. 1527) står om dem, som förakta Guds ord: »Sie sprechen schlecht / Es sey nicht recht / und habens nie gelesen / Auch nit gehört / das edle Wort: Ist nicht ein teuffels wesen? /» Man frågar sig, om den lutherska djävulsuppfattningen kunde uttryckas tydligare? Men det är betecknande för svenska psalmforskare, som icke uppfattat djävulstron hos Luther såsom anknuten till hans religiösa grundåskådning, att de tagit bort ur psalmen orden om djävulens väsen och låtit det expressiva uttrycket ersättas

med helt banala ordalag. Och när psalmisten i den följande strofen om världens undergång men gudsordets förblivande skriver i den äldsta texten om de förstockade hjärtan, att de skola få sitt straff, så slutar han även här med sin demontro: »da faa de straff, dieffulen skall quiste dem nedre.» Tankegången är så luthersk, att man icke vill släppa tron, att den anonyma psalmen är ett verk av Luther. Det får heller icke förglömmas, att de i de båda stroforna starkt koncentrerade åsikterna återfinnas i Luthers kyrkopostilla på mer än ett ställe fast i långt vidlyftigare utformning, t.ex. på Pingstdagen med sidorubriken »Djävulen tröstar ock de sina och anfäktar de troende» eller i predikan på 22 söndagen efter Trefaldighet, där orden lyda: »Så lära ock vi få röna att ett svårt straff utan skonsmål måste komma över oss, alldenstund vi icke lyda evangelium, fast vi hava och veta det.» I 1562 års psalmbok (Islandsfyndet) står i poetisk form samma tanke: i 11:te strofen av en psalm med överskriften »En Loff song om Gudz ord»: »Men then hopen är starck och stoor / Som här emoot nu falla / The beskriya fast Gudz ord / Och ketterij thet kalla / Sigh sielffuom til ewigt förderff / Thet kan them intet båta / Ty Gudz ord skaffar doch sitt werff / Ehwadh the lee eller gråta. /» Liedgren, som känner psalmen först från 1567 års edition, gör en hänvisning till översättningen av »Ein feste Burg»: »The moste låta oss med fridh / Ehwad the siunga eller springa.» Parallellen, som dock är tvivelaktig, skulle väl närmast i så fall vara ett vittnesbörd om samma författare av de båda anonyma psalmerna 222 och 225.

Det har ovan påpekats, att den andra psalm – nr 222 i 1695 års psalmbok – som har samma begynnelseader som den här analyserade nr 225 har i åtskillig grad en likhet med denna. Båda ha intagits i 1695 års psalmbok och båda ha uteslutits av Wallin såväl i Förbättrade Kyrkosånger 1814 och Provspsalmboken 1816 som ock i 1819 års edition. Vid namnsättningen av författarna 1740 har den tillskrivits Laurentius Petri, men i senare upplagor är den utan författarnamn. I Olaus Petris Samlade skrifter ingår den – enligt Liedgrens åsikt – såsom en av reformatornas allra förnämsta originalpsalmer, och hans ingående analys av densamma omfattar fyra sidor, långt mera än någon annan av de av honom analyserade psalmerna, som tillskrivits Olaus Petri. Han skriver: »Knappast äger vår reformationstids psalmskatt ett härligare och renare uttryck för den personliga fromhet, som bodde under den kärva och protestantiska ytan.» Han åsyftar givetvis härmed svenska förhållanden. Det är med tanke på Liedgrens förnäma psalmforskning och psalmdiktning ve-modigt att nödgas konstatera, att så gott som allt, som han skrivit i

analysen i vad den berör Olaus Petri är ett tragiskt misstag. Psalmen intogs i 1536 års i fråga om författarna anonyma psalmbok. Ingen av författarna eller översättarna är namngiven, såsom förut påpekats, och i företalet har, såsom också omnämnts ovan, pronominet *man* använts såsom beteckning för ett samarbete. Vad som kommer på den ene eller den andre medutgivaren kan därför aldrig fastställas. I den finska psalmboken intogs psalmen 1886 (nr 106) och i nuvarande edition nr 139. Utformningen är icke alldeles likartad, men psalmen står alltjämt under Olaus Petris namn. Det har tidigare anmärkts, att de båda psalmernas uteslutning ur wallinska psalmboken måste betecknas som remarkabel och vittna om Wallins kritiska syn på Olaus Petri som psalmdiktare. Det är förvisso omvittnat, att Wallin gick hårt fram mot sin egen tids hymnologer, främst Åström och Ödmann.⁵⁷

Liedgrens hart när patetiska övertro på Olaus Petris författarskap är värt att närmare analysera. I den 6:te strofen yppar Olaus Petri enligt Liedgrens mening »sin oro över att evangelium ej blir rätt mottaget, såsom det utsäges i denna ofta citerade strof»:

Saa er thet wel stoor klagan werdt
Och er en högelig quida
at man haffuer mörkret kärt
och må ej liwset lida.
Men Herre du som liwset est
Vplyys wort mörka sinne
mörkret fördriffua kant tu bäst
som ligger i hiertat inne.

Liedgren är givetvis fullt medveten om att den i strofen beskrivna striden mellan ljuset och mörkret har sin utgångspunkt i Joh. 3: 19, som han också hänvisar till. »Detta är domen, att ljuset är kommet i världen, men människorna älskade mörkret mer än ljuset, ty deras gärningar voro onda.» Men denna samma hänvisning har Luther i än mer expressiva termer gjort fyrahundra år tidigare i sina predikningar i kyrkopostillan på Juldagen (tredje predikan) och på Annandag Pingst, vilka till väsentlig del handla om kampen mellan ljuset och mörkret och delvis i samma ordalag som i psalmen. Den citerade strofen är i poetisk form en koncentration av dessa predikningar, den fraseologiska likheten förbluffande. Kyrkopostillan utkom ju med sin första del 1522 och med den senare 1527. Flera år innan Olaus Petri påbörjat sitt sannolika del-

tagande i översättningen av Nya Testamentet, har alltså Luther skrivit och tryckt just den utläggningen av orden i Johannes-evangeliet, som direkt återfinnes i strofen om ljusets och mörkrets inbördes kamp.

Liedgren fortsätter: »Songen om Guds ord emot människors stadgar» slutar i en personlig bekännelse, som kommit med helt oöverlagt – med själva läroinnehållet i de föregående stroferna har den intet direkt sammanhang. Men desto mer gripa dess i Olaus' mun sällsynt omedelbara rader: »Jag är wiss om himmel och iord / at the sin koos fara / likwäl moste aldrig gudz ord / förgåtzt och ogilt wara.» Man känner sig förvisso förvånad över denna Liedgrens uppfattning. Det är nämligen här alls icke fråga om någon oöverlagd bekännelse av reformatorn utan blott ett direkt återgivande av ordalagen i Matt. 24: 35 – Himmel och jord skola förgås men mina ord skola aldrig förgås – och även över dessa ord har Luther predikat – på andra söndagen i Advent – och i denna predikan gå nästan ordagrant de tankar igen, som finnas i psalmens slutstrof. Jag har tidigare nämnt, att strofen om världens undergång men gudsordets förblivande finnes redan i den tidigare psalmen 1527 och kan här blott hänvisa därtill. Det skulle i denna uppsats föra alldeles för långt att exemplifiera, hurusom tankegången ständigt återkommer i Luthers predikningar. Den tredje strofen, som börjar med ett återgivande av Matt. 15: 13: »Varje planta, som min himmelske fader icke har planterat, skall uppräckas med roten», åtföljes av de för Luther typiska och ständigt återkommande beaktelserna om makten av Guds ord. I den Olaus Petri tillskrivna avhandlingen »Om Gudz ordh och menniskios bodh och stadghar» – ordalagen finnas ju även över psalmen – har författaren (s. 538 i Olaus Petris Samlade skrifter) med utgångspunkt från Jesu dom givit en vidlyftig utformning av textorden. Både i andra och tredje stroferna av psalmen återfinnes den tankegång, som föregår och efterföljer Matteustexten.

Det har ovan påpekats, att det existerar en viss likhet mellan innehållet i den Olaus Petri tillskrivna psalmen med den här citerade överskriften samt avhandlingen om Guds ord emot mänskors bud och stadgar. Man kan våga det antagandet, att den som författat skriften också kan vara psalmens diktare. Är då Olaus Petri originalförfattaren till avhandlingen eller är den blott en i och för sig förnämlig omskrivning och utvidgning av ett föreliggande tyskt arbete, översatt och kommenterat av Olaus Petri eller vilken annan som helst av de svenska reformatörerna? Det dubbla problemet är ganska förbryllande. I första hand bör då beaktas, vad den tidigare svenska forskningen har att säga om till-

komsten av skriften »Om Gudz ord och menniskios bodh och stadghar». Jag åtnöjer mig med att hänvisa till två av våra främsta forskare i reformationstidens historia och boktryckarkonst – I. Collijn och K. B. Westman.

Collijn har påpekat (a.a. I, h. 4–5, s. 350) att den första skrift, som har Olaus Petris namn som författare utsatt, är hans svar 1527 på Paulus Heliæ sändebrev. Det åtföljdes samma år av ytterligare två skrifter samt 1528 av fem, bland vilka den här ifrågakommande är den sista, utgiven i Stockholm den 18 dec. Collijn säger om densamma: »En av Olaus Petris berömdaste reformationsskrifter, som behandlar förhållandet mellan Guds och människors bud i religiösa ting och om av människor i gudstjänstbruket införda påbud.» Det är allt han har att säga om den första upplagan av skriften av år 1528. I en senare del av sitt stora arbete (a.a. III: 2 s. 192 ff), där han berör tryckalstren från 1594, då en ny upplaga av skriften utkom med förord av J. E. Salemontanus, benämnd »Christeligh och nödhrtorfftig wnderwisning» och sammanställd med tre andra skrifter tryckta i Greifswald och enligt Collijn sannolikt i Stockholm sammanförda till en bok, kallar han skriften »Om Guds ord och människors stadgar» »en av Olaus Petris mest kända skrifter». Någon granskning av författarskapet ingår Collijn icke på. Han har tydligen ansett, att eftersom Olaus Petris namn står på titelbladet, måste han också vara författaren. Den omständigheten, som ovan berörts, att 1500-talet saknade all legal hänsyn till vad vår tid kallar författarrätt, har icke beaktats av Collijn. Han nämner i förbigående, att Olaus Petri lämnat ett svar 1527 på Paulus Heliæ sändebrev, men han har icke undersökt, om detta svar skulle i någon mån överensstämma med skriften om Guds ord och mänskors stadgar, vilket det gör, såsom en jämförelse visar.

Den lärde kyrkohistorikern K. B. Westman, som skrivit inledningen till Olaus Petris Samlade skrifter, anför följande (i utdrag): »Ånyo är i denna skrift en vital fråga upptagen till principiell granskning. Olaus har flera gånger tidigare varit inne på den men nu vill han ägna den en mer systematisk behandling. Hans fundamentalsats, att på det religiösa området – 'i det andliga regementet' – endast Guds bud gälla underbygges här med en spekulativ metafysisk tankegång om Guds ord såsom hans eviga visdom och rådslag. Att av människor stadgade kyrkliga bruk och ordningar böra finnas, är visserligen ett Guds bud, och sådana ordningar böra därför åtlydas, men de äro icke oföränderliga utan kunna av kyrkans ledare efter olika tiders läglighet förändras. Detta är en sats

av uppenbar betydelse för reformationsverkets praktiska genomförande. Detsamma är förhållandet med den mycket moderata avslutning, som följer efter uppräknandet av människofunder i gudstjänsten. I denna uppräkning har han medtagit icke allenast vallfärder, prästskrudar, tonsur, vigvatten, relikier, avlat, processioner osv. utan även kyrkovigning och kyrkoprydning med altaren, bilder och målningar samt kyrkobyggnad och helgdagsfirande, om man därmed har den falska meningen att göra Gud och helgonen någon särskild tjänst i stället för den rätta att befrämja sina medmänniskors samling inför Guds ord. Så förbinder sig klarheten i principerna med moderation i utförandet på ett för Olaus Petri trots det oförfärade modet resonliga och måttfulla kynne mycket karaktäristiskt sätt.»

Denna klagörande karaktäristik av Olaus Petris åskådning skulle ha sitt obestridliga värde, om det blott icke förhållit sig så, att den tyvärr riktar sig mot fel person. Liksom för Collijn har det även för K. B. Westman aldrig klart fattats, att skriften *Om Guds ord och människors stadgar* icke har Olaus Petri som originalförfattare. Namnet på titelbladet är, som redan sagts, utan vetenskaplig betydelse i en tid utan både juridisk och moralisk hänsyn till ett författarskap och dess ensamrätt. Jag måste ånyo betona, att de båda forskarna synas ha varit alldeles obekanta med Luthers predikningar, där sida upp och sida ner allt det som står i skriften ifråga finns att läsa. Det skulle här i en uppsats om Olaus Petris ev. psalmförfattarskap föra alldeles för långt att ställa vid varandras sida parallellerna mellan skriften och predikningarna. Men inte nog med att predikningarna helt förbisetts; allvarligare synes mig vara, att forskarna icke observerat, att redan 1521 en anonym skrift om »Den gamle och den nye guden» sett dagen, vilket påpekas av Ranke, där den heliga skrift allena anges som källan till tron och läran. I sin lysande monografi över reformationen och Luther har Ranke klagjort motsatserna i den stora religionskampen inte blott mellan »Werken und Glauben» utan ock såsom i skriften om Guds ord och människors bud och stadgar mellan »Menschenlehre und Gotteswort». När Ranke skriver (s. 128): »Man ermahnt die Laien sich das göttliche Wort zu eigen zu machen, das nach langer Verborgenheit wieder in vollem Glanze hervorgehe», så äro dessa hans ord en direkt återklang av den omdiskuterade psalmens begynnelserader: »O Herre Gott, dein göttlich Wort ist lang verdunkelt blieben.» Den tidsperiod Ranke i detta sammanhang berör är början av 1520-talet. Det är tänkbart, att psalmen med de nämnda begynnelserorden redan då förelegat, fast den tryckts först

1527, och såsom jag förut nämnt, har Zahn förmodat en tidigare tillkomst än tryckåret. Det är inget förbryllande faktum, att samtidigt som de tyska Lutheranhängarna hänvisas till Guds ord, som åter träder fram i all sin glans (Ranke), så skriver den andre store reformationsgestalten Zwingli »eine göttliche Vermahnung» till sina anhängare i Schweiz, en skrift, som i tankar och ord förefaller att vara direkt hämtad från Luther: »Man müsse dafür sorgen, dass das göttliche Wort gelehrt werde, klar und verständlich, ohne den zwang menschlicher Weisheit, denn dadurch nehme Gott die Herzen ein. Wo aber Gott in den Menschen Herzen nicht ist, da ist nichts als der Mensch selbst, und er gedenkt an nichts, als was ihm zu Nutzen und Wollust dient.» Citatet är hämtat från Ranke (s. 178 f.). Man undrar, om Zwingli vid detta tillfälle (1522) känt till psalmen »O Herre Gott, dein göttlich Wort», som liksom i Zwinglis ordalag talar i sina första strofer om den fåfänga gudstjänsten, den som inte helt bygger på Guds ord, liksom Luther gör det otaliga gånger i sina predikningar. De båda stora tyska historikerna Ranke och Treitschke ha varit övertygade om, att Zwingli tagit starka intryck av Luthers skrifter, fast han inte gärna vill erkänna detta. Hans egen storhet var honom nog. Men det ovedersägliga beviset för hans beroende av Luther finnes i Zwinglimuseet i Zürich, där Luthers kyrkopostilla ligger förvarad med randanmärkningar av Zwingli. En bild härav finns hos Grimberg i hans världshistoria, VIII, s. 359.

Men det återstår att redovisa för det alldeles klara beviset för Olaus Petris direkta beroende av Luther i skriften om Guds ord och människors stadgar och därmed sannolikt också för originalförfattarskapet till psalmen med samma överskrift. Luther hade 1522 utgivit en liten skrift med titel: »Büchlein von Menschen Lehre zu meiden, nebst einer Antwort auf die Sprüche, so man führt, Menschen Lehre zu stärken.» Skriften ingår i Luthers Werke (Weimarupplagan 1907, X: 2 s. 72 ff.). Ingen av Olaus Petris apologeter synes ha fäst sin uppmärksamhet på denna skrift, och dock är det den, som är den egentliga förlagan till skriften »Om Guds ord och människors stadgar». Jag kan här blott angiva de huvudpunkter, kring vilka Luther samlat sina åsikter om Guds bud gentemot människors stadgar. De gälla fastandet, äktenskapet, falska lärare, Mose stol och dess innehavare, och så hänvisa till, att det är just dessa problem, som i utvidgad form förekomma i den Olaus Petri tillskrivna avhandlingen. Utöver dessa huvudpunkter har författaren medtagit en diskussion av ett sakförhållande, som vid tiden för Luthers utgåva 1522 av skriften icke varit föremål för någon diskussion, nämligen

Regensburgerriksdagens förhandlingar 1524 om värdet av ett consilium, sammansatt av lärda män »aff hela Christenhetenne» i och för skapande av en för alla gällande religionsstadga. Luther har i sin predikan på 27:de söndagen efter Trefaldighet sagt några hårda ord om dylika consilier till att slita tråtor mellan dem som kalla sig kristna: »Då säga de (påven, consilium, patres, högskola) att man bör höra lärarena samt vad påven och möten (consilia) besluta. De ljuga såsom bovar och skalkar, det säger djävulen.» Men – tillägger Luther – »Därföre måste vi dagligen öva oss i den heliga skrift och med evangelium söndertrampa denna säden, såsom djävulens huvud». Då den svenska avhandlingen emellertid intet har att invända mot ett consilium, »när ther warder handlat och trachterat som är medh gudz ordh och icke emoot» så bör erinras om att denna åsikt är direkt hämtad från Luthers predikan. Där följa på de anförda orden: »Om nu påven och biskoparna komma och förehålla mig Guds ord och om jag är ett Kristi får, så säger jag strax: Bene veneritis, varen välkomne! Välsignad vare den, som kommer i Herrans namn. Men hava de med sig sina bullor, sin drägel och människoskvaller, så säger jag: Gack bort djävul, det står skrivet: Herren din Gud skall du tillbedja, och honom allena skall du tjäna.»

Vad som alldeles särskilt bör beaktas i detta sammanhang är, att när Olaus Petri eller den som författat skriften, som här diskuteras, rör sig med begreppet consilium, så talar han om något som för svenskt statsväsende var helt främmande. Han kan alltså icke ha hämtat impulsen därtill från nordiskt rättsområde utan måste ha lånat begreppet från den romersk-katolska kyrkan, som i sin tur förmedlat det till statslivet. Detta faktum är av största betydelse för fastställandet av författarskapet. Vad som i detta hänseende – consilium och nationalconsilium⁵⁸ – förhandlades på riksdagen i Regensburg 1524 kan ha varit känt för den svenske författaren, så pass goda förbindelser, som faktiskt förekommo mellan Södern och Norden, men då det huvudsakliga i skriften är hämtat från Luther, så ligger det närmast till hands att antaga, att även talet om consilium är influerat av Luthers predikningar. Olaus Petri kan ha känt till Luthers »Büchlein», men det är ingenting som kan bevisas. Men det kan ha funnits en förmedlare av Luthers idéer, och det är just detta som är fallet, fast det icke observerats av den svenska forskningen. Denna mellanhand har då varit den tyske teologen Andreas Osiander (1498–1552), predikant i evangelisk anda i Nürnberg, lärare i hebreiska, en orädd Lutheranhängare, som redan under riksdagen i Nürnberg 1523 frimodigt predikade i evangeliskt syfte och vågade stanna kvar i

staden trots både kejsare och kardinaler. När han fördrevs därifrån i följd av det s.k. Interim,⁵⁹ hamnade han i Königsberg och bidrog till reformationens utbredande i Brandenburg, men framkallade kort före sin död en väldig strid, den s.k. osiandriska striden (1551) genom utgivandet av en teologisk skrift om rättfärdiggörelsen.

Den som fäst uppmärksamheten på denna mellanhand mellan Luther och Olaus Petri är Augustanateologen av svensk härkomst Conrad Bergendorff, flitig teologisk författare med ett flertal i Roche Island utgivna skrifter. År 1928 utgav han i New York ett arbete med titel »Olaus Petri and the Ecclesiastical Transformation in Sweden 1521–1532».

Den tyske teologen Emanuel Hirsch har 1919 utgivit en diger avhandling om Osianders teologi och dess historiska förutsättningar, och han påpekar däri, att det finns intet tvivel om Luthers starka inflytande på Osiander. Denne är, säger han, Luthers lärjunge. I sitt verk i två delar med titel »Nürnbergers Ratschlag» tar Osiander upp Luthers tes om de två mot varandra stående världsmakterna, det goda och det onda, Gud och djävulen. Två läror eller ord, säger han, finnas på jorden, nämligen Guds heliga ord, som han själv eller genom Kristus förkunnat, och mänskors mångfaldiga och obeständiga ord, som djävulen genom sina lögnar inplantat i mänskolivet. I Luthers predikningar återkommer ständigt denna tankegång. Hirsch är övertygad om att Osiander väl känt till Luthers »Büchlein» och även andra skrifter av Luther, vilka analysera problemet om motsatsen mellan Guds ord och mänskors bud. När Osiander i den brandenburgska kyrkoordningen 1533 skriver avsnitten »Von Menschenlehren», den världsliga maktens förhållande till Guds rike, så är det i Luthers anda om ock en smula friare. Augustanateologen Bergendorff är övertygad om att Osianders skrifter från 1520-talet ha varit kända för de svenska reformatorerna, och han är av den mening, att den teologiska produktionen under reformationstidens första skede är till natur och material besläktad samt anser, att det icke kan vara något tvivel om att både Luthers och Osianders skrifter försågo de svenska reformatorerna med de idéer, som sedan gå igen i skriften »Om Guds ord och mänskors bud och stadgar». Den analys jag ovan gjort bekräftar ju också detta sakförhållande.

Men det finns slutligen ytterligare en faktor att taga hänsyn till, när det gäller att klargöra, om Olaus Petri – såsom titelbladet anger – eller någon annan av de svenska reformatorerna är originalförfattare till skriften om Guds ord och mänskors bud och stadgar, och den faktorn har icke av någon forskare i reformationstidens svenska historia beaktats. I

själva verket bidrager den mer än något annat i diskussionen till att förvandla den svenske skribenten från originalförfattare till kompilator. Redan de förut angivna skrifterna av Luther, »Büchlein» och predikningarna, måste anses utgöra starka bevis för att kunna kalla den svenske författaren en av Luther helt beroende eftersägare, och den här angivna förbisedda Luther-skriften bestyrker ytterligare detta omdöme. Skriften bär titeln: »Schrift von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei.» Den är författad redan 1522, kort efter »Büchlein», och den 1 jan. 1523 tillägnad hertig Johan av Sachsen. Dess tillkomst var beroende av en av hertig Georg av Sachsen utfärdad förordning, att alla Luthers skrifter skulle av innehavarna överlämnas till myndigheterna.⁶⁰ Saken har tydligen djupt upprört Luther, och han skriver i inledningen, att liksom han icke fruktat furstarnas avgud påven, som hotat att beröva honom själen och himmelen, så behövde han heller icke frukta hans anhang och vattenblåsor, som hotade att beröva honom kroppen och jorden. Luther erkänner, att den världsliga överheten är Guds ordning, och att evangelium ger stadfästelse åt vad han kallar överhetens svärd, men betonar att det andliga och det världsliga måste väl åtskiljas. Den världsliga överheten sträcker sig endast över kropp och gods och vad som är utvärtes på jorden. I den svenska skriften heter det i moderniserat språk: »Men på kroppens vägnar i världslig handel och umgängelse hava vi övermän över oss, som kunna påbjuda vad världsligt regemente tillhör, som vi äro pliktiga till att hålla, så framt icke varder påbjudet det som är emot Guds bud. Och förhoppas vi, att denna artikel är så grundad och bevisad i skrifterna, att all helvetets makt icke skall kunna stå häremot.»

Ordalagen återfinnas i Luthers predikan dels på andra söndagen efter påsk, dels och främst på 23:dje söndagen efter Trefaldighet (punkt 24 ff.). Efter att ha påpekat plikten att lyda överheten, även om den begår våld, säger Luther: »Men evangelium är en andlig och himmelsk gåva; därför sträcker edert (överhetens) valde sig icke till evangelium och Guds ord, det vilja vi icke låta taga ifrån oss, ty det är en Guds kraft, som helvetets portar icke kunna vara övermäktiga.» Och Luther slutar sin predikan med denna i detta sammanhang betydelsefulla hänvisning: »Eljest hava vi om världslig överhet skrivit en bok; den som vill läsa henne, han må göra det, så skall han finna mera om denna saken.» Predikan som tillhör den 1527 utgivna s.k. Sommardelen av kyrkopostillan – Vinterdelen hade utkommit i två omgångar 1522 och 1525 – hade av Luthers vän Stephanus Rodt utplockats ur Luthers

otryckta predikningar. Det finns ingenting som motsäger, att boken om överheten 1522 och predikan kan ha varit samtidiga.

Det kan alltså med visshet fastslås, att den Olaus Petri tillskrivna avhandling »Om Guds ord och mänskors bud och stadgar» hämtat sitt innehåll från Luthers »Büchlein von Menschen Lehre zu meiden», från Luthers »Schrift von weltlicher Obrigkeit», från Andreas Osianders »Nürnbergger Ratschlag» samt icke minst från Luthers predikningar. Något originalarbete vare sig av Olaus Petri eller någon av de andra svenska reformatorerna är det således icke. Men med denna slutsats är gåtan icke löst om vem som författat psalmen, vilken har samma av okänd hand gjorda överskrift som avhandlingen. Det har ovan framhållits att likheten mellan de båda är minimal. Så t.ex. talar psalmen alls icke om överhetens rätt att bära svärdet, såvida man icke skall tolka orden i 7:de strofen som en hänsyftning härpå: »Jag vill hålla mig vid Guds ord / och låta mig ej förskräcka / evad ont av sin arga list / mig fienden kan uppväcka.» Men en sådan tolkning är icke tillräckligt bärkraftig. Långt mera överensstämmer den tidigare psalmen (1527) med inledningsorden »O Herre Gott, dein göttlich Wort» med avhandlingen. Jag har förmodat, att den psalmen är skriven av Luther. Den andra psalmen, den omtvistade, har såsom förut sagts Laurentius Petri som författarnamn. Den kan vara en översättning från tyskan, den kan vara skriven av Luther, av Speratus, som står som författare till den tidigare psalmen i ett flertal tyska psalmböcker, eller av vilken som helst av de svenska reformatorerna, som tagit upp Luthers tankegång och ordval. Man måste dock böja sig för det faktum, att i reformationstidens tidiga skede en mängd problem, som man gärna skulle vilja lösa, förbli olösta, därför att de behövliga dokumenten icke längre finnas, om de ens någonsin funnits.

Det har ovan påpekats, att någon gång under 1800-talet av okänd anledning och av okänd hand en omkastning i namnuppgifterna under Petri-psalmerna skett. Laurentius Petris namn har utbytt mot broderns. Det kan ha sitt värde att observera, vad en av 1600-talets lärdateologer f. professorn i Uppsala, biskopen i Västerås Olavus Laurelius (1585–1670) med en mångsidig vetenskaplig produktion bakom sig skriver om Laurentius Petri: »Denne hade en synnerlig Guds ande uti sitt ordalag, som är väl till att se av hans psalmer på svenska utsatta.» Av de båda bröderna var Olaus otvivelaktigt den främste prosaisten, skaparen av ett för tiden modernt svenskt skriftspråk. Om hans psalmdiktning är ingenting med bestämdhet känt. Den har tillskrivits honom

i hans egenskap av den främste av reformatorerna. Men det är ingen bärkraftig bevisning. Den yngre brodern Laurentius har tidigt angivits som psalmförfattare eller psalmöversättare, och hans författarskap har godtagits inom psalmlitteraturen in på 1800-talet. Det finns ingenting som motsäger, att Laurentius, såsom både samtid och eftervärld ansåg, kan ha varit poeten av de båda bröderna.

Noter

- 1 Det råder inom forskningen mycket skilda åsikter om våra äldsta psalmers tillkomstår. Allmännast har antagits 1526, men kyrkohistorikern Hj. Holmqvist anser årtalet 1528 riktigare. Det är dock obestridligt, att Gustav Vasa 1527 i ett brev till Dalarna talar om »the suenske visor eller sånger», samma titel som användes på titelbladet till 1536 års psalmbok – inga titelblad äro bevarade på de två äldsta editionerna – men något bevis för att dessa voro tryckta finnes icke. De skulle kunna ha förelegat allenast i handskrift. I den danska psalmboken av år 1529, omtryckt genom ett tjuvtryck i Rostock samma år, angivas fyra originalpsalmer av Olaus Petri »udtagne aff thet Swenske Exemplar». Tolkningen av den dåtida betydelsen av ordet exemplar blir då avgörande. Ordet behöver inte som nu angiva en tryckt skrift utan kan betyda handskrift, men det är ur praktisk synpunkt föga troligt, att de danska psalmutgivarna hade tillgång till svenska handskrifter. – Den av Nat. Fransén lanserade åsikten, att den äldsta psalmsamlingen var förbunden med en mässbok (Reformationstidens reformatoriska utveckling. Kyrkohist. årsskrift 1935, s. 166) är icke hållbar. Den svenska mässan firades i Stockholm flera år innan mässan trycktes.
- 2 Se Hilding Pleijel, Böcker och människoöden, Stockholm 1968, s. 10 ff.
- 3 *Otia sacra. Andelig sabatz-roo och hwijla.* Stockholm 1691. Boken var försedd med ett tillägg av M. C. Neumans: *Kärna uthaff alla böner etc.* Denna bönbok ingick i en rad av psalmböcker. Se D. Lindqvist, *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet.* Uppsala 1939, s. 139.
- 4 Georg Wallin d.y:s disputation i Wittenberg hade titeln: *De prudentia in cantionibus ecclesiasticus.* (16/3 1723) Praeses och förf. G. Wernsdorf. Inga svenska förhållanden beröras.
- 5 Olaus Olai Plantin (1701–1743) lektor i Härnösand. Lars Högmarck (1710–1741) apologist i Växjö. Dessa båda psalmforskares undersökningar av psalmernas författare föreligger i ett arbete av teol. dr A. Arvastson. Denne klagör här, att de misstag de gjort följer med i Wardberghs namngivningar 1740. (Plantin och Högmarck, den svenska psalmforskningens pionjärer. Kyrkohistorisk årsskrift 1969.)
- 6 H. P. Wardbergh har icke kunnat identifieras, i Lidéns *Catalogus Disputationum*, s. 102 och 507 äro två disputationer av honom 1717 och 1723 omnämnda.
- 7 Om författarskapet till psalmen 225 råder skilda meningar. 1695 års psalmbok anger Speratus, men Liedgren har i »Svensk psalm och andlig visa» (s. 141) hänfört den till en anonym författare från 1527. Denna senare uppgift är troligen den riktiga.
- 8 Luther använder nästan genomgående små begynnelsebokstäver för substantiven

och hans ortografi överensstämmer icke med den nutida. Så här Ein wörtlein kan, nu kann. – I den danska psalmboken 1533 lyder textorden i v. 3: »ith Gudz ord kan hannem binde.»

- 9 Den på Island påträffade psalmboken var sammanbunden med en katekes med bönbok, en evangeliebok med epistel- och evangeliekollekter samt tryckt av den kände Stockholmsboktryckaren Amund Lauritzsen 1562. Den har 1965 utgivits i faksimil av J. Kroon. Malmö.
- 10 Se härom Isak Collijn, Sveriges Bibliografi intill år 1600, I, h. 4–5, s. 362, Uppsala 1937 samt rörande tryckstilen Klemming, Sveriges Bibliografi 1481–1600, s. 211, Uppsala 1889–1892.
- 11 Se rörande de äldsta psalmerna även Chr. Bruun, Psalmebøger fra Reformations-tiden, I–II, Köpenhamn 1865–66 samt C. J. Brandt, Om Lunda-Kanniken Christiern Pedersen og hans skrifter, Köpenhamn 1882, kap. IV ff.
- 12 Samlade skrifter av Olaus Petri, utg. av Sveriges kristliga studentrörelse under red. av Bengt Hesselman, I–IV, Uppsala 1914–17.
- 13 Se Fr. Klippgen, Sämtliche deutsche geistliche Lieder, Halle 1912.
- 14 Se Burger, a.a. s. 141.
- 15 Se Zahn, a.a. VI, s. 2 f. och III, s. 71, samt Ameln, Beiträge zur Geschichte der Melodien --- »Ach Gott vom Himmel sieh darein», Freiburg 1524 samt Ph. Wolfram, Die Entstehung und Entwicklung des deutschen ev. Kirchenliedes, Leipzig 1890.
- 16 Se Peters–Runbäck, Svensk koralbok, s. 334. Lund 1940. – I Landstads norska psalmbok (nr 206) angives v. 1 vara förf. av Notker och v. 2–3 av Luther.
- 17 Se Burger, a.a. s. 203.
- 18 Se H. Palm m.fl. Musica sacra, körsånger för kyrkan och skolan, I, s. 27. Stockholm 1915.
- 19 Se Zahn, a.a. VI, s. 2 f. samt M. Maurer, Luthers lefnad (övs. av R. Ehrenborg) Lund 1883, s. 412.
- 20 Melodien förekommer tidigast 1524 i ett ettbladstryck från Magdeburg. Ett faksimile därav finns i Jahrbuch für Hymnologie 3 (1957) 104/105.
- 21 Se F. Zelle, Die Singweisen der ältesten evangelischen Lieder, s. 42. Berlin 1899.
- 22 Leopold von Ranke, Geschichte der Reformation in Deutschland, Uppl. 1917, s. 121.
- 23 Zahn a.a. V. Anhang: Einige lithurgische Gesänge meist mit Texten in Prosa, s. 205 ff.
- 24 A. Adell, Nya testamentet på svenska 1526. Lund 1936.
- 25 I Collijn, a.a. I, h. 4–5, s. 331 samt S. Kjällerströms rec. av Adells arbete i Sv. teologisk kvartalskrift 13, 1937.
- 26 E. Stave, Om källorna till 1526 års översättning af Nya Testamentet. Uppsala 1893.
- 27 Se N. Söderblom, Främmande religionsurkunder, II, s. 789 samt Karl Marti, Die Religion des Alten Testaments unter den Religionen des vorderen Orients, s. 19 ff. Tübingen 1906.
- 28 Citatet är hämtat ur Dr Martin Luthers christelige Betragtninger til hver Dag i Aaret, Utvalgte Steder af hans samlede Skrifter (av anonym tysk utg. 1817). Övs. till danska 1861 av H. P. Möller, 3:dje uppl., s. 406. Köpenhamn 1869.
- 29 Se Peters–Runbäck, a.a. s. 317 samt Beckman, a.a. s. 477 ff.
- 30 Se Norlind, Latinska skolsånger. Lund 1909. Mönsteråshandskriften i Musikhist. museet, Stockholm.
- 31 Se Zahn a.a. VI, s. 2.

- 32 Se följande: Maurer, a.a. s. 412, samt rörande förbindelserna med Senfl s. 576, Sven Kjällerström, Församlingssången i Sverige (I studier tillägnade Emil Liedgren 1959, s. 39 ff.), P. Wackernagel, Martin Luthers geistliche Lieder mit den zu seinen Lebzeiten gebräuchlichen Singweisen, Stuttgart 1848 samt Rambach, Luthers Verdienst um den Kirchengesang, Hamburg 1813.
- 33 L. v. Ranke, a.a. s. 121, Johannes Luther, En minnesskrift till reformationens fyrahundraårsdag, övs. Stockholm 1917, s. 102 ff. samt H. Martensen, Kartholicisme og Protestantisme, Et Lejlighedsskrift, Köpenhamn 1879, s. 1237. Se även H. v. Treitschke, Historische und politische Aufsätze, 2:dra uppl. bd IV, s. 16 i minnestalet på 400-årsdagen av Luthers födelse.
- 34 Zahn a.a. VI, s. 2.
- 35 Liedgren, Den svenska psalmen, 4:de uppl. s. 14. Uppsala 1921.
- 36 Se Adell, Musikhandskrifter från Högs och Bjuråkers kyrkor, Lund 1943.
- 37 Se härom Peters–Runbäck, a.a. s. 317. Melodien trycktes i Genève först 1551 i »Psaumes octante trois de David». Zahn nr 368.
- 38 Se Collijn, a.a. I, h. 4–5 s. 319 ff.
- 39 Se härom S. Belfrage, Stockholmspsalmboken 1586. I Psalm och Sång. Studier tillägnade Emil Liedgren 1959, s. 80 ff.
- 40 Se Olaus Petris Samlade skrifter, I, s. XVII f.
- 41 Liedgren a.a. s. 96 f.
- 42 Collijn, a.a. II: 1, s. 38 ff. – Ericus Olai, den lärde historikern, (d. 1486) var vår förste psalmdiktare. Hans parabelpsalm »Een rikir man» (Lukas XIV) trycktes separat av Povel Grijs i Uppsala och intogs i 1536 års psalmbok. Psalmerna ingick utan namn i 1695 års psalmbok (nr 205) men uteslöts av Wallin.
- 43 Se Schück, Våra äldsta reformationsskrifter och deras författare. Hist. Tidskrift 1894, h. 2, s. 125 f.
- 44 F. A. G. Tholuck, Werke, 1–11, 1863–73. Hans kommentar av Psaltaren översattes till svenska 1857 av den lärde latinaren, kyrkoherden i Herrestad av Linköpings stift J. C. Flodman. Se stiftets herdaminne II, s. 445, Linköping 1919.
- 45 Repertorierna äro förtecknade av L. Hain i hans stora verk över kända inkunabler: Repertorium bibliographicum, Milano 1948. I detta fall bd II s. 165 ff. Uppsala-psalteriet är av okänd anledning icke medtaget men kan vara det »Psalterium cum canticis et letaniis», som av två bevarade postinkunabler finns i Uppsala UB. Se E. Colliander, »Die niederländischen Postinkunabeln der Universitätsbibliothek zu Uppsala» i Symbola Litteraria 1927, s. 57.
- 46 Se Sven Kjällerström: Studier till 1541 års bibel. Lunds Univ. Arsbok 1941.
- 47 L. v. Ranke, a.a. s. 120.
- 48 Se N. Söderblom, Martin Luthers lilla katekes, s. 173, Uppsala 1929.
- 49 Om den tyska beskickningen och brevet till Gustaf Vasa 10/10 1526 från Georg Rudolf i Königsberg se Gottfrid Carlsson, »Preussischer Einfluss auf die Reformation Schwedens» i Festskrift till Otto Scheel, Schleswig 1952, s. 41 ff. Se även A. Arvastson, Den svenska psalmen, s. 50 och not 50 s. 228, Lund 1963.
- 50 Se K. A. Hagström, Strengnäs stifts herdaminne, IV, s. 404, Strengnäs 1899.
- 51 Se härom min uppsats i Sv. Litteratursällskapets i Finland årsbok 1964: »Åbo och Lund. Till kändedomen om Jakob Tengströms litterära förbindelser med Sverige.»
- 52 Av denna psalmbok existerar blott ett brandskadat exemplar i Stuttgarts bibliotek. Det innehåller 61 sånger med 33 melodier, bland vilka den till »O Herre Gott, dein göttlich Wort» av Zahn betecknas såsom särskilt betydande i gudstjänstlivet. Den finns alltså i tyska psalmböcker t.ex. Ev. Kirchengesangbuch 1955.

- 55 Se L. v. Ranke, a.a. s. 110 och 130 – »das man so ganz und gar nicht daran dachte, das Edikt von Worms auszuführen».
- 53 J. A. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch, Stuttgart 1827, I 447 samt J. E. Rietz, Svenskt dialektlexikon, nytryck Lund 1962, s. 723.
- 54 G. Serpilius, Schriftmässige Prüfung des Hohensteinischen Gesang-Buchs, s. 497, Regensburg 1710.
- 55 Gerhard Hahn, Martin Luther. Die deutschen geistlichen Lieder, Tübingen 1967. I detta arbete är psalmen icke medtagen, vilket bekräftar, att förf. icke ansett Luther som psalmisten.
- 56 I Leopold v. Rankes »Geschichte im Zeitalter der Reformation», som utkom i 6 band 1839–1847, har utbrutits som särskilt band »Geschichte der Reformation in Deutschland» och utgivits 40 år efter Rankes död 1886. Utgivaren, ärke diakonen A. Brausewetter, har skrivit ett förord, där han tar upp just diskussionen om Luthers i dennes egen tid och intill vår tid kritiserade demonologi. Den är, säger han ett stycke medeltid i Luthers trots allt dock så moderna kännande och tänkande, och han fortsätter: »Doch kann ich denen nicht zustimmen, die in ihm einen störenden Ton im Charakterbilde Luthers sehen. Er erhöht viel mehr trotz aller Fremdartigkeit für unsere Auffassung das Dämonische in dieser gewaltigen Natur, so dass hier das Treffendste gilt, was je über Luther gesagt ist, C. F. Meyers unsterbliches Wort:
»In seiner Seele kämpft, was wird und war,
Ein keuchend hart verschlungen Ringerpaar.
Sein Geist ist zweier Welten Schlachtgebiet,
Mich wundert nicht, dass er Dämonen sieht.»
- 57 Om Wallins kritiska inställning till Ödmanns psalmdiktning se H. Wijkmark, Samuel Ödmann, s. 281 ff. Stockholm 1923.
- 58 Se rörande consilium Th. Lindner, Weltgeschichte seit der Völkwanderung, IV s. 330 och 364, Maurer, a.a. s. 354 och 374 samt Ranke, Meisterwerke, b. IV–V.
- 59 Rörande Interim se Ranke, Meisterwerke V, kap. 2–3.
- 60 Se Seidemann, Beiträge zu Reformationsgeschichte, Dresden 1846, s. 59 samt Maurer, a.a. s. 352.
- 61 Se S. Kjällerström, Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571–1682 (Lund 1944), s. 179.

Matthæus Fremling och Esaias Tegnér

Inledning

I en uppsats över rubricerade ämne, publicerad i Vetenskaps-Societetens Årsbok 1970, har docent Elof Akesson lämnat värdefulla upplysningar om Tegnérns starka personliga relationer till bl.a. sin lärare i teoretisk filosofi, professor Fremling. Härigenom kompletteras och befästs ytterligare de resultat som jag framlade i avhandlingen »Esaias Tegnérns idéer och tänkesätt» (1933). Dess metod var att söka den idéhistoriska bakgrunden till skaldens världs- och livsåskådning i första hand i hans akademiska lärares åsikter, varvid särskilt Fremling antogs ha spelat en betydande roll såsom professor i teoretisk filosofi och Lunds Grand Old Man omkring sekelskiftet. Genom filosofisk begreppsanalys som inte behövde vara särskilt ingående och med stöd av ett nytt stort material blev metoden fruktbar och avslöjade, dels att Albert Nilsson, Böök, m.fl. litteraturhistoriska forskare starkt överdrivit inflytandet på Tegnér från den samtida tyska idealistiska filosofin (Kant, Fichte, Schelling), dels att denna filosofi rönt ett kraftfullt motstånd av realistisk och common-sense-filosofisk natur från Fremling och andra akademiker i Lund, dels att skaldens åsiktsbildning var starkt beroende av hans akademiska lärare, och dels att även engelska, franska och tyska tänkare med empiristiskt eller sunda-förnuftbetonat tänkesätt påverkat utvecklingen av hans reflexion i filosofiska frågor.

Min bok åstadkom en häftig och bitter strid på de stora tidningarnas kultursidor. Anledningen var mindre den, att forskningsresultaten förde med sig en omvärdering av en stor nationalskald, låt vara enbart från filosofisk och idéhistorisk synvinkel. Såsom bland andra Marc-Wogau framhållit,¹ var orsaken mera den, att Böök, Landquist, Nilsson, m.fl. formade den till ett slagträ mot Axel Hägerström, dels därför att hans värdenihilistiska och antimetafysiska filosofi betraktades som kulturfarlig och dels kanske än mera av personliga skäl. Med stark känsla för rätt och sanning bemötte prof. Lundstedt angreppen och publicerade ett sakkunnigt låtande av Hägerström. Det visade att avhandlingen enligt två

erkänt framstående litteraturhistoriker (Lamm, Blanck) och vår främste filosof var vederhäftig och delvis mycket förtjänstfull.² Trots detta förlöjligade Albert Nilsson nästan alla mina resultat i sin bok »Tegnér och Uppsalafilosofin» (1934).

Formellt sett var min avhandling ett ganska bristfälligt hastverk. Bidragande orsaker var dålig ekonomi och nödvändigheten att färdigställa den, innan min lärare Axel Hägerström avgick med pension. Jag lyckades inte uppnå detta mål, och följden blev vad jag hade anledning att frukta. Visserligen var bristerna »i varje fall ej av den arten, att de kunna i högre grad förringa de sakliga förtjänsterna»,³ varför avhandlingen var värd betyget cum laude enligt intyg från Hägerström till den nye ämnesrepresentanten, docenten Meurling. Men denne som enligt Hägerström hade en »diametralt motsatt värderingsprincip»⁴ såg till att betyget blev godkänd och att mitt intresse för fortsatta akademiska studier upphörde.

Nedvärderingen av min bok utnyttjades av mina kritiker, och dess nya metodik och resultat tycktes vara på väg att glömmas. Kanske ansåg litteraturhistorikerna att Albert Nilssons auktoritet inom tegnérforskningen inte hade rubbats. Hans ovannämnda försvarsskrift och Bööks, Landquists, m.fl.:s partitagande tillmättes kanske en större betydelse än Hägerströms sakkunnigutlåtande och min egen kritik av Nilssons försvarsskrift.⁵ Men med tiden hördes nya röster som visade, att sanningen var på väg.

I en uppsats »Diskussionen om den unge Tegnér's filosofiska åskådning» i »Studier tillägnade Anton Blanck» (1946) beskriver docent Elsa Norberg den dåvarande situationen sålunda:⁶

»Man fortsatte i Nilssons och Bööks spår, och det är ytterst sällan Bohmans resultat återopas eller ens diskuteras i den litteraturhistoriska facklitteraturen. Detta gäller även om arbeten, som behandlar närliggande problem och kommer till resultat, som delvis stämmer med Bohmans. – I förvånande utsträckning har det förbigått forskarna, att frågan om Tegnér och common sense-filosofien kommit i ett alldeles nytt läge, sedan T. T:son Segerstedt 1937 framlagt sitt omfattande arbete 'Moral sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi'.»

Nämnda bok bestyrker och kompletterar i flera avseenden mina forskningsresultat, vilka förtigits på sätt som liknar en tyst överenskommelse. Norberg redovisar i sin uppsats även egna undersökningar som korrigerar Albert Nilssons teorier och på flera viktiga punkter bestyrker mina. I några frågor är hon kritisk. Hennes slutomdöme är, »att diskus-

sionen om den unge Tegnér's filosofiska åskådning inte kan anses avslutad med Albert Nilssons svarsskrift. Denne har underskattat såväl Tegnér's bekantskap med common sense-filosofien som släktskapen mellan denna tankeriktning och skaldens egen romantiska idealism».⁷

I den kortfattade bibliografi som finns i A. Gustafssons »Den svenska litteraturens historia» (1963) säges jag ha sökt visa, att »Tegnér's tänkande har en mer empirisk och mindre teoretisk och spekulativ prägel» än vad Albert Nilsson gjort gällande, och »att det finns mycket som talar för Bohmans ståndpunkt».

I »Litteraturhistoriska argument» (1964) diskuterar Sven Linnér principiella tankar i min avhandling och framhåller värdet av min metod att undersöka de skönlitterära författarnas beroende av dels det allmänna medvetandet, dvs. det vanliga medvetandets mindre reflekterade föreställningar, och dels den allmänna tidsandans idéer, innan den direkt begreppsliga påverkan från originella tänkares teorier utforskas.⁸ Han påpekar likaså,⁹ att jag och Norberg breddat den idéhistoriska bakgrunden till förståelsen av Tegnér's livsåskådning.

Den kände uppsalafilosofen K. Marc-Wogau diskuterar den märkliga och uppseendeväckande striden kring min avhandling i ett särskilt avsnitt i sin bok »Axel Hägerströms filosofi» (1968). Han omnämmer mina undersökningar av Tegnér's kunskapsteori, etik och estetik men glömmer naturfilosofin och den dualistiska livsåskådningen. Han säger, att mina resultat visar, att Nilsson och Böök överskattat inflytelserna från Kant och transcendentalfilosofin och underskattat skaldens beroende av sina akademiska lärare och samtida populärfilosofier.¹⁰ Likaså påpekas att jag enligt Hägerström »inaugurerat en ny forskningsmetod» i frågan om litterär begreppslig påverkan vid sidan av verbal.¹¹ Att metoden även består i ett beaktande av sunnda förnuftets eller det vanliga medvetandets föreställningar, vilket enligt Hägerström »ej minst fört vetenskapen vidare»,¹² nämner inte Marc-Wogau.

Att döma av artiklar om Tegnér av Algot Werin, Carl Fehrman och Elof Åkesson har emellertid den lundensiska tegnérforskningen haft svårigheter att erkänna mina forskningsresultat, låt vara att man inte kunnat undgå att i någon mån påverkas av dem. I »Svenskt litteraturllexikon» (1964) yttrar Werin kort och gott om Tegnér: »I sitt tänkande följde han Kant.» Och i »Ny illustrerad svensk litteraturhistoria» (1967) karakteriseras skaldens idéhistoriska bakgrund med de vaga uttrycken »den kantska kriticisms grund» och »den idealistiska filosofin». Ingenting säges om Tegnér's beroende av sin lärare Fremlings

filosofi eller om common sense-tro. Det ger mig anledning förmoda, att Werin sysslat mycket litet med den filosofihistoriska problematiken och kanske inte alls med Fremling.

I »Ord och Bild» (1947) har Fehrman gjort en översikt över den litteratur som behandlat Tegnér. Han liksom Werin nämner inte mitt arbete. Men han noterar med gillande, att Böök väsentligen ändrat sin tidigare uppfattning om skaldens filosofiska orientering. I dennes nya tegnérbok (1946) kallas Tegnér ej längre kantian eller fichtean. »Vad som tidigare varit så gott som fastslagen dogm, har blivit en nyanserad hypotes», heter det.¹³ Från att ha framställts som idéfilosof har skalden blivit enbart idédiktare, anser Fehrman men nämner ingenting om orsaken till denna omvärdering. Bööks starkt förändrade Tegnérbild finns redan i Svensk Uppslagsbok (1936), där skaldens »tyska idealism», vilken anges som »mera Herders humanism», begränsas av »starka inslag av *common-sense*-åskådning» och en negativ inställning till Schellings naturfilosofi. Han nämner Nilssons bok som bestrider dessa begränsningar men inte min som söker bevisa nämnda Tegnérbild!

Tystnaden finns också i Uppsala. I en akademisk avhandling »Elias Fries och den romantiska biologien» (1962) har G. Eriksson behandlat Tegnérs förhållande till »eklektikern» Fremling¹⁴ och till Bastholm, Berzelius och Agardh.¹⁵ Hans resultat är en obetydlig komplettering av mina egna som dock inte omtalas. Däremot hänvisas till Nilssons »Tegnér och Uppsalafilosofin» och Norbergs ovannämnda skrift, vilka båda är diskussionsinlägg mot och för min avhandling!

J. Landquist är en särpling. Han tiger inte; han hatar med samma styrka och ord som i striden för 37 år sedan. Min bok beskrives som ett barbariskt pekoral om animism och magi och examination av Tegnér i Hägerströms och Phaléns filosofi! Och den säges »i sina allmänna drag såväl som i sina detaljer vara inspirerat av en enda stor faktor: obildning». Det är »Svensk Litteraturtidskrift» (1967) som låtit Landquist avreagera sig.

Och nu till Åkessons Fremling- och Tegnérforskning. I »Svenskt biografiskt Lexikon» (1966) talar han som expert om Fremling: »Att kalla honom eklektiker (M. Weibull) eller trosfilosofiskt betonad common-sense-filosof (Bohman) är missvisande.» I »Svenska Män och Kvinnor» (1944) säger emellertid fackfilosofen Segerstedt: »I filosofiskt avseende var han eklektiker.» I fråga om termen »common-sense-filosof återkommer jag till dess relevans. Här några ord om »eklektiker».

Ordet användes med antingen en negativ eller en positiv värdeladd-

ning. Exempel på det förra är Bööks karakteristik av Tegnér's akademiska lärare såsom »jämförelsevis anspråkslösa eklektici med en smula omdöme och sunt förnuft». ¹⁶ Den ganska kände lundafilosofen A. Rydelius som Fremling ofta nämner yttrar däremot om sin egen filosofi: »En twungen *philosophie* är ingen *philosophie*. En fri och *eclectisk* är wel then betsta, när hon håller måtton . . .» ¹⁷ I samma liberala anda rekommenderar Fremling »en fullkomligen fri läsemethod» för filosofin och bekänner, att han inte vill tillhöra någon filosofisk sekt eller låta någon lärobyggnad få »monopolitisk läsrättighet». ¹⁸

Härtill kommer att Fremling såsom Åkesson själv säger »förhöll sig kritiskt sovrande» till de filosofiska lärobyggnaderna. Åkesson nämner Locke, Hume, Reid, Lambert, Kant och Schelling. Men Rydelius, Crusius, Ferguson, Garve, Bonnet, Fichte, m.fl. kan också framhållas. Menar man med »eklektiker» en tänkare som skapat ett mer eller mindre sammanhängande system av begrepp som han utvalt i flera olika och mera enhetliga filosofiska system, därför att han inte vill vara ensidigt bunden vid någotdera, så är Fremling en typisk eklektiker. Och som sådan synes han också ha gjort sig känd i Lund enligt prokanslern, biskop Faxes skrivelse till universitetskanslern. ¹⁹

Likaså kan påpekas att Fremling åtminstone under sina inflytelserika år omkring sekelskiftet betraktade de filosofiska grundproblemen som logiskt olösliga. Deras abstrakta svårförståeliga natur och filosofernas olika svar tedde sig som meningslös spekulation utan kontakt med erfarenheten. Fremlings ovannämnda kritiska sovring måste då i viss mån ha skett efter subjektiv tro och praktiska behov. Nära till hands ligger då sunda förnuftets föreställningar och traditionsbunden tro. Och eklekticism blir följden.

Erfarenheten visar, att sunda förnuftsbetonad trosfilosofi och pragmatism är förankrad i det vanliga medvetandets oreflekterade föreställningar om livsviktiga företeelser såsom Gud, världens skapelse och livets mål, den yttre verklighetens natur, människans själ, förnuftet och det sanna, samvetet och det rätta, viljans frihet, det högsta goda, etc. De hjälpte Rydelius' spekulation att »hålla måtton». De gav måttstocken för exempelvis Cudworth's bekämpande av ateistiska tänkesätt liksom för den skotska common sense-filosofins kritiska ställningstagande till idealistisk, sensualistisk och skepticistisk filosofi. Och de gav också grundvalen till 1700-talets tyska populärfilosofers sunda förnuftstro och eklekticism.

Eftersom ämnet för denna uppsats huvudsakligen gäller förekomsten

och arten av common sense-tro i lundafilosofin under Tegnérns studietid, är det lämpligt att här med några ord också beskriva hur jag använder termen »common sense». Det sker på två sätt som i viss mån överensstämmer. Dels avses det som jag i min tegnérbok i anslutning till uppsalafilosoferna Phalén och Hägerström kallat »allmänna medvetandets okritiskt reflekterade föreställningar», dvs. den tro i allmänna livsåskådningsfrågor som filosofiskt oskolade personer har lätt för att omfatta. Filosofins historia ger talrika vittnesbörd om dessa föreställningars natur och psykologiska styrka. Dels betecknas de idéer eller grundbegrepp som karakteriserar common sense-tron i den skotske upplysningsfilosofen Reids och hans efterföljares common sense-filosofi. De synes ge en god bild av common sense-tron hos dåtida bildade personer, när de sade sig föredra vad »sunda förnuftet» säger framför de spekulativa filosofernas »verklighetsfrämmande» teorier. Jag anser emellertid inte, att common sense-föreställningar är oföränderligt desamma under olika tider, i olika länder och olika bildningsskikt. Även här finns både variationer och likheter och en utveckling som är beroende av den kulturella miljön.

Här avslutas nu detta avsnitt med några kommentarer som för läsaren tillbaka till Åkessons inledningsvis omtalade skrift. Hans sätt att con amore överdriva Tegnérns filosofiska begåvning och till och med göra honom till en originell religionsfilosof liksom hans inrangering av Fremling bland Lunds stora män och samtidens skarpsinnigaste tänkare är ointressanta lokalpatriotiska värderingar som försvårar saklig forskning och gynnar konservativ. Men det kan ursäktas som mänskligt i Åkessons fall. Svår att förstå är däremot hans redovisning av det huvudsakliga innehållet i uppsatsen. Det består i en väsentlig korrigerings av Albert Nilssons uppfattning om Tegnérns positiva inställning till den tyska idealistiska transcendentalfilosofin.²⁰ Grundvalen är mina forskningsresultat,²¹ vilket på intet sätt antydes. Och min är likaså hans slutsats: »Nu vet vi att både Fremling och Tegnér anser en sådan kunskaps-teoretisk idealism vara dåraktig och löjlig.»²² Däremot är Åkesson noga med att framhålla i synnerhet Nilssons upptäckter, även när jag i något fall varit tidigare ute. Att plagiera Nilsson är otillåtet.

Åkessons funderingar om Fremlings filosofi och dess betydelse för Tegnérns åsiktsbildning är emellertid värda en granskning, som då också i viss mån berör Nilssons åsikter. Den ger mig också tillfälle att ytterligare belysa det ännu av fackfilosofer ganska obearbetade materialet och försöka avvinna det nya fakta och synpunkter.

Tegnérns filosofiska produktion

Tegnérns filosofiska produktion är liten. Den visar att han i hög grad är eklektiker. Av de tvenne skrifter som är filosofiskt sett intressanta skrevs den första, »Om tinget i sig» såsom specimen för en adjunktur i filosofi. Det skedde 1802, när skalden var endast 20 år. Och Fremling hade förelagt ämnet. Den andra uppsatsen, »Collisionslära» tillkom 6 år senare som specimen för erhållande av professur i praktisk filosofi. Även då gav Fremling ämnet. I min avhandling har jag visat, att Tegnér är starkt beroende av sina lärares tankar och av de författares teorier som han återger, ofta utan att nämna deras namn. Det är därför emellanåt svårt att avgöra, om han uttrycker sin personliga ståndpunkt eller oportunt följder sina läromästare.

Båda skrifterna har därför blivit föremål för mycket olika tolkningar av mig, Nilsson och Åkesson. En orsak är bristen på klara personliga ställningstaganden. En annan är skaldens svaga intresse för begreppsdefinitioner, vilket i många fall försvårar en rimlig och bestämd tolkning av viktiga sats. Ofta kompliceras analysen av att skalden hämtat satsens innebörd och även verbala form från annan författare. Viss hänsyn bör då tas till vad denne menat, när det är en förutsättning för en meningsfull tolkning. Allt detta gäller än mera Tegnérns många och skiftande uttalanden i dikt och prosa i filosofiskt estetiska och naturfilosofiska frågor. Förklaringen är dels att söka i att han tidigt upptäckte sin stora poetiska begåvning och sitt starka intresse för estetik samtidigt som han blev medveten om sin konkreta läggning och sitt svaga intresse för abstrakt filosofisk problematik, och dels i den misstro mot den dåtida spekulativa filosofin som bland andra Fremling ingav honom och som med tiden fördjupades.

I anslutning till Åkessons ovannämnda uppsats begränsar jag min undersökning till huvudsakligen två idéhistoriska problem. Det ena gäller Tegnérns ståndpunkt i den kunskapsteoretiska skrften »Om tinget i sig» och hans beroende av Fremlings filosofi vid sekelskiftet. Och det andra avser Fremlings natur- och religionsfilosofi under det första och andra decenniet av 1800-talet samt skaldens beroende därav.

Först några ord om hur »Om tinget i sig» tolkats, vilket har principiell betydelse för avgörandet av Tegnérns ställningstagande till de dåtida filosofiska riktningarna som ju var mycket olikartade. Det är därför intressant att se med vilka kunskapsförutsättningar han ställer det kun-

skapsteoretiska problemet, hur han behandlar Kants fenomenologi och skepticistiska ting i sig-begrepp och den idealistiska kunskapsteorin som konsekvent utvecklas av Fichte, samt vilket svar han själv synes föredraga i denna svåra problemställning.

I den latinska skriften om tinget i sig behandlar Tegnér ganska ingående Kants kunskapsteori. Såsom Nilsson påpekar²³ men Åkesson förtiger, har jag visat, att detta sker i anslutning till Fremlings kritiska föreläsningar över Kants »Kritik der reinen Vernunft». Tegnér har använt sig av sina egna noggrant förda anteckningar på över 200 kvartosidor som tidigare Tegnérforskning egendomligt nog inte penetrerat. Jag har också påpekat, att han kan ha använt sig av Jacobis, Herders eller Fichtes kritik av Kants motsägande ting i sig-begrepp antingen direkt eller via Fremling. Min analys av innehållet i »Om tinget i sig» resulterade i teorin att Tegnér hade samma kunskapsteoretiska ståndpunkt som sin filosofilärare Fremling, och att den är mycket lik Buhles, Jacobis, Herders och Reids common sense-betonade dualistiska teorier.²⁴ De betraktar den sanna erfarenhetskunskapen såsom en oförklarlig men faktisk förening mellan två ting, själen och yttre verkliga föremål. Härmed var grunden lagd till en ny och djupare syn på skaldens dualistiska världs- och livsåskådning, sådan den framträder i bl.a. hans berömda reformationstal 1817 och i det långa filosofiska brevet till Geijer.

Teorin bröt sönder den bild av Tegnér som idéfilosof som Nilsson, Böök m.fl. skapat. De ansåg, att han starkt påverkats av Kants och Fichtes filosofi. I »Esaias Tegnér» (1913) hade Nilsson gjort gällande, att skalden i »Om tinget i sig» intar en fichteansk ståndpunkt,²⁵ trots att han kort förut samma år utmålade Fichtes filosofi såsom en pest vars spridning lyckligtvis sunda förnuftet förhindrar, »vel quod obscura et abstrusa est, vel quod ridicula et absurda».²⁶

Albert Nilsson dröjde inte med sitt svar. I »Tegnér och Uppsalafilosofin» (1934) både bestred och förlöjligade han mina resultat. Om den dualistiska kunskapsteorin säger han: »Att finna någon förnuftig tanke i denna barocka kunskapsteori torde vara omöjligt. Det behöver väl inte påpekas, att någon motsvarighet till den icke förekommer i Tegnérns avhandling.»²⁷ Han accepterar min karakteristik av skaldens dualistiska livsåskådning men förstår inte, att denna dualism har sin logiska grund i en dualistisk kunskapsteori, liksom den senare också är grundvalen för Tegnérns opposition mot Fichtes idealism och Schellings identitetsfilosofi. I fråga om dennes aversion mot Fichtes idealism ger Nilsson mig ett halvt medgivande: Jag »kan ha rätt på denna punkt, fastän det långt ifrån är

säkert».²⁸ Men själv ansåg han dock att skalden står »närmare idealismen».²⁹

Vid sidan av denna åsikt förde Nilsson fram en annan, nämligen att Tegnér har en allmänt skepticistisk ståndpunkt som han sedan bibehåller hela sitt liv.³⁰ Detta harmonierar illa med nyssnämnda fichteanska påverkan. Dessutom är det oklart vad Nilsson menar med »skepticism». Avses tron på att det inte finns någon sann kunskap, så motsäges det av att skalden i »Aphorismi» (1809) uttryckligen tar avstånd från »ren Skepsis, vilken tillintetgör fundamenten för den mänskliga kunskapen och hävdar, att intet objektivt är säkert och visst», ty den »måste be- tvivla detta självt, att den tvivlar . . .».³¹ Gäller däremot skepticis- men »till sist förhållandet mellan vår kunskapsförmåga och tinget i sig, som tillhör den intelligibla världen», såsom Nilsson säger på ett annat ställe,³² så begränsas skepticis- men till metafysiken eller den vanliga agnosticism, varom A. Kahl talar i sin träffande karakteristik av Tegnér:

»Det var blott i inspirationens ögonblick, som han såg 'en gyllne verld i skyn' och 'englahufvud blicka från brystna hvalfvet ned'. Under reflexionens mel- lanstunder höjde sig hans filosofiska forskningar sällan till idealernas ljusare rymder; de stannade helst vid ett obekant och dunkelt något, ett outgrundligt urprincip, ej olikt Kants 'Ding an sich' . . .»³³

Nilsson synes emellertid också ge »skepticism» betydelsen »att det kun- skapsteoretiska problemet är olösligt».³⁴ Och problemet gäller då möjlig- heten att psykologiskt förklara, hur empirisk kunskap kan vara sann. Det är denna skepticism som Tegnér uttryckligen omfattar både i »Om tinget i sig», i »Aphorismi» (1809), i sina föreläsningar i estetik 1808³⁵ och i brevet till Geijer 1821. Bäst är tanken utformad i »Aphorismi»: »Till Skepticismen skulle jag vilja räkna alla de System, som antaga fundamenten i den mänskliga kunskapen, nämligen det Ideella och det Reala, utan att bekymra sig om deras förening.» Som exempel nämnes »det Empiriska systemet» men även Kants filosofi, eftersom den »läm- nar det oavgjort, vad Själen och Naturen är, sedan man gått utom erfa- renhetens gränser (Noumena), och på vilket sätt de förenas, detta som likväl är huvudsaken». Jag har visat, att Tegnér's ståndpunkt är mycket lik den tyske common sense-filosofen Buhles i dennes stora »Geschichte der Philosophie» som skalden flitigt studerat.³⁶ Tänkesättet finns i skotsk common sense-filosofi, vartill jag återkommer.

När skalden avvisar vad han kallar »ren skepticism», kan han vara medveten om att ett förnekande av kunskap överhuvud är logiskt me-

ningslös. Han betvivlar inte heller den empiriska kunskapens verklighet. Han tror, att den sanna erfarenhetskunskapen finns och består i en förening av själen och naturen, två rumsligt skilda, helt olika och innerst inne obekanta ting, varför denna förening är ovetbar och obegriplig. Grunden till antagandet av sann kunskap kan då inte vara rent logisk. I »Om tinget i sig» är den common sense-tro enligt min analys. I brevet till Geijer säges den vara »öfvertygelse. Man kan äfven kalla det Tro».

Både Nilsson och Åkesson bestrider riktigheten av min teori om att skalden är common sense-filosofiskt påverkad, men i fråga om Fremlings filosofi anser Nilsson »det vara försiktigast att lämna frågan öppen». Åkesson däremot påstår att Fremling inte är common sense-filosof. Han avböjer även Nilssons teori om ett fichteanskt inflytande på Tegnér liksom om en kantiansk ståndpunkt. I stället framställs Tegnér som skeptiker vad gäller filosofisk problematik överhuvud, »den kunskaps-teoretiska såväl som den metafysiska».³⁷ Åkesson reducerar hans positiva ståndpunkt till enbart en praktiskt upplevd tro på det eviga i religionen. Och han anser, att Tegnér i sin egenskap av skald funnit, att detta eviga kan och bör uttryckas »språkligt i poesi, praktiskt i goda gärningar».³⁸ Det är sant, att skalden hade en av Fremling vållad eller förstärkt mistro till spekulativ filosofi. Det är också sant att han ganska snart via Lidbeck, Herder, Bouterweg, m.fl. accepterade den romantiska idén om poesin som ett symboliserande språkrör för religion och naturmystik.³⁹ Men det är falskt att ge denna tanke sken av att vara Tegnérns egen skapelse. Och det är också fel att fränkänna honom en kunskaps-teoretisk ståndpunkt. Som ovan visats innebär den att han tror på erfarenhetskunskapens sanning men betvivlar dess logiska bevisbarhet. Ståndpunkten är sålunda dels positiv, dels skepticistisk.

I ovannämnda skrift har Elsa Norberg kompletterat min uppgift om Tegnérns intresse för skotsk common sense-filosofi. Hon visar att Nilssons kritik är »direkt missvisande».⁴⁰ Det stärker mitt antagande av en common sense-filosofisk påverkan. Men hon ifrågasätter om inte skalden och Fremling i stället omfattat Wolffs *sensus communis*-begrepp.⁴¹ Hon preciserar det inte men är medveten om att Tegnér i »Om tinget i sig» ger sunda förnuftet en större roll i förhållande till den egentliga filosofin än vad Wolff gör. Jag återkommer till saken.

Vem har rätt i denna strid om sanningen? Eftersom sanningen bindes genom objektiv argumentering, blir argumentens hållbarhet avgörande. Med hänsyn till Tegnérns ungdom – han skrev ju »Om tinget i sig» vid 20 år – och hans av Åkesson skildrade nästan dagliga umgänge med sin

beundrade lärare Fremling, finner jag det lämpligt att först redogöra för några principiella tankar i dennes filosofi omkring 1800. De kan ju tänkas kasta ljus över innehållet i skaldens uppsats. Särskilt beaktas då hans egna ovannämnda anteckningar från Fremlings föreläsningar. Sedan följer en analyserande framställning av hur Tegnér ställer det kunskapsteoretiska problemet i »Om tinget i sig» och vilken ståndpunkt han intar till detsamma. Analysen kommenteras mot bakgrunden av Fremlings åsikter.

Några grundtankar i Fremlings filosofi omkring 1800

Vid nämnda tid stod det kunskapsteoretiska problemet i centrum för den filosofiska diskussionen. Det bestämde i hög grad utformningen av de djärva och universella begreppssystem som tänkarna skapade. Empiristiska, rationalistiska, sensualistiska, m.fl. tänkesätt stred med varandra. Det fanns många allmänt kända auktoriteter att välja mellan: Locke och Reid, Descartes och Leibniz, Spinoza och Herder samt det nya modets Kant, Fichte och Schelling. Och dessutom en stor mängd mindre med mera lokalt begränsat inflytande vilka på olika sätt tolkade de förras teorier eller medvetet eklektiskt sökte skapa kompromisser. Vilka röster var Fremling mest lyhörd för? Hur såg den kunskapsteori ut som han omkring 1800 meddelade sina elever och som bl.a. den unge Tegnér lärde sig?

Mycket talar för att nämnda tid i Fremlings och i Lunds akademiska liv var en stark brytningstid. Man försökte hävda en empiristisk grundsyn gentemot angrepp från Hume's sensualism, Kants fenomenalism och Fichtes idealism. Ett visst stöd erbjöd vanlig sunna förnuft-tro, parad med Hume's skärpta skepticism mot det spekulativa förnuftet. Fremling befann sig i en liknande situation som de skotska common sense-filosoferna i deras kamp mot Hume's sensualism och Berkeley's idealism. Det synes därför vara ett rimligt antagande, att Fremling eklektiskt försökte finna en medelväg, och att hans försvarsvapen var inte bara logikens regler om t.ex. motsägelse och *petitio principii* utan positivt också sunna förnuftets vanliga föreställningar som förutsattes vara allmängiltiga och empiriskt sanna eller åtminstone pragmatiskt trovärdiga i allmänna levnaden.

Några grundtankar i skotsk common sense-filosofi

För att pröva denna hypotes tecknar jag först i korthet några karakteristiska drag hos den skotska common sense-filosofin och använder sedan detta såsom en sund förnuft-filosofisk mall vid framställningen av Fremlings åsikter. Dessa jämföres också med liknande tankar hos några tyska populärfilosofer som Fremling uppskattade och som uppvisar engelsk empirism i skotsk och/eller tysk tappning. Huvudsaklig källa är Segerstedts »The Problem of Knowledge in Scottish Philosophy» (1935). Och målet är att bl.a. klargöra vilken betydelse och användning termen »allmänna medvetandet» jämte synonyma uttryck har i Fremlings tänkande.

Hos upplysningstidens tänkare hade ordet »förnuft» ofta en mångtydig eller vag betydelse, vilket gav tidsandans rationalistiska prägel en oklar karaktär. Väsentlig var tron på förnuftet såsom upplysare och vägledare genom att själv vara logisk grund för sin sanna kunskap. Den traderade idén om en gudomlig kraft (nous, logos) levde kvar men präglades av tidens rationalistiska eller empiristiska tänkesätt. I förra fallet tänktes förnuftets idéer vara medfödda eller aprioriska. I det senare betraktades de såsom psykologiskt givna fakta som konstateras genom undersökning av medvetandets natur, dvs. dess allmänt förekommande upplevelser av det man kallar den »sanna verkligheten». Egentligen är ju dessa föregivna medvetenhetsfakta ingenting annat än vanligen förekommande upplevelser som tolkas som omedelbart eller intuitivt sanna. De har i sig själva evidens, ansåg man. Men de sades dessutom vara »naturliga» eller »sunt förnuftiga», vilket ger tolkningen en naturrättslig karaktär: det som allmänna medvetandet eller förnuftet säger måste vara sant eller trovärdigt. Den empiriska hänvisningen till ett för alla människor gemensamt medvetande kompletteras dessutom ofta med påståendet, att dess sanningar visat sig praktiskt användbara i allmänna levnaden.

Skillnaden mellan den rationalistiska och den empiristiska uppfattningen är sålunda den, att i förra fallet förlägges idéerna till själva förnuftet, medan de i det senare erfares empiriskt i det s.k. »allmänna medvetandet». Differensen vållar olika uppgifter om vilka idéerna är. Men gemensamt är, att de är konstitutiva för tänkandet genom att reglera det i form av grundsatser om idéerna, t.ex.: Det finns en Gud. I ena fallet sker regleringen aprioriskt genom själva förnuftet, i det andra däremot empiriskt genom vad allmänna medvetandet tros säga.

Segerstedt finner att tre huvudtankar är utmärkande för den skotska common sense-filosofin. Den första är uppfattningen om kunskapssubjektet såsom aktivt genom vissa för detsamma konstitutiva idéer som är gemensamma för alla människor. Han spårar här en påverkan från den platonske Cambridge-filosofen Ralph Cudworth, vars stora arbete »The true Intellectual System» (1678) under lång tid var ett standardverk för bekämpandet av ateism och mycket ofta nämnes i Fremlings dissertationer under slutet av 1700-talet. »Innumeral *Created Minds*, have the same *Ideas* of Things, and Understand the Same *Truths*; it is but One and the same *Eternal Light*, that is *Reflected* in them all;» heter det. Och Reid säger: »If there are certain principles, as I

think there are, and which are under a necessity to take for granted in the common concerns of life, without being able to give a reason for them – these are what we call *the principles of common sense*; and what is manifestly contrary to them, is what we call absurd.» It is absurd to conceive that there can be any opposition between reason and common sense. It is indeed the first-born of reason, and as they are commonly joined together in speech and in writing, they are inseparable in their nature.»⁴² Här fattas förnuftet såsom ett common sense-grundat tänkande.

Reid har även ett religiöst färgat begrepp om förnuftet såsom »purely the gift of Heaven».⁴³ Men det är principiellt bundet vid common sense. Skulle common sense komma i motsättning till filosofin, »the latter will always come off both with dishonour and loss»; säger han, »for, in reality, Common Sense holds nothing of Philosophy, nor needs her aid. But, on the other hand, Philosophy . . . has no other root but the principles of Common Sense;» Förnuftet har nämligen två funktioner, dels »to judge of things self-evident», vilket »is the province, and the sole province of common sense», och dels att dra slutsatser från de förra.⁴³

Common sense får här inte fattas rationalistiskt såsom förnuftets aprioriska idéer, om också Reids uttryckliga distinktion mellan förnuftet och common sense är på ett par ställen oklar och kan implicera en sådan tolkning. Windelband påpekar riktigt i »Lehrbuch der Geschichte der Philosophie» (1935), att ståndpunkten är empiristisk och psykologistisk.⁴⁴ Genom analys av den inre erfarenheten hos common sense skall man på induktiv väg nå kunskap om själens lagbundna naturliga konstitution, vilka lagar är förnuftets principer eller grundsatser.⁴⁴ Det kan därför sägas vara utmärkande för common-sense-filosofins uppfattning om förnuftet, att den låter förnuftet i förening med allmänna medvetandet lösa de vanliga filosofiska problemen genom att förutsetta, att allmänna medvetandets trossatser är evidenta sanningar.

Den andra huvudtanken gäller erfarenhetskunskapens natur och sanning. Reid anser »that it is the external object which we immediately perceive, and not a representative image of it only . . . I perceive the external object, and I perceive it to exist».⁴⁶ Ett tredje element mellan subjektet och det yttre objektet kan inte antagas, säger han.⁴⁵ Detta att objektsuppfattningen också är en uppfattning om den principiella och självevidenta satsen om objektets yttre materiella existens beror på »the natural and immediate dictates of those perceptive powers» som vi »find a necessity of yielding implicit submission».⁴⁷ Det är fråga om »the effect of instinct». Att tänkesättet är empiristiskt och psykologistiskt visar även följande citat:⁴⁸ »Every man feels that perception gives him an invincible belief of the existence of that which he perceives; and that this belief is not the effect of reasoning, but the immediate consequence of perception . . . It puts the Philosopher and the peasant upon a level; and neither of them can give any other reason for believing his senses, than that he finds it impossible for him to do otherwise.» Empirismens princip om den i sig sanna varseblivningen tänkes sålunda inte vara förnuftets egen tolkning av varseblivningen, utan principen finns i varseblivningen.

En konsekvens är att principens tillkomst är ovetbar: ». . . we must ac-

knowledge, that, though we are conscious of perceiving objects, we are altogether ignorant how it is brought about; and know as little how we perceive objects as how we were made.»⁴⁷ Den skotske common sense-filosofen Hamilton säger: »That we cannot show forth, *how* the mind is capable of knowing something different from itself, is no reason to doubt that it is so capable. Every *how* (dioti) rests ultimately on a *that* (óti);» Segerstedt kallar denna delvis skepticitiska, delvis trosbestämda common sense-filosofi för »positiv skepticism». Vi vet att vi varsebliver verkliga ting men inte hur.

Den tredje hörnstenen i common sense-filosofin är den dualistiska kunskapssteorin. Den ger kunskapsförutsättningarna för både den positiva skepticismen och för teorin om varseblivningen såsom en omedelbar uppfattning om att det varseblivna objektet existerar i en yttre värld. Reid ger Cartesius »the honour of being the first who drew a distinct line between the material and intellectual world . . . We may therefore truly say, that, in that part of philosophy which relates to the mind, Des Cartes laid the foundation».⁴⁹ Han anser sig komplettera Cartesius' på själen inriktade kunskapssteori med sin egen som gäller de yttre tingena. Man måste skilja »the objects which we perceive from the sensations in our own minds, which, by the laws of Nature, always accompany the perception of the object . . . For this, I apprehend, is a key that opens the way to a right understanding both of our external senses, and of other powers of the mind».⁵⁰ »Perception implies an immediate conviction and belief of something external;» heter det, »something different both from the mind that perceives, and from the act of perception. Things so different in their nature ought to be distinguished; but by our constitution they are always united.»⁵¹

Reid anser att varseblivningen av den röda färgen hos en ros består dels av »the sensation which I feel in my mind» och dels av »a certain quality in the rose, which is called by the same name with the sensation, not on account of any similitude, but because of their constant concomitancy . . . As both are conjoined by nature . . .».⁵² Nämnade egenskap hos rosen anser Reid vara okänd, ty rödheten hör till de sekundära subjektiva egenskaperna. I fråga om rörelse, form, soliditet etc. tror han däremot, »that our senses give us a direct and distinct notion of the primary qualities, and inform us what they are in themselves». Reid anser, att det finns en lagbunden harmoni mellan de existerande tingens egenskaper och våra omedelbara uppfattningar av dem. Det ger kunskapen om de primära egenskaperna en karaktär av nödvändig sanning, menar han.

Den filosofiskt skolade observerar här, att författaren på psykologistiskt manér sammanblandat frågan om kunskapsobjektets natur med den psykologiska aspekten på detsamma såsom en förnimmelse. Hans tanke på en förening av ett föremåls egenskap och förnimmelsen av densamma är i själva verket nämnda kontamination. En vanlig tanke i empirismen är att man antar ett orsaksförhållande mellan objekt och subjekt och skiljer mellan ett förnimmande subjekt såsom något själsligt och föremålet såsom yttre och kroppsligt. Reid talar ofta om ett orsakssamband men är osäker om sambandets natur. »There is a deep and a dark gulf between them, which our

understanding cannot pass;» säger han, »and the manner of their correspondence and intercourse is absolutely unknown.» Detsamma gäller även själens och tingens natur i sig själv. Här har den positiva skepticismen sin grund i tron på att all mänsklig kunskap är kunskap om tingens relativa egenskaper, inte deras substantiella natur. Naturtingen tros ha sina vetbara egenskaper i relation till en okänd substantiell verklighet hos tingen och kunskapssubjektet.

En konsekvens av Reids kunskapsteori är hans sätt att skilja mellan »necessary judgments» och »contingent judgments». De senare som även betecknas som »natural» är empiriska satser om konkreta verkliga föremål och är »accompanied with the firmest belief». I de förra, till vilka räknas bl.a. matematikens satser, uppfattas objekten »abstractly, without regard to their existence». Distinktionen innebär, att begreppen är enbart allmänbegrepp, och att konkreta föremål endast kan uppfattas genom varseblivningen, inte i tänkandet, vars begrepp således inte ger kunskap om verkligheten.

Fremlings filosofi enligt Tegnér's anteckningar

Och så till Fremlings filosofiska åsikter omkring 1800. I fråga om hans dissertationer hänvisas till de korta framställningar som förekommer i min ovan omnämnda avhandling.⁵³ Hänvisningar till Cudworth är vanliga. Likaså nämnes common sense-filosoferna Reid och Ferguson samt deras tyska motsvarigheter Ch. Garve och Jacobi. Och Hume, för vilken Fremling liksom Reid känner djup respekt, kan ha stärkt honom både i common sense-tro⁵⁴ och i tvivel på det spekulativa förnuftet.

Först ett försök till en plausibel rättelse av en rättelse. Fremlings inledande ord enligt skaldens anteckningar »I människosjälens äro hufvudsakligen tvänne krafter: Kunskapsförmågan . . . och Begärförmågan . . .» finner Åkesson vara en felaktig beskrivning av Kants psykologi som även nämner känslan.⁵⁵ Men Fremling säger ju »hufvudsakligen» och kan då mena, att de nämnda förmågorna spela den största rollen. Han avser nämligen teoretiska och praktiska förnuftet, vilka som bekant dominerar Kants filosofi. Nilsson hade tidigare trott sig upptäcka samma okunnighet i skaldens versrader i »Apostrof till Kant» (1800), »Vis mig den krets, hvori sig oförvillad rör af Kunskap och Begär den dubbla själ-förmåga». Åkesson som med orätt⁵⁶ anser sig ha funnit det ovannämnda parallella stället låter »kriarättningen gå ut över Fremling» såsom skaldens lärare i filosofi. Men med den »dubbla själ-förmåga» som rör sig i en krets oförvillad av kunskap och begär kan ju Tegnér ha avsett Kants kända lära om det estetiska omdömet, i vilket förnuft och åskådningsförmåga bildar en harmonisk verksamhet som är ostörd av förnuftets begrepp och sinnliga begär. Tegnér tvivlar på denna teori, kanske därför att Fremling kritiserat den.⁵⁷

I förefintliga kompendier löser Fremling ofta principiella sanningsproblem genom hänvisning till vad han anser vara allmänt kända erfarenhetsfakta. Och samtidigt betonas att dessa sanningar inte kan bevisas. Ovan har visats att detta är ett typiskt common sense-filosofiskt tänkesätt. Exempel hämtas först från Tegnér's anteckningar. Kant säges »ej bevist huruhvida frml visa

sig för oss sådana de äro i sig sjelfva el ej. Också kan detta aldrig apodictice afgöras; ty härtill fordrades att jag skulle kunna betrakta föremålen på två sätt, såsom oberoende af, och såsom sammanhängande med sinligheten». ⁵⁸ Fremling finner emellertid en utväg ur denna skepsis: »Man medger at man aldrig genom syllogisme kan bevisa existensen af förml utom mig. Men härvid är sensation tillräckelig . . . ty man antar den ej til följe af en syllogismus; utan man blir med känslan ej blott öfvertygad om känslan, utan äfven om någon dess orsak (frml utom mig). Dessutom, om frml äro blott frst hos oss, livarför är jag tvungen at föreställa mig dem såsom varande utom mig?» ⁵⁸ »Men vi anta deremot såsom en alltid gällande princip, at där sensation och medvetandet är omedelbart, bör man ej fordra bevis och förnufts slut . . .» ⁵⁸

Med »känslan» och »sensation» menar Fremling liksom Reid sinnesförmimelsen, ty sinnesorganen kallas »känslö-verktyg». ⁵⁹ Och kunskapen om det yttre föremålet benämnes »åskådningen» och »hänföres omedelbarligen genom känslan til föremålet, emedan mellan sjelfva föremålet och min föreställning ej något tredje mellankommer utan det ena hänföres omedelbarligen til den andra». ⁶⁰ Därför betecknar han det föremål såsom »verkeligt» som »både medelbarligen och omedelbarligen hänger tilsammans med min sensation», »t.ex. at jag ser magneten dra järnet är omedelbarligen, men det at jag antar härföre en Materia Magnetica, blott medelbarligen sammanhängande med min känsla». ⁶¹

Tanken går här osökt till Reids ovan relaterade kunskapsteori som just utmärkes av Fremlings tro på en förening av sensation och föremål och hans formulering »emedan mellan sjelfva föremålet och min föreställning ej något tredje mellankommer». Idén om den omedelbara uppfattningen är likaså karakteristisk för och ofta betonad av Reid och övriga common sense-filosofier. Likaså observeras att Fremlings distinktion mellan sensation och åskådning är densamma som Reids mellan sensation och perception. Även den skotske filosofen H. Home som omfattar Reids kunskapsteori och som påverkat lundaprofessorn och Tegnér's gode vän A. Lidbeck kan citeras. I hans »Elements of Criticism» (1762) heter det: »That the objects of our senses really exist in the way and manner we perceive, is a branch of intuitive knowledge . . . Nature determines us to rely on the veracity of our senses . . .» Ty det är sinnenas mål (»end») att ge oss kunskap om tingen omkring oss. ⁶² Detta är även Fremlings underförstådda svar på hans ovannämnda fråga om varseblivningens uppgift.

Kants påpekande att ett föremåls existens inte kan vara en egenskap hos föremålet finner Fremling »svår att fatta». Det ger honom anledning att närmare precisera sin uppfattning om åskådningen såsom ett omedelbart medvetande om föremål som finns utanför kunskapssubjektet. »Men härvid anmärkes», säger han om Kants exempel med dukaterna, »at skilnan likväl alltid blir hufvudsaklig, neml at 100 werkel Duc. åskådas (afficiera sinlight) då deremot 100 möjlig. Duc. blott kunna åskådas (kunna afficiera sinlight). Då nu de verkel Duc. afficiera min sinligh, så verka de, och ha altså fått den nya realiteten: Werksamhet». ⁶³ »Med realitet förstå vi det som tillägger et subject något (Gud är god).» Här har Fremling tydligen tänkt sig själva

varseblivningen av dukaterna såsom identisk med de verkliga yttre dukaternas sätt att påverka sinnen. Att varsebli = att påverka sinnen. Sålunda förväxlas frågan om varseblivningens psykologiska natur med frågan om varseblivningens psyko-fysiska uppkomst.

Konfusionen ger honom möjlighet att formulera sin empiriska kunskapsprincip, det omedelbara verklighetsmedvetandet: Det som får det varseblivna objektet till skillnad från det blott tänkta att framträda såsom ett verkligt föremål utanför kunskapssubjektet är den nya egenskap som objektet erhåller i varseblivningen, nämligen föremålets verksamhet att påverka sinnen. Den yttre verkliga verksamhet är alltså det som enligt Fremling definierar den empiriska kunskapens sanning. Men härigenom gör han sig skyldig till en ny sammanblandning, den mellan frågan om varseblivningens kunskapsobjekt jämte logiska sanningsgrund och frågan om varseblivningens uppkomst. Följden är att varje åskådning måste vara sann i sig själv.

Detta empiristiska och psykologistiska tänkesätt skiljer sig något litet från den skotska common sense-filosofin. Reid låter sinneskunskapen vara förenad med den principiella satsen om objektets existens, medan Fremling kan sägas komplettera denna kunskapsteori genom att definiera objektets existens såsom dess verksamhet att påverka sinnen. Gemensam är en dualistisk kunskapsteori. Kunskapsförutsättningen är tron på att den empiriska sanna kunskapen är uppbyggd av tvenne element, å ena sidan det yttre materiella tinget som aktivt gör sig gällande i varseblivningens omedelbara verklighetsuppfattning, och å den andra sidan kunskapssubjektets själsliga sinnesförmålor. Det materiella tingets egenskaper som förutsättes vara »yttre» och något helt annat än själens »inre» förmålor tros i varseblivningen vara förknäpade med själens förmålor. Men det innebär att den sanna empiriska kunskapens objekt blir motsäpande tänkt som på en gång något inre och något yttre, något som på en gång finns oberoende av varseblivningen och i den.⁶⁴

Empirismen finns i en dissertation från 1783, där det hänvisas till Reids »Inquiry into the human Mind» (1764). I en annan från 1786 diskuteras en dualistisk kunskapsteori. Och i en tredje från 1787 skiljer Fremling liksom bl.a. Locke och Reid mellan primära och sekundära kvaliteter. I Tegnérns anteckningar säges det, »at vissa prædikater kunna af oss öfverföras på föremålen, såsom färger, smak etc., efter dessa känslor variera hos olika meniskor, men åter vissa prædikater, såsom utsträckning, form etc. måste föremål äga i sig sjelfva, efter ingen mensklig känsla ännu gifvits som varierat om dessa».⁶⁵ Om den kantska distinktionen mellan form och materia hos kunskapsobjektet säger Fremling: »Det ges ej en gång någon materia utan form, och denna skillnad mellan form och materia består blott i tankan.»⁶⁶

Empirismen kommer till synes också i hans tal om den nödvändighet i erfarenhetskunskapen som är »det enda kännetecken, hvarpå man skiljer föremål för Phantasien från föremål för Känslan . . .».⁶⁷ Med denna nödvändighet kan han med Reid, Garve och Ferguson mena, att föremålets primära egenskaper ger »einen nothwendigen und unwillkührlichen Vorstellung äusserer Dinge».⁶⁸ I en dissertation från 1796 säges den bestå däri, att det verkliga föremålet tvingar sig på kunskapssubjektet, så länge det är när-

varande för sinnera. En liknande tanke hade den av Fremling beundrade tyske upplysningsfilosofen Chr. A. Crusius, vilken liksom Fremling med hjälp av Locke's empirism frigjort sig från den i Tyskland dominerande Leibniz-wolffska filosofin. I »Weg zur *Gewissheit* und *Zuverlässigkeit* der menschlichen Erkenntniss» (1747) heter det: »Die Empfindung ist ein solcher Zustand des Verstandes, darinnen er ein gewisses Object als existierend und gegenwärtig zu denken dergestalt unmittelbar genöthiget ist und bleibet, dass die Vorstellung des existirenden Dinges, welche er hat, nicht allererst aus andern Begriffen durch einen Schluss entstehet.»⁶⁹ »Die Empfindung ist auch, wieferne sie nur deutlich ist, mit einem völligen Zwange des Verstandes verbunden.» Här är emellertid den existensiella satsen om varseblivningens föremål framtvängad av förståndet, medan den enligt Reid och Fremling efter Tegnér's anteckningar grundar sig på varseblivningens natur.

Differensen är härfin men visar att empirismen och psykologismen i Fremlings tänkande kan vara ett resultat av flera idéströmningar, varvid även Jacobis och Herders dualistiska tänkesätt och Kant-kritik kommer i fråga.⁷⁰ En konsekvens av Fremlings dualistiska kunskapsteori är att han avvisar Kants och Fichtes. Den förres begrepp om ting i sig, Gud och viljans frihet samt den senares om jaget nedvärderas såsom »blotta föreställningar» eller »tanke-ting». Negativt påtalar Fremling brott mot motsägelselagen och den tillräckliga grundens lag samt uttalar med hänvisning till »Archi-Scepticern Hume» som Kant ej kunnat »refutera» en allmän skepsis i fråga om filosofins möjligheter att fruktbarande syssla med nämnda och liknande begrepp. Det är t.ex. orimligt att fordra »Apod. Bevis för Guds exstence; emedan man i frågan måste gå ifrån blotta begrepp til tilvarelsen af et reelt väsende».⁷¹ Samma påpekande gör förutnämnde Crusius som därigenom föregriper Kants kritik av det ontologiska gudsbeviset.

Fremling räddar sig från både kantiansk fenomenalism och allmän skepsis genom att positivt appellera till vad han bl.a. kallar »allmänna medvetandet». Härigenom får hans empiristiska och psykologistiska åskådning ännu mera karaktär av skotsk common sense-filosofi. Sålunda antar han å ena sidan »som regel at i de flesta fall ursprunget til våra idéer ej kan apodictice bevisas;»⁷² å den andra vill han i fråga om rum och tid »anta den naturligare tanken», att de »så väl som alla andra förestl upkomma ej allenast *med* utan äfv *af* Erfarenheten».⁷³ Det gäller alla »stam-begrepp» eller »Urbegrepp» såsom kausalitet, substans, verklighet etc. »Och är ej denna tanka oändeligen mera begripelig och enligt med det allmänna medvetandet än Kants theorie, är den följagteligen ej mera sannolik?»⁷⁴ frågar Fremling. Å ena sidan framhåller han, att »frågan kan, såsom de flästa i Philosophien, ej med visshet afgöras».⁷⁵ Och å den andra frågas: »Är det ej mera troligt, mera öfverensstämmande med allmänna medvetandet, at föreställning af spatium och tempus upkomma på samma gång som förest af föremålet?»⁷⁶

I stället för dogmatiska påståenden om sanning är det fråga om det som kan betecknas som »troligt» och »sannolikt» på grund av allmänna medvetandets vittnesbörd. När tingens föränderlighet diskuteras heter det i Reids anda men försiktigt, att det »kan ju altför väl hända, at emellan tingen i och

för sig sjelfva och min facon at åskåda dem är en fullkomlig öfverensstämmelse». ⁷⁷ Empirismen hindrar emellertid inte Fremling från att fråga, om vi inte kan »få föremål af förståndet» utan hjälp av sinnena, då man antar en oförnimbar magnetisk materia. ⁷⁸ Han anser det vara fallet även med guds-begreppet. Crusius gör en liknande reservation och nämner bibelns löfte om ett evigt liv. ⁷⁹ Även han säger att vi inte kan »gewiss wissen» hur begreppen uppkommer och talar om »den Erkenntnisweg der Wahrscheinlichkeit». ⁸⁰

Fremling är inte konsekvent agnostiker. Han tror, att »det är inplantadt i menskliga naturen at til at söka en den yttersta grunden hvilken aldrig Erfarenheten kan framvisa . . .», och att »begreppet om Ens Perfect. ligger i allmänna mskoförståndet». ⁸¹ Den skotske filosofen Ferguson säger att gudstron vilar på »diese von der Natur selbst veranlasste Begriffe». ⁸² »Es braucht keinen Beweis, das gewiss zur machen», anser han. Reid använder uttrycket »inplanted in human nature».

Fremlings gudsbevis är däremot induktivt utformat. Han medger att han inte känner till hela naturens »ordning och sammanhang», »men man kan ganska väl af fullkomligheten i det ringa, af oss kända, sluta til en kraft at frambringa det fullkomliga äfven i det större okända». ⁸³ Ty »allmänna, ometaphyserande, simpla mskofrståndet . . . får utan tvifvel . . . detta begrepp derigenom at det inser gradationen i anseende til fullkomligheten emellan ting som förek i sinneverlden, och härifrån höjer sig gradvis til begreppet om högsta graden af fullkomlighet (Gud)». ⁸⁴

Fremling som under hela sitt akademiska liv synes ha avvisat »Atheism, Deism, Anthropomorphisme etc.» ⁸⁵ och en panteism som inte skiljer mellan Gud och materien låter här allmänna förståndet förutsätta det som skall bevisas, nämligen att varje ting har i sig själv en målbestämd verksamhet som är dess grad av fullkomlighet, och att den härrör från en målbestämd världskapare. Idén om teologia naturalis tillhörde den allmänna tidsandan. I Fremlings utformning liknar den ovannämnde Fergusons grundsyn.

Ej heller jagets natur »kan apodictice bevisas», säger Fremling, »utan man måste referera sig til allmänna medvetandet som ej kan bedraga». »För öfrigt säger mig allmänna medvetandet at mitt Jag är fortvarande, vari det som sådant förekommer mig.» Det beskrives i överensstämmelse med Reids uppfattning såsom »altid lika, enahanda, det samma och fortvarande». ⁸⁶ »Också är mitt jag verkl et Empiriskt Begrepp (såsom mitt tänkande subject), och ej före, utan i och med Erfarenheten. – Det är dessutom origtigt hvad Kant här anmärker at mitt Jag endast är blotta medvetandet; jag föreställer mig det aldrig som medvetandet utan som Subjektet til Medvetandet.» ⁸⁷ Reid talar om en odelbar substans som är subjekt för tänkandet.

Här säges jaget vara dels något som endast allmänna medvetandet kan beskriva, nämligen något kvalitativt enkelt och perdurerande, dels något som erfares såsom ett subjekt som är medvetet och tänker men som inte är själva medvetandet. Han synes avböja att definiera jaget såsom ett självmedvetande, vilket begrepp är utmärkande för den tyska transcendentalfilosofin. Fremling säger också, att jaget är något enkelt, »efter enheten i medvetandet ej anorlunda kan förklaras och efter vi ej veta hvad det är i sig

sjelft».⁸⁶ Att han här tänker sig en själslig substans skild från men i växelverkan med kroppen skall senare visas. Av intresse är att Tegnérns lärare i estetik, professor Lidbeck uttalar sig modernt nog så, att »i allt medvetande något annat än sjelfva medvetandet måste ingå», och att medvetandet såsom »ursprungligen medvetande af bara sig sjelf, är något hvars verklighet vår inre erfarenhet bestrider».⁸⁸

Även viljefriheten försöker Fremling fatta »i Psychologisk (ej transcendental) mening».⁸⁹ Kants frihetsbegrepp och begreppet om människan såsom »et alltid inskränkt väsende» »äro med hvarandra fullkl i strid»,⁹⁰ säger han. Och fatalismen »kan bäst vederläggas genom medvetandet af viljans frihet, och ej genom argumentationer».⁹¹ »Vi förstå med frihet frmg at göra vad man vill», att kunna »handla på flera sätt, utan at nödvändigt vara bunden vid något visst», att kunna »bestämmas af en inre princip, ej af yttre tvång». Fremling synes här mena både handlingsfrihet och valfrihet i deras vanliga betydelse af frihet från tvång. Ovannämnde Ferguson yttrar i överensstämmelse med Reid: »Der Wille ist die Fähigkeit zu freyen Bestimmung . . . Die Bestimmung ist frey, wenn sie nach unsern eignen Vorstellungen . . . geschieht.»⁹² Dessutom har Fremling det svårtolkade uttrycket »bestämmas af en inre princip». Det kan avse den likaså vanliga föreställningen om viljan såsom en inre självbestämmande kraft. I exempelvis »Collegium Psychologicum» (Fallén, 1789) anges friheten såsom »den kraft själen äger at utöfva hvad hon vill på sin kropp, och utom densamma».⁹³ Och förutnämnde Crusius yttrar: »Die innerliche Empfindung ist die Kraft des Bewusstseins», varigenom förnimmes dels att vi tänker och dels vår viljas verksamhet.⁹⁴

Fremling betraktar sin uppfattning om den fria viljan såsom sann och såsom medvetandets omedelbara erfarenhet. Detsamma sker vid hans diskussion av Kants moralprincip. Dess verklighet förnekas, ty »mitt medvetande säger mig endast at jag måste inskränka min sjelfkärlek til villkort af allmän meniskokärlek; och detta säger mig äfven mitt medvetande at jag kan».⁹⁵ Denna psykologiska aspekt är utmärkande för Reid och den skotska common sense-filosofin, vilket ovan framhållits. Och Fremlings moralprincip är också Fergusons: »Das grösste Gut, das der Mensch hat, ist seine Liebe zum Menschen. Die Folgen dieses Gesetzes sind: 1) Dass das Beste der Gesellschaft oder des menschlichen Geschlechts, zugleich das Beste des einzelnen Menschen sey.»⁹⁶

Så långt Tegnérns egna anteckningar. De omvittnar ett starkt common sense-filosofiskt inslag i hans lärare Fremlings filosofi o. 1800. Det är emellertid av intresse att få veta hur denne i sin undervisning klargjort innebörden hos sådana relevanta termer som »allmänna medvetandet», »allmänna förståndet», »åskådningen», »förnuftet» och »medvetandet». Och då särskilt under de första åren av 1800-talet, när Tegnérns personliga umgänge med Fremling var stort. Här får andra elevers anteckningar utgöra källmaterialet.

Vad säger andra elevers kompendier?

Jag börjar med »allmänna medvetandet» som antagligen är en översättning av »sensus communis». Tillsammans med »allmänna förståndet» används näm-

ligen alla tre omväxlande på samma sätt. De betecknar en för alla människor gemensam kunskapskälla som den sanningssökande filosofen gör bäst i att respektera, han må heta Kant eller Fichte.

Enligt skaldens ovannämnda anteckningar avvisar Fremling den idealistiska tanken i Kants och Fichtes kunskapsteorier såsom i grunden obevisad. Hos den förre är den dessutom motsägande, hos den senare »consequent» men »ren Idealismus» som »aldrig skall förleda någon med sundt hufvud». ⁹⁷ I »Inledning till Filosofien» ⁹⁸ heter det: »Jag har likv den fördel för Fichte att j. ej behöfv gå fr. Sens comun.» Fichtes idealism som »ej fullkoml försonadt s med sens comun» »kan man blott framställa som en Hypothes o dömer m. snarare vid Sens comun». I Öhrnbergs »Collegium öfver Kants Critique der reinen Vernunft» (1799) säges det: »Wi finna at denna Idealisme choquerar sens comun; men man bör ej undra däröfver, när man vet, at Kant moquerar sig öfver Sens commun, hvilket han kallar Pöbel-wett, och at åberopa sig sens comun säger han, är det samma som at åberopa sig matrosor och drängar.» ⁹⁹ Dessutom anmärkes att Kant inte håller sig till erfarenheten. Tanken »detta choquerar sens commun och al ärfarenhet» finns tidigare i »Collegium Theologie Naturalis» (1788–89 Fallén). ¹⁰⁰ Kants teori om kategorierna såsom aprioriska tankeformer säges vara »så ögonskenligen falskt, at det ej behöver bevisas». Det säges i »Prof. Fremlings Anmärkningar öfver Kants Kritik der Reinen Vernunft» (odaterad).

»Utkast Till föreläsningar öfver Ontologien» (1804) har denna principiella syn: »Ontologien bör, uti förklarandet af de allmännaste begreppen och grundsatser, icke gå utöfver *allmänna medvetandets* gräns, för att undvika spekulationens öde, som är något annat i dag, än det var i går.» ¹⁰¹ Både »förståndsbegrepp» och »förnuftsidéer» »finnas uti *allmänna medvetandet*». »Den så kallade naturliga ontologien är icke annat än gemena människoförståndet (sensus Communis).» »Gemena» är en germanism som erinrar om Kants och Fichtes »gemeine Bewusstsein». Samma synpunkt formuleras i »Utkast Till Föreläsningar Öfver Förnuftsläran» (1803): »Förnuftsläran öfverskrider icke allmänna medvetandets gräns och behöfver icke annat skäl, för giltigheten av motsägelsesatsen, än blotta medvetandet af tankeförmågan.»

I »Logica, Förstånds-förnuftslära» (S. Kamp) tänkes logikens regler vara naturlagar för tänkandet, vilka »ligga i medvetandet» och »inom det allmänna Medvet. gränser». ¹⁰² »Sens Comun. bör höras s. ett vitne men ej s. det som dömer», betonar Fremling, »dföre förträffl när philos undersöka öfverensstämmelser, men ej nog till förkastand af ett philos system att strid mot Sens Comun. Har j tillräckl grunder till d. j. påstår s. philos., frågar j ej eft sens comun; m. i anat fall bör Sens Comun afgörat». ¹⁰³ Här har han något förändrat Reids uppfattning att förnuftet och common sense aldrig kan vara motsägande. Men även Reid anser att förnuftet kan avvika, om det är absolut nödvändigt.

Det sist citerade tillhör antagligen en något senare ståndpunkt, då Fremling närmare reflekterade mångtydigheten hos »Sens Comun». Han sökte då ange skillnaden mellan ett naturligt och ett vetenskapligt skolat förstånd. I början av »Utkast Till Föreläsningar öfver Förnuftsläran» (1804) säges det:

»Gement, naturligt människoförstånd, utan vetenskap (*sensus communis*) skilljer sig ifrån det *vetenskapliga* derigenom, att det sednare föreställer sig tankelagarne *in abstracto*; det förra *in concreto*. Gemena människoförståndet förstår, när det dömer om erfarenhetens omedelbara föremål; det *vetenskapliga* fordras, när man skall döma om ting i allmänhet af blotta begrepp. T.e. i metafysik.» I »Förnufts Lära» (P. Dahl, första delen), kallas »det otydliga medvetandet af tankelagarne» för »ett naturligt – sundt mskoförstånd (mens sana) till åtskillnad från ett *vetenskapligt* förstånd som fordrar ett tydligt medvetande af det man vet. – Sensus 'Communis' vetenskapligt. Sundt o Kritiskt». ¹⁰⁴ Enligt dessa yttranden har *sensus communis* vetenskapligt värde vad gäller erfarenhetskunskapen. »Förnuftslärans» andra del som P. Dahl daterar så sent som 1813 kallar det bekväma åberopandet av »allmänna mskoförståndet, *sensus comunis*» för en fördom, eftersom *sensus communis* endast kan befatta sig med »allmänna lefvernets föremål». »Man kan odla förståndet», säger Fremling, »dels gen iakttagelser i allmän lefvernet, dels gen desse och andra iakttagelsers ordnande till en vetenskap. Den förre odlingen är *allmän* i *sensus comunis*; den sednare *vetenskaplig*. Denne sednare förutsätter den förre. Den som ej lärt Svenska Gr., men talar språket väl, kan väl utlåta sig huru man talar, men ej huru man bör tala. Språkläraren har *vetenskaplig* odling: kan han upplösa språkreglerna till deras grunder i tankelag, så har han en högre *vetensk* odling.» ¹⁰⁵ Ordet »allmän» ges denna betydelse i »Förnuftsläran» (1805, Bismarck): »Om allmänheten öfvertygas man, då det finnes hos människan på alla tider, och i alla grader af odling.» ¹⁰⁶

Det är ofullständigt preciserat vad han menar med att en *vetenskaplig* odling av förståndet »förutsätter» *sensus communis*. Exemplet med språkläraren tyder på att det förra tros ha samma principiella innehåll som det senare men anses vara tydligare uppfattat. En person med »gemena, sunda förståndet» som »till större delen är tillräckligt at bedömma de förhållanden som förekomma i allmänna lefnaden» har »allenast uti allmänna lefvernet utvecklat och uppöfvat omdömeskraften, utan at *in abstracto* hafva reflecterat öfver de begrepp och reglor, som han använder». Det är P. Dahls anteckningar över »Empirisk Psychologie» (1810) som ger denna upplysning. ¹⁰⁷ Vilka är dessa begrepp och regler som i »Inledning till Naturphilosophien» (1811, P. Dahl) tros vara »djupt intryckta» i »allmänna människoförståndet» ¹⁰⁸ och som i citat här ovan betecknats såsom oreflekterade?

Liksom för Reid rör det sig bl.a. om logikens regler. Det kan tilläggas, att Fremling i ovannämnda förnuftslära (1813) definierar »Orimmelighet» såsom »en villfarelse, som är uppenbar för allmänna mskoförståndet». ¹⁰⁹ Och detsamma sker med »Error absurdum» enligt Kamps anteckningar över »Logica». ¹¹⁰ I Tegnér's anteckningar säger Fremling, att kausalitetslagen inte »bör anses för» apriorisk men att »vårt förstånd är bundet vid denna lag och at, utom den, bruket af förnuft skulle uphöra». ¹¹¹ »Utkast Till föreläsningar öfver Ontologien» (1804, Dahl) och »Förnuftsläran» (1805, Bismarck) bestyrker detta. I de förra heter det: ¹¹² »Kausalitetslagen är alltså ett *syntetiskt omdöme*. Denna lag är oundgänglig för utöfningen af kunskapsförmågan, den träffas derföre ock uti allmänna medvetandet.»

Nämnda anteckningar över ontologin har även följande yttrande:¹¹³ »Man skall noga skillja imellan det *logiska* och *objektiva* eller *reela* verkliga. Det *förre* . . . har sin verklighet i tanken. Det *senare* deremot betecknar något alldeles oafhængigt af all föreställning och tanke, hvilket genom tänkandet hvarken uppkommer eller förgår, hvad som icke bäres eller uppehålles, utan sjelft bär och uppehåller alla bestemningar. Så förekomer verklighetsbegreppet uti *gemena medvetandet*, och heruti liknar det *substansbegreppet* . . .»

I »Collegium Psychologicum» (1799, Lindfors) påstås viljefriheten »ligga uti mitt medvetande».¹¹⁴ Och »Empirisk Sykologi» (1802, P. Dahl) talar om »medvetandet deraf, att vi oemotsägligen anse oss för frie . . . Det allmänna människoförståndet betraktar derföre alldrig sykologiska friheten, såsom *problematiske*».¹¹⁵

Fremlings varseblivningsbegrepp som han kallar »åskådning» är common-sensefilosofiskt. I »Försök Til en Granskning af Kantiska Grunderna För Odödlichkeit och en Gud» (1798) fattar han »sinneverlden» såsom synonym med »Verld och Natur» och låter dem betyda »alla sinliga föremål», även människan själv, vilka ha sin »varelse» »utom föreställningsförmågan».¹¹⁶ S. Kamps anteckningar över »Utkast Till Föreläsningar, öfver Förnufts-läran» (1804) bestämmer på samma sätt som Reid åskådningen såsom ett omedelbart verklighetsmedvetande som »*icke låter sig förklaras med ord utan måste gn blotta medvetandet läras*».¹¹⁷ »Att förklara all åskådning blott för en föreställning af ting, som sjelfva icke äro närvarande för medvetandet, är att filosofera mot allmän öfvertygelse.»¹¹⁷ Och i »Compendium Psychologiæ (1802, A. Lönbeck) heter det: »Vi få omedelbarligen idée om kroppen, här behöfvas inga raisonnementer.»¹¹⁸ »Vi kuna cj i log. gå öfv allma gemena medvetande», säges det, »o enl detta då j t.ex. finer att gr. till min Åskådning ej ligger i min Subjekt belägenh utan i Solen, antager j. öfverenstemmelse, identite; men likväl betraktar j. Sol o åskådning vara motsatta, eft Solen ej förvandl i åskådning, och j. anser Solen för ngot annat än åskådning. Huru detta på en gg är möjl kan man ej förklara i allm Medv.»¹¹⁹ I »Förnufts-läran» (1813, Dahl), andra delen, anses »alla mina åskådningar innehålla en ursprunglig visshet, dem hvarken kan jag bevisa, icke heller låta de bevisa sig».¹²⁰ Och »Utkast till Föreläsningar öfver Förnufts-Läran», del 1, har dessa påståenden: »Åskådningen irrar sig aldrig.» »Uti åskådning har jag wäl föreställning af föremålet . . . Men icke blott en föreställning, utan ock ett föremål äro här närvarande.»¹²¹

Antagligen hör detta åskådningsbegrepp till en något senare och mera reflekterad ståndpunkt än den som finns i Tegnér's anteckningar. Här tänkes varseblivningen vara ett medvetande om en identitet mellan åskådningsobjektet och föremålet sådant det existerar oberoende av åskådningen, vilken identitet säges vara oförklarlig men hävdad av allmänna medvetandet. I Svananders anteckningar över Fremling's föreläsningar över »Kants Bok Kritik der Reinen Vernunft» (1796) påstås endast, att »kunskapsförmågan måste förhålla sig som de yttre tingen. En harmoni måste således vara emellan kunskapsförmågan och föremålen».¹²² Detta är en av Reids och Stewarts grundtankar.

S. Kamps anteckningar över »Logica» etc. har denna distinktion: »Skildn

mell åskådning o begr nödvend om man läsa Philos. Den är gifv i allm medvet men obestämd.»¹²³ Där säges också, att åskådningen hänför sig omedelbart till föremålet, eftersom den föreställer »blott föremålet», medan begreppet hänför sig medelbart, eftersom det nödvändigt förutsätter åskådningen. I »Förnufts-Lära» (P. Dahl), första delen heter det: »Åskådning hänföres *omedelbarligen*, d.ä. utan medlande föreställning till sitt föremål, som alltid är ett; begrepp hänföres *medelbarligen* d.ä. medelst åskådningar till föremål som äro flera.»¹²⁴ Liksom Reid tänker sig Fremling åskådningsobjektet såsom det konkreta existerande föremålet, medan begreppet endast är det abstrakta allmänbegreppet. Vi lägga märke till uttrycket »utan medlande föreställning» som även förekommer i Tegnérs anteckningar och i Reids kunskapsteori.

»Utkast till Föreläsningar öfver Förnufts-Läran», del 1, gör följande försök att lösa det besvärliga problemet om det omedelbara verklighetsmedvetandet: »Uti Åskådning har jag wäl föreställning af föremålet, och utan den sednare är icke den förra möjlig. Men icke blott en föreställning, utan ock ett föremål är här närvarande.»¹²⁵ För att få en lättare tolkning frågar vi vad Fremling här menar med »föreställning». Han svarar att föreställning är antingen åskådning eller begrepp, men den är själv obestämbar, eftersom »det är det högsta.»¹²⁶ Det är Kamps »Logica» som lämnar det svaret.

Fremling använder här ordet »föreställning» på samma sätt som man vanligen brukar ordet »medvetande». Hans åskådningsbegrepp kan därför formuleras som »medvetandet om själva föremålet», varvid »själva föremålet» betecknar något som förutsättes vara identiskt med det föremål som vanligen tros existera oberoende av varseblivningen av samma föremål. Denna tolkning ger sig, när vi tagit del av hans uppfattning om vad han kallar ett »trefalldigt medvetande». Också den anser han vara i överensstämmelse med common sense: »Hvad medv. af mig sjelf, förestn och förem angår, blir j vid Sens comun. o finner att dessa tre ehuru ett likv äro åtskilda, j anser föremål som ngot för s. sjelf o oberoende af föresteln...»¹²⁷ (»Logica», Kamp.) Enligt Fremling är nämligen medvetandet något enkelt och alltid ett och detsamma men yttrar sig »Trefalldigt neml. *Sjelfmedvetandet; Medvetandet af ett föremål; Medvetandet af min egen föreställning.*»¹²⁸ (»Förnuftsläran», Dahl, del 1.) Om medvetandet säges, att det är »en föreställning att en annan föreställning är uti mig. e.g. Jag föreställer mig Solen, men jag föreställer mig äfven att jag har denna föreställning och detta kallas medvetande, eller en föreställning af sina förändringar, t.e. af sina föreställningar, lust, olust, begär, afsky». Här synes »jaget» och »medvetandet» vara synonyma ord, och vi förstår då, varför Fremling som ovan sagts betecknar föreställningen och inte medvetandet såsom det högsta och därför obestämbara psykologiska begreppet.

Vi har nu trängt djupt in i Fremlings kunskapsteori. Av principiell betydelse är hans tanke, »att förest och förem aldrig äro ett o sama», vilken han finner vara motsatsen till Fichtes och Schellings uppfattning. (»Logica», Kamp.)¹²⁹ Därför är »medvetandet af ett föremål» något annat än »medvetandet af min egen föreställning». Så långt är tanken invändningsfri och lätt att förstå. Svårigheten kommer med det dunkla talet om att »uti Åskåd-

ningen är föremålet närvarande» men inte i tänkandet, vars föreställningar om föremålet »kunna liknas vid porträter», vilkas sanning »bekräftas gn återtagen åskådning af samma föremål» («Utkast till föreläsningar öfver Förnufts-Läran», del 1, Dahl).¹³⁰ Eller då han säger, att »empirisk kunskap» är »kunskap genom omedelbar erfarenhet», och att »intuitiv kunskap» är »då motsvarande föremålet är sjelft närvarande för medvetandet». («Utkast till Föreläsningar öfver Förnuftsläran», 1804.)¹³¹ Ovan har visats, att Fremling hävdar en oförklarlig identitet mellan det existerande föremålet och varseblivningen därav, samtidigt som han förnekar möjligheten att förstå den som en reellt existerande förening av dem, »ty då skulle föremålet förvandlas till åskådning».

Här har Fremling avslöjat oklarheten hos sitt åskådningsbegrepp. Men han accepterar det såsom ett av verklighetens många gåtfulla ting. Jag har ovan antytt att problemet har sin grund i den dåtida metafysiska tron på att psyket i sig själv är en osinnlig själssubstans, vars förnimmelser är upplevelser i och hos denna andliga substans, och att den kroppsliga världen är utanför och något helt annat än själen och dess förnimmelser. Dessa förutsättningar ger problemet om den empiriska kunskapen den olösliga formen: Hur kan förnimmelsen såsom något inre och andligt hos själen vara en förnimmelse av ett föremål som är något kroppsligt och något utanför själen? Att Fremling verkligen antar två oberoende substanser framgår av hans föreläsningar i psykologi.¹³² I fråga om människans själ och kropp tror han på en växelverkan.

Det återstår här att säga några ord om hans förnuftsbegrepp. Liksom Reid m.fl. fattar han förnuftet såsom förmågan att bedöma sanningar och förmågan att göra riktiga slutledningar. Detta är hans tidigare ståndpunkt omkring 1800. Till hans senare återkommes. Sanningarna är dels logikens och dels åskådningens som båda har ursprunglig visshet som medvetenhetsfakta. Fremling har också en religiös uppfattning om förnuftet. Den är beroende av hans fasta tro på *teologia naturalis* som hörde till den allmänna tidsandan.¹³³ I »Collegium i Theologia Naturali» (1779) talas det om Guds uppenbarelse i »Förnuftets eller Naturens ljus» som är »sunda förnuftet».¹³⁴ Också följande yttrande för tanken till förutnämnde Cudworth's rationalistiska tro på förnuftet: »Hvad som därför strider mot de begrepp vi fått af naturen kan aldrig vara någon Gudomlig Uppenbarelse. Om vi därför finne en bok som innefattar sådana ting, som strida emot sunda förnuftet, så är det et tydligt bevis at boken icke är någon gudomlig uppenbarelse.»¹³⁵

Tio år senare («Collegium Theologiæ Naturalis», 1788–89, Fallén) heter det: »Detta alt vete vi af förnuftet...», nämligen Guds existens och egen-skaper och att han skapat och uppehåller världen.¹³⁶ Där finns också samma bevis för Guds fullkomlighet och existens som vi ovan konstaterat i Tegnér's anteckningar.¹³⁷ I »Förnuftsläran» (1805, Bismarck) kräver visserligen Fremling med tanke på »transcendentala idealismen», att »all förnuftslära bör vara fri, såsom oafhængig af alla spekulativa systemer».¹³⁸ Men det gäller inte hans religiösa tro. Även i »Collegium i religionsfilosofi» (1815, Dahl) heter det: »Att efterforska det absoluta är ett kunskapstvång.»¹³⁹ Jag återkommer i ett särskilt avsnitt till hans religionsfilosofi omkring 1815.

Sammanfattning

Citaten här ovan ger ett fylligt vittnesbörd om att Fremling var common sense-filosof omkring år 1800. Den ovan framställda hypotesen förefaller att vara verifierad. Termerna »allmänna medvetandet», »allmänna förståndet», och »sensus communis» har samma betydelse av ett för alla människor gemensamt vetande om logikens lagar, om den empiriska åskådningens omedelbara sanning, om viljans frihet, om moralens handlingsprincip, om Guds existens och fullkomlighet, m.m. Och han använde orden på samma sätt såsom appeller till en allmänt förekommande sanningsprincip, när han kritiserade den tyska transcendentalfilosofin och spekulativ filosofi överhuvud. Det är också tydligt, att Fremlings filosofi har en starkt empiristisk karaktär, låt vara att religionsfilosofin är rationalistisk. Likaså iakttages en utveckling av den common sense-filosofiska ståndpunkten som består i att common sense-förståndets verksamhet begränsas till förmån för ett vetenskapligt odlat förstånd. Båda tänkes dock ha gemensamma tankelagar och grundsatser, men det vetenskapliga är tydligare. I alla frågor där det vetenskapliga förståndet saknar bevis avgör common sense. Och det senare anses vara tillräckligt för allmänna levnadens behov.

Också det för Fremlings kunskapsteori centrala varseblivningsbegreppet blev med tiden mera reflekterat. Men han övergav aldrig den oklara common sense-filosofiska föreställningen om »åskådningen» såsom ett omedelbart medvetande om den av »åskådningen» oberoende verkligheten, nämligen tingens »tillvarelse» och påverkan på våra sinnen.

Den kritiska reflektionen av common sense- och åskådningensbegreppen synes ha ägt rum efter den tid då Tegnér energiskt bedrev sina filosofiska studier under Fremlings ledning, vilka resulterade i den förutnämnda skriften »Om tinget i sig».

Tegnér's skrift »Om tinget i sig» /1802/

Den 20-årige blivande skalden kan knappast ha undgått att livligt engagera sig i sin beundrade lärares intellektuella brottnig med den nya tidens modifilosofier, Kant och Fichte. Det av Fremling förelagda avhandlingsämnet gav honom tillfälle att visa skarpsinnighet och att ta ställning i en mycket viktig principiell fråga, där svaret visade, om han tog parti för sin lärares common sense-filosofiska ståndpunkt eller

för den tyska idealistiska filosofin. Kort förut samma år hade Tegnér i svaret på magisterfrågan i allmänna ordalag berömt Kant för att han utstakat gränser för förnuftet, fråntagit sinnena makten att döma i allt, lagt en säker grund för tron på Gud och själen samt visat oss dygdens majestät och värdighet i en ny fullkomlig form. Kommande tider kommer att erfara om mycket i Kants skrifter är fel, mycket osäkert och i behov av ändringar, säger han och tänker troligen på sin lärares kritik. För dem som lämnat Kants filosofi och förfallit till ren idealism och liknande dumheter behöver vi inte frukta, tror han, ty sunda förnuftet har sört för att denna pest inte sprider sig. Tegnér finner nämligen att idealismen är dels »obscura et abstrusa» och dels »ridicula et absurda».¹⁴⁰ Han skärper här något Fremlings ovannämnda negativa attityd.

Här föreligger efter Fremlings föredöme ett sunda förnuft-betonat klart ställningstagande mot Fichtes idealism. Kants filosofi däremot beundrar Tegnér, men han är osäker i fråga om dess bestående värde. Är skriften »Om tinget i sig» mera klargörande? Två slags ting förnimmes med själen, heter det inledningsvis.¹⁴¹ Det ena är själens egen fria verksamhet, det andra det som med nödvändighet och yttre kraft påtvingas själen. Detta är empirism i Fremlings och Reids eller Crusius' ovannämnda tänkesätt.

Att orsaksförklara själens egen verksamhet är inte svårt, fortsätter Tegnér, ty den har sin orsak i sig själv. Annorlunda är det med den yttre erfarenheten som består av

»allt det som kan förnimmas och givas med sinnena, och vars orsak och verkande grund vi efter ett visst allmänt föreställningssätt och en samstämmig uppfattning hos människosläktet pläga förlägga i ting som är olika oss och från oss avskilda . . . Men till att förklara denna . . . synas icke mer än två vägar stå öppna . . . Ty antingen måste man stanna inom gränserna för det allmänna medvetandet och antaga tingen i sig . . . eller också måste man helt och hållet avlägsna sig från det allmänna förståndet och, sedan tingens natur upphävts, härleda allt som synes intränga i sinnena och påverka oss från oss själva . . . Det förra slaget av Filosofi som antager de sanna tingen kallar man *Realism*, men det senare som sysslar med det inbillade och tomma och den största intighet av allt benämner man *Idealism*».

Ingendera kan vederlägga den andre, eftersom förklaringsprinciperna är motsatta. Och att försöka tänka sig en förening av »de ting som naturen skilt och gjort helt olika» kan inte ske »följdriktigt och konsekvent». Tegnér avser här antagligen Kants kunskapsteori. »Och det som är

sådant, att ingenting anses säkrare och klarare i människornas gemensamma föreställningssätt», säges det med en common sense-filosofisk appell, »det synes på intet sätt kunna förklaras genom filosofernas teorier eller genom bevisföring ådagaläggas».

Detta är som ovan visats Fremlings både problemställning och -lösning samt dualism. Åkesson hänvisar till Fichtes »Erste Einleitung in die Wissenschaftslehre». ¹⁴⁹ Men dels var problemställningen vanlig i dåtida kunskapsteori, och dels har Fichte som bekant en helt annan problemlösning. Efter att ha ställt dogmatismen som antar självständiga yttring i motsättning till idealismen, kritiserat Kants ting i sig-begrepp och förkastat dualismen, anser han att valet mellan dogmatismen och idealismen är en personlig intressefråga. För sin del tror han, att endast hans kritiska idealism kan förklara kunskapens uppkomst och sanning. Uppenbart var det främmande för Fichte att låta allmänna medvetandet anta de »sanna tingen» och överlåta åt idealismen »det inbillade och tomma och den största intighet hos allt».

Tegnérns kritik av Kants kunskapsteori följer i Fremlings spår. Det sker då han kallar Kants ting i sig för »det inbillade och tomma» och för endast »ett tanketing». Det saknar »de egenskaper som vi i enlighet med sinnenas gemensamma vittnesbörd påstå finnas hos de yttre tingen, form, rörelse, soliditet och andra liknande . . .». Kants stora fel anser Tegnér vara, att han antar ting i sig såsom orsak till det som »det allmänna förståndet anser vara ting i sig men det kritiska sättet att tänka synes förändra till blotta inbillningar och tankar». Och orsaksbegreppet räknar han till kategorierna, inte till tinget i sig. »Det måste dock öppet göras, om icke hela denna säkra och äkta värld skall sakna en tjänlig grund, varför den antages, och helt skall anses vara uppdiaktad och falsk.» Skall Kants filosofi vara »följdriktig och konsekvent, synes den böra såväl antaga som icke antaga tingen i sig», säges det.

Här visar sig Tegnér ha förstått en framträdande svårighet som den samtida Kantkritiken tidigt upptäckte och Fremling påpekade i sina föreläsningar. Han avvisar därför Kants kunskapsteori.

»Men då vi sågo, att var och en av dem som sysslat därmed, har kommit närmare Idealismen i den mån han varit mycket skarpsinnig, övertygade oss även detta om att den Kritiska Filosofin antingen bör förändras till den Fichteska tolkningen eller på intet sätt kan överensstämma med sig själv och begripas.»

Albert Nilsson tolkar detta yttrande så, att Tegnér avslöjar en fichteansk ståndpunkt, därför att han erkänner att idealismen »visar större

konsekvens och härleder kunskaper ur en enda princip». ¹⁴³ Tegnér skulle sålunda under året 1802 ha bytt från en starkt negativ till en positiv inställning till Fichte, vilket är föga troligt. Och hans ovannämnda problemställning i inledningen till uppsatsen »Om tinget i sig» blir obegriplig, eftersom den förutsätter en dualistisk tro.

En bättre förståelse erhålles, om vi tar hänsyn till Fremlings ståndpunkt. I Tegnér's förutnämnda anteckningar finns följande yttranden. »Man må äfv erkänna, at ehuru paradox och löjligt Fichtes System är, måste man likväl, för at alltid finna Kant consequent, anta det, äfvensom man ej kan neka dess förf mycken finhet, spekulativt och klyftigt hufvud. Men den princip hvarpå han bygger hela sitt system, at neml. mitt Jag är sjelfverksamt och oberoende af alt yttre, är oafgjord eller falsk; och kan systemet derfor sjelf ej ha någon visshet.» ¹⁴⁴ Det kan »aldrig förleda någon med sundt hufvud», men det är »et consequent Idealistiskt System». ¹⁴⁵

Åkesson påstår att Tegnér företog en »rent dialektisk» prövning, och att han inte hävdar »vare sig sunda förnuftets realistiska ståndpunkt eller transcendentalfilosofiens (Fichtes) rena idealism eller Kants i mitten liggande ståndpunkt. Han har upprepade gånger hört Fremling utveckla denna dialektik i sina föreläsningar». ¹⁴⁶ Vad Fremling angår har ovan visats, att han genomgående bekänner sig till common sense-tron och avvisar Kants kunskapsteori såsom själv motsägande och Fichtes såsom falsk och intig men konsekvent. Det är märkligt, att Åkesson inte visar sig ha observerat detta, trots att han bedrivit långvariga studier i Fremlings filosofi. I stället gör han gällande, att Fremling påverkat Tegnér i allmänt skepticistisk riktning. Jag har ovan visat, att detta är mycket missvisande. Det bortser från innebörden av hans common sense-tro och frånkänner honom en kunskapsteoretisk ståndpunkt. Den liknar Fremlings ovan diskuterade. Och den kan kallas positiv skepticism.

Denna dualistiska teori kommer till synes i »Om tinget i sig», dels då författaren påstår i inledningen, att man inte kan skapa en följdriktig och konsekvent kunskapsteori som innehåller både realismens och idealismens kunskapsprinciper, eftersom man då skulle »förbinda de ting som naturen skilt och gjort helt olika». Och dels då han i fjärde avsnittet skiljer mellan »phænomenon» och »tingen i sig» men klandrar Kant för att ha frånkänt de senare »realitet» (egenskaper), och att »ingen plats synes lämnas åt någon annan realitet» än »phænomenon». »Häri ligger sakens kärna. Efter definitionen frågas icke», inskräper

Tegnér. I »Aphorismi» (1808) har han närmare utformat denna tro på den empiriska kunskapens tvenne »fundament» »det Reala» och »det Ideella», »Naturen» och »Själén», vilka existerar oberoende av varandra och i sig själva är okända, och vilkas förening i kunskapen likaså är oförklarlig. Tegnér fattar problemet om den empiriska kunskapens sanning såsom en fråga om dess psykologiska fakticitet. Han betvivlar den inte men väl möjligheten att beskriva den. Grunden för hans tro på den empiriska kunskapens sanning blir då tron på sinnes vittnesbörd enligt allmänna förståndets tolkningar. Såsom jag ovan påpekat har skalden antagligen utformat denna sin positivt skepticistiska kunskapsteori under påverkan av Fremling och bl.a. den tyske common-sense-influerade historiefilosofen Buhle som han ofta synes ha studerat.

Åkesson tycks inte vilja tilldela Tegnér någon annan positiv inställning till tidens stora filosofer än en ambivalent attityd till Fichtes filosofi. Å ena sidan skall denne ha betraktat nämnda filosofi såsom dåraktig. Men å den andra måste han med »inre raseri» ha erkänt dess konsekvens och företrädare framför Kants. Men varför denna spekulation i »inre raseri»? Tegnér kan väl lika väl som sin lärare Fremling ha utan inre motstånd konstaterat, att det finns konsekvens i Fichtes dårskap. Åkesson beskyller Tegnér för samma fel som denne i »Om tinget i sig» tillvitar realismen och idealismen, nämligen att tänka på förklarings konsekvens och inte fråga efter »bevisföringens sanningsenlighet».

Och så är vi framme vid det avslutande stycket i »Om tinget i sig». Besynnerligt nog anser Nilsson och Åkesson, att endast i dessa rader kommer Tegnér's egen ståndpunkt till synes. Men här upprepar och utvecklar han närmare den fremlingska common sense-tro som gör sig gällande i inledningens ovan redovisade problemställning. Han säger ju där, att »det som är sådant att ingenting anses säkrare och klarare i människornas gemensamma föreställningssätt, det synes på intet sätt kunna förklaras genom filosofernas teorier eller genom bevisföring ådagaläggas». Det avslutande partiet börjar med de likalydande orden: »Och här bör man beundra naturens vishet och godhet som gjort att allt det som för oss är mest nödvändigt att förstå och värt vår känedom icke bör fattas medelst filosofernas läror och argument utan placerat det i en viss gemensam övertygelse hos det allmänna förståndet (sed in communi quodam judicio vulgarique prudentia posuerit).» Man kommer här att tänka på Fremlings tro på *sensus communis'* idéer liksom på Reid's ofta gjorda påpekande, att common sense-principerna »are laid down in the human mind by God».

Albert Nilsson bestrider att det här är fråga om common sense-förståndet med dess skeptiska inställning till filosofins förnuftstro. »Kan man inte vädja till sunt förnuft utan att vara sunda förnuftsfilosof?» frågar han.¹⁴⁷ För att kunna lättare tolka Tegnér's citat om en »gemensam övertygelse hos det allmänna förståndet» såsom synonymt med »sunt förnuft» i rent formell mening av ett konsekvent eller ändamålsenligt tänkande utesluter han det viktiga ordet »posuerit» – Reids »inplanted» och Fremlings »inplantadt» –, varefter följande översättning presenteras: »Och här bör man beundra naturens vishet och godhet som ej gjort allt det som för oss är mest nödvändigt att förstå och värt vår kännedom beroende av filosofiska teorier utan av det sunda förnuftet (communi quodam judicio vulgarique prudentia).» Detta är att våldföra sig grovt mot tankens språkliga formulering. Och det vilseleder i viss mån även Elsa Norberg, när hon i sin diskussion utgår från att Nilssons översättning är riktig.¹⁴⁸

Åkesson har sin egen ovan diskuterade tolkning.¹⁴⁹ »Men nu kommer en överraskande vändning», säger han, »som inte har någon motsvarighet hos Fremling.» Bådadera är såsom ovan visats felaktigt.

Sin skeptiska inställning till filosofin motiverar Tegnér även på annat sätt än genom sin tro på common sense-förståndet.

»Ty att syssla med Filosofins första grunder och att vilja förklara kunskapens uppkomst och tingens natur, det är högeligen att berömma och visar mycket förträffligt skarpsinnighet och snille. Men det har den olägenheten med sig, att man i fråga om dessa ting ej synes kunna framlägga något säkert och beständigt. Ty ehuru från älsta tider de mest framstående och skarpsinniga män ha försökt att lösa dessa problem och alla försäkrat, att de funnit det rätta, så är frågan likväl ännu i dag olöst och lider av nästan oräkneliga svårigheter, så att man skulle kunna säga att filosofernas försök häri ha sitt värde mera i att öva förståndet än att finna sanningen.»

Som ovan visats hade Fremling en skeptisk inställning till filosofernas försök att besvara nämnda frågor genom en logisk och nödvändigt sann bevisning. Han föredrog den sannolika kunskap som han ansåg, att *sensus communis* gav. I skaldens anteckningar betonas detta ofta. Inte heller Tegnér tror på ett svar som är »säkert och beständigt». Det kan påpekas att förut nämnde Crusius, en av Fremlings gamla läromästare som betonat erfarenhetskunskapens sannolikhetskaraktär, ser filosofins uppgift dels i att försöka vinna kunskap om »Wesen der Dinge», »da man den Grund der Dinge zu erklären weiss», och dels »in der Ange-

wöhnung des Verstandes zu gründlichen und scharfsinnigen Nachdenken besteht». ¹⁵⁰

»Denna dispyt kan likväl inte sträcka sig utanför filosofernas skolor», fortsätter Tegner, »ty allt övrigt, vare sig det hör till att förstå eller att handla, är inte med olyckligt resultat underkastat det allmänna medvetandet (non infellici successu sensui communi subjiciuntur). Ty de ting som hör till sedeläran, dygden och hederligheten, beror inte mycket av sådan meningsolikhet som verkligen är spetsfundig och dunkel, särskilt när det är fråga om handling, inte handlingens förklaring. Här är det mänskliga förnuftet lik solen som om den inte alltid är klar, likväl, även när den är skydd av moln, brukar lysa tillräckligt för att visa vägen.»

Här har vi en vanlig common sense-filosofisk tanke. Sensus communis är en trovärdig kunskapskälla, utan vilken förnuftet agerar i mörker. Den tjänar till att »direct us in the common affairs of life, where our reasoning faculty would leave us in the dark», säger Reid.

Albert Nilsson försöker visa, att Tegnér här ovan har samma uppfattning som Kant om sensus communis och sunda förnuftet. ¹⁵¹ Men i hans första citat tar Kant avstånd från common sense-filosofernas tro på ett innehållsligt bestämt sensus communis som reglerar det sanningsökande tänkandet. Han anser tvärtom att det kritiska förnuftet bör kontrollera common sense-förståndet, »weil er sich über seine Grundsätze nicht zu rechtfertigen versteht», och endast är »das Uhrteil der Menge; ein Zuklatschen, über das der Philosoph errötet, der populäre Witzling triumphiert und trotzig tut». Och i övriga citat ger Kant sensus communis och sunda förnuftet enbart formell innebörd, det förra av ett gemenskapligt sinne, det senare av att tänka själv och konsekvent.

»Före doktor Bohman har väl ingen gjort Tegnér till sunda förnuftsfilosof . . .», säger Nilsson i »Tegnér och Uppsala-filosofin» men erkänner ett tidigare begånget »misstag» att låta både Fremling och Tegnér ha sunda förnuftet till högsta filosofiska auktoritet. ¹⁵² I nämnda bok bestrider han, att de använt »sensus communis» med common sense-filosofisk innebörd. »Redan den sällsynta förekomsten av termen *sunt förnuft* i Tegnérs produktion tyder på att han icke är någon sunda förnufts- eller common sense-filosof.» ¹⁵³ Nilsson presenterar sedan en undersökning av hur skalden använder ordet »sunt förnuft».

Innan vi granskar den, måste jag först göra några klargöranden. Min Tegnérbok försöker inte visa att skalden är någon filosof utan tvärtom. ¹⁵⁴ Sakfrågan gäller om hans åsiktsbildning under studietiden i Lund »mot-

tagit bestående intryck» från i första hand Fremlings och Lidbecks common sense-filosofi.¹⁵⁵ Vidare kan det vara vilseledande att endast undersöka bruket av »sunt förnuft», eftersom ordet har synonyma uttryck i Fremlings och Tegnér's ordval liksom i common sense-filosofin.¹⁵⁶ Härtill kommer att »sunda förnuftet» som bekant är en mångtydig term. Vid sidan av common sense-förstånd i ovan angivna innehållsliga betydelse kan man avse bl.a. formella egenskaper såsom ett logiskt riktigt tänkande, ett sakligt empiriskt inriktat tänkande eller ett praktiskt ändamålsenligt tänkande. I allmänt språkbruk skiljer man vanligen inte mellan alla dessa betydelser utan använder termen opreciserad.

Nilsson påstår att »sunt förnuft» förekommer först i ett brev från 1815.¹⁵⁷ Men ovan har visats att skalden använde »sana ratione» redan 1802 i svaret på magisterfrågan och då såsom ett vapen mot Fichtes filosofi. Likaså har framhållits att han samma år i »Om tinget i sig» brukar de synonyma uttrycken »allmänna förståndet» och »allmänna medvetandet» i samma common sense-filosofiska mening som Fremling. Tegnér kan ha blivit bekant med detta begrepp även genom professorerna Lidbecks¹⁵⁸ och Munthes föreläsningar och samtal. I hans anteckningar från den sistnämndes föreläsning definieras »Sensus Communis eller Allmänna Menniskoförståndet» såsom »ett Inbegrepp af Allmänna M.skliga begrepp och Grundsatser» i fråga om både »Theoretisk» och »Practisk» kunskap.¹⁵⁹ Skaldens litterära beroende av tyska common sense-påverkade tänkare såsom Buhle och Bouterweg kan också ha stärkt common sense-tron.

I sin egen magisterfråga 1808 anser Tegnér, att filosofernas tvist om moralprincipen »helt och hållet tillhör scholan» och hänvisar i stället till »det naturliga och allmänna» föreställningssättet, till »oförderfvadt människosinne». »För det oörrumperade människoförståndet ligger den alltid öppen och klar. Det säger oss . . .»¹⁶⁰ Och i sin »Kollisionslära» från samma år låter han »ett osvikeligt medvetande» upplysa oss om viljefriheten som i hans estetiska föreläsningar också från samma år beskrives som »förmågan att fritt bestämma viljan», en »högre kraft» som »verkar alldeles för sig sjelf».¹⁶¹ Allt är som hämtat från Fremlings common sense-filosofi.

I det av Nilsson omnämnda brevet från 1815 talar skalden om »striden mellan Tyskarna och förnuftet» och om att »allt sunt förnuft i Norden» behövs mot »den Tyska ormsens säd» för att »hämma förnuftet».¹⁶² Sistnämnda uttryck är vanligt i upplysningstidens förnuftstro. Det är här svårt att tolka termen »sunt förnuft». Den spelade en appel-

lativ roll i hans strävan från 1810 att åstadkomma en förening av »alla tänkande hufvuden i landet»,¹⁶³ vilken verksamhet kulminerade i hans berömda reformationstal 1817. Där talas det åter om att »hämnna förnuftet» och dessutom om »förnuftet med sina eviga urbilder». ¹⁶⁴ Fremling använder enligt Tegnér's ovannämnda anteckningar orden »Urbe-grepp» och »Stam-begrepp» såsom beteckning för allmänbegreppen kausalitet, substans etc. I »Utkast Till Föreläsningar Öfver Förnufts-läran» (1803) förekommer »urbilder» med betydelsen fullkomliga ideal. Nilsson tror att skalden »närmast åsyftar de kantska idéerna Gud, frihet och odödlighet». ¹⁶⁵ Även denna fråga är svår att avgöra. Men betraktas Tegnér's litterära kamp mot den tyska idealistiska filosofin och i synnerhet Schelling såsom inspirerad av hans filosofilärare Fremlings common sense-grundade kritik, så kan hans strid förstås såsom en kamp för common sense-förståndets rätt att taga ställning till och även avgöra filosofiska frågor.

Nilsson nämner också, att skalden i polemiken 1819 mot Schlyter försvarar vetenskapsmännens sunda förnuft med orden: »Ty är det sunda allmänna människoförnuftet i sig sjelf något annat än det vetenskapliga, ehuru riktat åt ett olika håll.» ¹⁶⁶ Ovan har samma tanke påvisats hos Fremling. Nilsson påpekar likaså, att Tegnér i ett tal från 1828 kallar »det sunda människoförnuftet» för »det naturliga ljuset». Samma uttryck finns belagt redan i Fremlings tidigaste produktion, vilket ovan omnämnts. I hans »De philosophia sensui communi non inimica» (1814) anges »sensus communis» såsom »vägvisaren i allmänna livet och människors vandel», vars kunskap är »den allmänna erfarenhetskunskapens» »allmänna grundsatser».

Fremling använder även uttrycket »allmänna reflexionen». Ordet »reflexion» är kanske ett lån från Fichtes filosofi, där det betyder medvetande, eller ett vanligt ord för förståndet. Fremlings term är då synonym med »allmänna medvetandet» eller »allmänna förståndet». »Jag utgår från den ideen», säger han i ett klagande yttrande 1816 om karaktären av sin filosofiska undervisning, »att all spekulaton, äfven den djerfvaste, måste, om den skall hafva bestånd, kunna försona sig med allmänna reflexionen». ¹⁶⁷ Och han underkände 1815 en schellingiansk avhandling, därför att förf. velat »rent af upphäfvad den i allmänna reflexionen stadgade skiljaktigheten i former . . .». ¹⁶⁸ Fremlings term sprider ljus över Tegnér's brevrader från 1833 om »Suprationalism och Rationalism»: »Det blir allt mer min öfvertygelse, att denna tvist icke kan biläggas så länge vi står kvar på den blotta förstånds-

eller reflexionspunkten (ehuru farligt det är att äfventyra den), och der Rationalismen har en gifven öfvervikt.»

Det ovanstående tycks mig tillräckligt för att påstå att Tegnér's idéer och tänkesätt är common sense-filosofiskt påverkade och att det skett starkast genom Fremlings filosofi. Jag övergår nu till att försöka besvara frågan om i vilken utsträckning Fremlings och Tegnér's religionsfilosofiska åsikter influerats av romantikens panteistiska idériktningar. Hade Fremling och Tegnér en likartad utveckling?

Fremlings religionsfilosofi omkring 1815

Anledningen till att jag valt nämnda tidpunkt är den, att Fremlings filosofi då blev mer än vanligt uppmärksammas. I omtanke om den studerande ungdomens bästa ansåg sig nämligen Leopold och universitetskanslern v. Engeström som båda ogillade Schellings filosofi ha anledning att göra en officiell förfrågan om innehållet i Fremlings undervisning. I svarsbrev klargör denne grundtankarna i sin religionsfilosofi.

År 1814 hade Fremling publicerat dissertationen »De philosophia sensui communi non inimica». Nilsson har översatt den.¹⁶⁹ Termen »sensus communis» utbyter han mot »sunda förnuftet» i stället för »allmänna medvetandet» eller »allmänna förståndet» som är Fremlings terminologi. Nilsson finner dels att denne inte är sunna förnuftsfilosof, och dels att denne efter påverkan från Schellings filosofi förkunnat en »modifierad schellingianism».¹⁷⁰ Och Åkesson konstaterar förhandenvaron av »en nykter schellingianism baserad på den intellektuella åskådningen».¹⁷¹ Även Segerstedt påstår med hänvisning till Nyblæus, att Fremling kommit »att allt mer närma sig Schelling», och att detta var anledningen till universitetskanslerns ingripande.¹⁷² A. Kahl däremot säger, att Fremling »oförskyldt blifvit föremål för den akademiska styrelsens missbelåtenhet».¹⁷³ Samma tro har prokanslern i Lund biskop Faxe som betraktade filosofen såsom en den kloka medelvägens man.¹⁷⁴

I Schellings fantasifulla och kunskapsrika filosofi som ju är en vidareutveckling av Fichtes idealistiska, kan urskiljas tre successiva huvudfaser, natur-, konst- och identitetsfilosofin. Endast den sistnämnda uppvisar en originell idé. Romantikernas strävan att finna en kosmisk enhetsprincip som skall vara både den skapande kraften och själva väsendet i allt tillfredsställes här i en egendomlig nyspinozistisk religionsfilosofi. Dess huvudtankar skiljer sig klart från såväl den äkta spinozis-

mens som den Herder-götheska versionens och Shaftesbury's filosofiska grundsyn. Differenserna gäller framför allt begreppen Gud och fenomen. Det framgår av följande sammanfattningar som i korthet får utgöra en idéhistorisk bakgrund för förståelsen av Fremlings religionsfilosofi.

Enligt Spinoza är Gud den enda självständigt existerande verkligheten, en enda substans som är orsak och logisk grund till sin egen och alltings existens.¹⁷⁵ »Verklighet» betyder här beroende av Gud. Allting existerar därför blott i relation till substansen. Den är oändlig och evig samt fullkomlig. Gud är inte vilja eller förstånd och kan inte handla efter ändamål, ty det senare skulle göra honom ofullkomlig och det förra till en begränsad form av medvetande. Substansens väsen framträder i en oändlig mängd av attribut. Vi har kunskap endast om två, tänkandet och utsträckningen. Attributet är på en gång substansen och blott ett moment hos densamma.¹⁷⁶ I erfarenhetens föremål visar sig attributens s.k. modi. Och allt som sker försiggår med evig nödvändighet.¹⁷⁷

Spinoza anser att tingen har två olika slags verklighet.¹⁷⁸ Deras sanna eviga väsen är liktydigt med deras existens såsom modi i ett attribut. De är då inneslutna i Guds väsen. Men dessutom framgår tingen i sin tidliga tillvaro ur Gud genom en särskild kausalserie, varigenom de blir ändliga och uppkommer och förgår och befinner sig i motsatsförhållande till varandra. Sålunda har tingen dels absolut och dels begränsad eller relativ verklighet.

Spinoza tänker sig alltså den av oss kända verkligheten såsom två helt skilda oändliga och nödvändiga kausala sammanhang, tänkandets och utsträckthetens. I anslutning till den dåtida naturfilosofin, representerad av Galilei, Kepler och Cartesius, kan han sägas ha givit prævalens åt den matematiskt-mekaniska verklighetsuppfattningen. Den vitalistiska romantiskt-estetiska naturuppfattning som Herders och Göthes »spinozism» uppvisar är för Spinoza helt främmande.¹⁷⁹ Han menade att skönheten betingas av den sinnliga varseblivningen, och att den gudomliga naturen kan uppfattas endast med förnuftet. Förståndet finner det gemensamma i mångfalden, medan förnuftet eller scientia intuitiva ser verkligheten »sub specie æternitatis» och uppfattar en enhet av tingens eviga väsen, nämligen den absoluta substansen. Och i denna intuitiva visshet är vi ett med Gud själv.

Det grundläggande begreppet i Herders åskådning är inte substansen utan den i varje särskilt ting immanenta kraften, varigenom tinget är

självständigt existerande och erhåller sin form eller sitt organ.¹⁸⁰ Genom detta begrepp ansåg han sig ha övervunnit motsägelsen i Spinozas modusbegrepp. En annan följd är att enheten av tingens krafter blir beroende av den empiriskt givna mångfalden av tingens former. Förnuftets uppfattning om denna enhet är därför en intuitiv uppfattning av fenomenens lagbundenhet, ändamålsenlighet, skönhet och godhet. Och åskådningen är sann i sig själv. Denna enhet tror Herder dessutom vara tingens verklighet. Den anges positivt såsom det lika och gemensamma hos tingens krafter, såsom »krafternas kraft», »urkraften»¹⁸¹ eller Gud. Härigenom återkommer Spinozas svårighet, och tingen är på en gång något självständigt existerande och något av urkraften beroende. Motsägelsen är utmärkande för fenomenbegreppet, varvid är att märka att »fenomen» här inte betecknar något som är beroende av kunskaps-subjektet i exempelvis Kants mening utan i stället något som objektivt beror av en kraft som är tinget i sig själv eller Gud.

I övrigt tänker sig Herder Gud som det oändliga i motsats till de ändliga tingens växlande former. Han är i sig ovetbar men »visar sig i» fenomenens krafter.¹⁸² Här framträder den för panteismen karakteristiska dialektiken. Gudsbegreppet är å ena sidan själva negationen av sinnevärlden. Å den andra måste det för att undgå att vara intet hämta ett meningsfyllt innehåll från sinnevärlden. I Spinozas fall är detta tänkandets och utsträckningens företeelser, i Herders tingens krafter och organ. Och det sker därigenom att Gud tänkes vara *causa sui*, ur vilken tingen framgår.

I sin identitetsfilosofi bestämmer Schelling Gud eller det Absoluta såsom identiteten av subjekt och objekt, vilket följer av hans idealistiska kunskapsteori som förnekar existensen av ting i sig oberoende av självmedvetandet. Också för Spinoza och Herder har Gud bestämningen att vara ett självmedvetande, vilket visar sig i förnuftets intuitiva kunskap om Gud, då vi uppgår i Gud. Men det är inte hela väsendet hos Gud vars oändliga attribut, tänkandet och utsträcktheten är helt oberoende av varandra och därför visar sig dualistiskt i den skapande verksamheten i naturen. Själens idéer och de rumsliga tingen är sålunda helt skilda realiteter. För Schelling däremot är det Absoluta det absoluta förnuftet som är identiteten eller indifferensen av subjekt och objekt, vilken också är indifferensen av idealitet och realitet samt ande och natur. Typexemplet är magneten som symboliserar det indifferent tillståndet mellan två poler. Denna absoluta indifferens skulle vara intet eller blott negationen av allt bestämt, om inte Schelling också tilldelade

den möjligheten att differentiera sig i sinnevärldens fenomen. Detta tänkes ske därigenom, att det absoluta förnuftet utvecklar två olika sammanhang av företeelser, i vilka både det ideella och det reella ingår men i olika potenser. Också här är exemplet med magneten vältaligt. Liksom i den i varje punkt både syd- och nordpolmagnetismen är verksam ehuru med olika övervikt, så är i varje fenomen subjektivt och objektivt, ande och natur så blandade med varandra, att det bestämmer fenomenets egenart.

Nu är vi redo att ta ställning till Fremlings religionsfilosofi. I brevväxlingen med kanslern v. Engeström klargör han grundtankarna. Han säger sig dra »en skarp demarkationslinje» mellan spekulativ filosofi såsom »rationella Gudaläran» å ena sidan och »t.ex. Förnuftsläran, Ontologi, Empirisk Själalära» å den andra.¹⁸³ Även »rationella själaläran» är spekulativ, varför han i sin undervisning sett till »att icke fenomenet må sammanblandas med urväsendet, materiella väsenden med ande».¹⁸⁴ Distinktionen för inte tanken till Schelling. Ännu mera betänksam blir man, när man läser följande om »rationella gudaläran»:¹⁸⁵

»Bemälte vetenskap kan afhandlas på tvenne sätt; man kan utgå ifrån *motsättnings-* eller *identitets-synpunkten*. Den förra antager, att Guds varelse och verldvarelse äro *i sig* motsatta; den sednare, att bägge arter af varelse äro *i sig* identiska, änskönt till yttrandet motsatta. Ehuru stridiga och fiendtliga dessa satser synas vara, är likväl oenigheten skenbar, icke verklig, allenast man kan göra sig själf och andra reda för orden *i sig*, hvilka här hafva afseende på *begreppet* om varelse. Ett föremåls *varelse* betyder dess *verksamhet*, föremålet må vara hvilket som helst; i blotta *begreppet* om varelse är alltså ingen motsättning, när frågan är om Gud och världen, men väl i varelseens yttringssätt, som i fenomenen tillkännagifves genom *ändlig* och *afhängig* verksamhet, i Gudomen, alla fenomenens urgrund, genom *oändlig* och *oafhängig*. Imellan Gud och fenomenet är alltså äfven i identitetssystemet en påtaglig motsättning.»

Fremlings dualism och vad han kallar »identitets-synpunkt» är uppenbarligen inte Schellings identitetsfilosofi. Med Guds eller ett naturtings »varelse» avser den förre deras verkliga väsen och bestämmer det som verksamhet. Det överensstämmer med en principiell tanke i hans tidigare kunskapssteori från o. 1800.¹⁸⁶ Den är också utmärkande för den dåtida kraftmetafysik som Fremling tidigt blev bekant med genom *teologia naturalis*.¹⁸⁷ Likaså erinras om Leibniz' monadbegrepp. Och ingen har starkare än Herder och på svensk mark Thorild förkunnat, att tingen är krafter och att Gud är naturens allverksamhet. Tidigt visa-

de Fremling en böjelse för panteism. Gud är inte bara orsak till naturtingens ordning utan också en i alla ting verksam kraft. I »De anima mundi» (1796) säges han vara världens själ och skild från materien. I sina föreläsningar i pedagogik från 1805 vill han, att barnen skall läras, att Gud finnes »i blomman, i myran, i solen, i hela skapelsen», och att han är en »öfverorsak», men att ingen kan säga »hvad Gud är i sig sjelf. Vi kunna ej en gång säga, hvad sandkornen är i sig sjelf».¹⁸⁸

När Fremling här ovan i förklaringen av sin filosofi använder ordet »fenomen» om naturtingen, så behöver det inte vara ett tecken på kantiansk fenomenalism. Ordet är vanligt i den dåtida relativistiska uppfattningen om naturtingen. Så t.ex. användes det av common sense-filosofen Stewart med betydelsen det verkliga föremålet. Man skilde mellan tingets okända väsen eller substans och dess fenomenella natur, dvs. de egenskaper som tingen har i relation till varandra och till människans kunskapsorgan. Reids relativism är ett annat exempel från common sense-filosofin.¹⁸⁹ Det kan nämnas att också förutnämnde Crusius har samma tänkesätt. »Alle relativische Dinge setzen gewisse absolute, nemlich Substanzen, Kräfte und Eigenschaften, voraus . . . Daher muss man an den Dingen ihr absolutes und relativisches Wesen . . . wohl unterscheiden.»¹⁹⁰ Och enligt P. Dahls anteckningar över »Empirisk Sykologi» (1802) säger Fremling: »Jag förstår med *fenomen*, föremålet, såsom det åskådas, utan henseende dertill, om dess objectiva beskaffenhet beror af vårt åskådningssätt, till en del eller helt och hållet.»¹⁹¹ Han tänker väl här på distinktionen mellan primära och sekundära egenskaper, av vilka de förra ansågs vara »grundegenskaper» hos föremålet.

Fremling fortsätter att klargöra sin religionsfilosofi:¹⁹² »Med föreställandet af Gudomen *uti*, icke utom sinneverlden, och antagandet af dess närvaro, icke blott i åskans blix och dunder, utan äfven i minsta eldgnista och hvarje väderpust, står den till utseendet svärmande satsen i sammanhang, att *åskåda Gudomen*.» »Åskåda» betyder i hans kunskapsteori från o. 1800 att ett verkligt föremål uppfattas omedelbart såsom verkligt eller såsom självt verksamt i uppfattningen.¹⁸⁶ Ordet har i citatet här ovan samma innebörd, nämligen

»hvarje företällning af hvad som är närvarande. Men Gud föreställes, såsom allvarande, i alla former af Gudalära, han är alltså närvarande för och uti det föreställande subjektet. Ingenting hindrar att kalla en sådan föreställning *åskådning*; änskönt icke *sinnlig*, inskränkt till ändligheten, utan en *förnuftsåskådning*, omfattande oändligheten. Att allenast tänka Gudomen gör icke

tillfyllest, tankan kan vara tom, till åskådning fordras närvaro, som tillkännagifves genom verksamhet».

Schelling och Fremling har som synes helt olika begrepp om förnuftsåskådningen. Den förre tror sig uppfatta Gud som den absoluta identiteten eller indifferensen av ande och natur, medan den senare upplever honom som en oändlig verksamhet i naturen men skild från naturtingen. Redan i ett föreläsningskompendium från 1804 »Utkast Till Föreläsningar, öfver Förnuftsläran» (del 2) heter det: »Vi antaga ett dubbelt förnuftsbruk a) genom *slut*, b) genom *åskådning*. T.e. medelst slut vet jag att åska är elektricitet; genom åskådning att i ändligheten är oändligheten förborgad. Vål försöker förnuftet att genom slut åtkomma det oändliga; men blottställer sig för oupplösliga inkast.»¹⁹³ I inledningen till »Collegium i Theologia Naturalis» (troligen 1818) säges Gud uppenbara sig som »oinskränkt verksamhet». »Vi antaga . . . en vis plastica efter Blumenbach», heter det, varom mera nedan.

I dissertationerna efter 1810 försökte Fremling kämpa sig igenom agnosticisken och nå fram till en säker och åskådlig gudskunskap. Både i »De rationibus, quibus adducitur mens, ad ideam absoluti formandam» (1811) och i »De argumento, quod ex idea entis perfectissimi deum esse cogit» (1814) utgår han från den relativistiska uppfattningen om de rumsligt och tidligt givna relativa tingen och anser, att Gud eller den oändliga och oföränderliga verkligheten manifesterar sig inför förnuftet i de ändliga och växlande tingens oändliga utveckling. Samma slutledning ehuru enklare utformad finns i Tegnér's ovannämnda anteckningar, där han sluter från tingens tillfälliga natur som »måste ha sin grund utom sig» och vars »form tillkännager ordning och sammanhang» till Gud såsom deras nödvändiga orsak och till hans vishet och allmakt. Beviset förutsätter uppenbart det som skall bevisas.

En annan framträdande svaghet är att begreppet Gud såsom verkligheten i sig själv lider total brist på positiva bestämningar och blir negationen av allt ändligt och växlande i naturen. I förklaringen till sin religionsfilosofi försöker Fremling rädda sitt gudsbegrepp från denna tomhet genom att fatta Gud som närvarande i förnuftets gudsåskådning. Såsom »allvarande» är han närvarande även i människan som får kunskap om hans närvaro i förnuftets gudsåskådning, vilket »tillkännagifves genom verksamhet». Det är här opreciserat vari Guds verksamhet består. Fremling kan knappast ha fattat den som det gudomliga förnuftets gudsåskådning, i vilken Gud är medveten om sig själv som det absoluta

förnuftet. I stället är det fråga om Gud som ett åskådningssubjekt för det mänskliga förnuftet. »Den fördel identitetssystemet häraf vill draga består deruti», säger Fremling, »att icke behöfva tvista med Kantiska eller någon förutgående Skola, om bevisen för Guds varelse; emedan hvad som åskådas icke fordrar demonstration, utan blott åskådningförmåga, som, beträffande det oändliga, är förnuftet . . .»

I sin kunskapsteori från tidigare år¹⁸⁶ hade han på empiristiskt och dualistiskt sätt tänkt sig åskådningen som en omedelbar uppfattning av ett verkligt föremål, varvid föremålets verklighet oklart fattas som dess verksamhet i och med att det åskådas. Likaså erinras om att han då tänkte sig möjligheten av att »få föremål af förståndet» utan hjälp av sinnen och då avsåg bl.a. Gud som fattades som »substance» och »orsak til verden» utan att vara »föregående i tiden».¹⁹⁴ Samma åskådningssbegrepp använder han omkring 1815 på förnuftsåskådningen som då blir en omedelbar uppfattning av Guds närvaro och verksamhet i förnuftsåskådningen. Men agnosticismen är inte helt övervunnen genom denna tanke. Det återstår att närmare klagöra vari den gudomliga verksamheten består. Att bestämma den som naturens allverksamhet med abstraktion av varje naturtings konkreta verksamhet är att fatta den som det abstrakta begreppet verksamhet, varvid Gud inte kan vara konkret verksam. Fremling nöjer sig därför inte med det abstrakta begreppet. Han gör två försök till konkretisering.

I det första säger han: »Exempel på förnuftsåskådning gifver äfven rena Geometrien, hvilkens visshet icke beror af demonstrationen, utan af åskådningen . . . av förnämligast figuren i dess allmänhet, ett föremål, som förnuftet åskådar, men på ingen tavla kan uppgritas.» Här ser det ut som om Fremling på Platons och ovannämnde Cudworths¹⁹⁵ sätt hypotiserat begreppet och fattat t.ex. allmänbegreppet triangel såsom självt en konkret triangel. I analogi därmed tror han då att begreppet allverksamhet själv är en konkret verksamhet som är en och densamma och finns hos alla naturting.

Den andra tanken formuleras så:¹⁹⁶ »Svärmaren åskådar Gud, men har inga andra åskådningssgrunder att uppgifva, än individuella och oförklarliga känningar; Filosofens åskådning har allmän giltighet och kan förklaras. Paulus säger i Rom. 1: 20: *Guds osynliga* väsende och hans eviga kraft och Gudom varder beskådad (kathoratai) när de besinnas *af gerningarne, nemligen af verdens skapelse.*» Här fattas förnuftets åskådning av Guds verksamhet som uppfattningen om naturens gudomliga skapelse. Med stöd av bibelns tro försöker Fremling konkretisera

sitt begrepp. Kanske gör han det för att visa sin kristna renlärighet vid universitetskanslerns förfrågan. Det kan då också vara fråga om en tolkning av bibelcitatet efter Fremlings religionsfilosofi. Han kan ha fattat den gudomliga verksamheten såsom en konkret kraft i all naturtingens uppkomst och föränderlighet. Enligt panteismens vanliga dialektik tänkes då Guds verksamhet motsägande såsom på en gång alla konkreta olikartade verksamheter i naturen och en och samma oändliga och oföränderliga verksamhet i naturen. Tanken innebär, att Gud är det abstrakta begreppet verksamhet som oklart blivit tänkt som självt en mystisk konkret verksamhet eller kraft.

I Fremlings förklaring till sin filosofi finns som synes inte något som har någon likhet med Schellings identitetsfilosofi. Det gäller också hans uppfattning om filosofins natur och uppgift. Han opponerade mot Schellings omtolkning av alla filosofiska system efter sitt eget. Och han underkände Södermarks schellingianska avhandling, därför att förf. vill »rent af upphäfvva den i allmänna reflexionen stadgade skiljaktigheten i former . . .».¹⁹⁷

»Alla filosofiska systemer», säger Fremling i sin förklaring, »de må vara till utseendet aldrig så skiljaktiga, utgå ifrån *en och samma idé*, ifrån *ideen om alla tings urgrund och syftemål*. All skillnad består i *formen*, d.ä. i sättet att nöjaktigt upplösa dessa svåra problem. Fullständighet i upplösandet är och förblifver ett ideal . . . Ingen form, ehuru stolt och trotsande den än framträder, kan derföre höja sig öfver tiden; tidens stämpel, föränderlighet, är synbart tryckt på dem alla.»¹⁹⁸

Också förutnämnde Crusius anser, att filosofins uppgift är att ge kunskap om »Wesen der Dinge», »da man den Grund der Dinge zu erklären weiss», och att denna kunskap kallats »kat exokén und überhaupt eine philosophische Erkenntniss».¹⁹⁹ För båda är filosofin människans mer eller mindre misslyckade försök att lösa metafysikens ontologiska problem.

I den av Nilsson och Åkesson framhållna avhandlingen »De philosophia sensui communi non inimica» (1814) talar Fremling om »det absoluta» som kan »åskådas» i förnuftets kunskap som »man funnit lämpligt att kalla *transcendental* eller den egentliga filosofien (*philosophia kat'exokén*)».²⁰⁰ Ordet »transcendental» kan vara ett lån från Kant, Fichte eller Schelling. Begreppsligt sett är det emellertid fråga om en närmare utformning av samma kraftmetafysiska religionsfilosofi och naturuppfattning som ovan behandlats. Ordet »verksamhet» är utbytt

mot det synonyma »kraft». Och den för panteismen utmärkande dialektiken visar sig då i att begreppet kraft blir motsägande bestämt.

Enligt en tanke skiljer Fremling mellan den »absoluta en och densamma förblivande kraften» och den »växlande, i många former framträdande kraften»; »vardera är närvarande; den ena för sinnena, den andra för förnuftet», och »kan blott i tanken, icke i verkligheten skiljas från den andra».²⁰¹ Den oändliga och nödvändiga kraften säges vara »förvisso» »nära besläktad med» den begränsade och växlande kraften som är en »evolution och uppenbarelse i tid och rum av den förra». Här skiljes först begreppsligt mellan två i verkligheten oskiljaktigt förenade krafter, nämligen den gudomliga och den naturliga, varefter de tenderar att bestämmas såsom identiska begrepp. Distinktionen kommer då i stället att gälla naturtingens växlande former, inte deras krafter som fattas såsom en och densamma. »Om man bortser från fenomenens växlande former», säger Fremling, »är det likvisst i sanning samma kraft, i möglet som i palmen, i masken som i människan; det är en och densamma enkla, ej sammansatta kraft som härskar och förblir i allt . . ., även om fenomenen skilja sig åt till formerna.»

Detta oklara tänkesätt är Herders. Äkta spinozistisk är däremot följande tanke: »Men det som icke har någon början eller något slutmål för sitt handlande, det som är nödvändigt, det som förblir ett och detsamma i fenomenens underbara växling; detta just är i sanning i och genom sig, dvs. beror av intet annat i sitt handlande och kallas med ett ord det absoluta.» Här skiljes inte mellan en gudomlig kraft och naturtingets kraft. I förhållande till det absoluta kallas naturtingen »blotta fenomenen, det sannas skugga och avbilder» och har ett »ringa värde, som i och för sig vore intet».²⁰² Naturtingen har med andra ord sitt sanna vara och värde i Gud.

Liksom Spinoza men i Herders anda låter Fremling förnuftets gudskunskap leda »sitt ursprung från fenomenen; därtill kommer att vad som är i och för sig icke på något sätt skulle kunna ge sig till känna utan de fenomen som utgöra liksom dess hölje. Härav följer, att ju rikare kunskapen är som sysslar med fenomenen och med ju större skolning dessa bearbetas, desto flera och mera ordnade äro spåren, i vilkas enskilda och växlande former en och samma kraft lyser fram. I första rummet är det emellertid icke frågan därom, att betraktelsen av naturen fastnar vid fenomenens yttre, förgängliga, tillfälliga, ändliga, obeständiga, växlande tillstånd: tvärtemot hör det till den förnämsta arten av kunskap att ivrigt och uppmärksamt rikta själen mot den inre, levande, nödvändiga, oändliga, förblivande, sig alltid lika kraften . . . Denna inre kraft är i sanning närvarande för förnuftet, emedan den alltid består och förblir; men den andra kraften icke på samma sätt för sinnena närvarande, alldenstund den, oupphörligt rörlig och växlande, icke så mycket är som blir . . .».²⁰³

Här går tanken till Spinozas uppfattning att det ligger i förnuftets natur att betrakta tingen inte som tillfälliga utan som nödvändiga och att se dem »sub quodam specie æternitatis» i »scientia intuitiva». Denna kunskap »över-

skriker avsiktligt allmänna förståndet», »icke därför att den har motvilja mot de allmänna grundsatzerna», fortsätter Fremling, »utan emedan den bemödar sig om att liksom från en upphöjd och ljus utsiktspunkt i en blick se huru fenomenen som framträda för det allmänna förståndet så olikartade som möjligt, de kroppsliga och själsliga; tankarna och tankarnas objekt, tingen; frihet och nödvändighet till den grad inbördes innerligt sammanstämma och förenas, så att en enhet och enahanda kraft, sig alltid lik och av samma förmåga tydligt skönjes och framträder i alla ting från de högsta till de lägsta. I denna kunskapsart, egendomlig för förnuftet, när det som förmåga icke argumenterar utan *skådar*, vad som finnes i förnuftet, skiljes det sanna *i och för sig*, dvs. fritt från sina olikartade höljen».

Förnuftets intuitiva gudskunskap är sålunda i Spinozas och Herders anda beroende av erfarenhetskunskapen om naturtingen »icke till väsendet, utan till formen»,²⁰⁴ samtidigt som den förra kunskapen abstraherar från den senare. Fremling anser på dualistiskt sätt, att allmänna förståndet »antager ting varseblivna av sinnena såsom skilda från varseblivningen i och för sig».²⁰⁵ Han tänker sig kunskapens sanning såsom varseblivningens överensstämmelse med det av desamma oberoende tinget. Och han påstår dessutom, att »det icke finnes något skäl att betvivla deras överensstämmelse, då kriteriet på den sökta sanningen otvivelaktigt ligger i den nödvändighet som föreställningsserien erbjuder, vilken förbinder de närvarande föreställningarna med de föregående och tillkommande, vartill kommer den auktoritet som den allmänna vanan skänker åt föreställningarna».

Här synes han avse den kausalsammanhangets nödvändighet som är en grundtanke i spinozismen. Hänvisningen till den allmänna vanan kan vara en påverkan från Humes försök att psykologiskt förklara tron på kausalitetens idé. Fremlings empirism är oförenlig med Schellings idealistiska filosofi.

I övrigt är Fremlings tro på allmänna förståndet som kallas »vägvisaren i allmänna livet och människorsandel» och som säges följa »naturens ledning» genom de »allmänna grundsatzerna» densamma som vi funnit i hans föreläsningar från slutet av 1800-talets första decennium. Då liksom nu tillskrev han förståndet förmågan att gå utanför *sensus communis* gränser med »den genom vetenskap skolade kunskapen om naturen».²⁰⁶

Såsom redan påpekats kan Fremling ha fått de första impulserna till sin kraftmetafysiska religionsfilosofi från teologia naturalis och naturvetenskapen. Han var mycket intresserad av båda. Och ett metafysiskt kraftbegrepp ingick i den allmänna tidsandan. Det var sammanvävt med de dåtida oklara kausalitets- och skapelsebegreppen. »Utmärkande för common sense», säger Hägerström, »är tron på kraftföreställningens

olösliga förbindelse med föremålets verklighet i mening av dess självbestående.» Den vitalistiska naturfilosofin hämtade sin inspiration från naturvetenskapernas stora framsteg och även från Zend-Avestas ljus- och eldmystik.²⁰⁷

Här kan nämnas två exempel på denna naturfilosofi vilka ha ett visst sammanhang med Fremlings och Tegnér. Det första gäller den ovan nämnde engelske filosofen Cudworth, vars »The True Intellectual System of the Universe» (1678) var ett stort standardverk för bekämpande av ateism. Det citeras ofta i Fremlings tidigare dissertationer. Cudworth förkunnar en vitalistisk naturuppfattning, där Aristoteles' entelechibegrepp och stoicismens logos spermaticos är huvudinslag.

Han talar om »the *Plastic Nature*, That it is Art itself, acting immediately on the Matter, as an Inward Principle . . . which Insinuating it self *Immediately* into things themselves . . . is Art as it were *Incorporated* and *Imbodied in matter*, which doth not act upon it from without *Mechanically*, but from within *Vitally* and *Magically* . . . But as *God* is *inward* to every thing, so *Nature* Acts *Immediately* upon the Matter, as an *Inward* and *Living Soul* or *Law* in it».²⁰⁸ Det är här fråga om en »Energie» utan medvetande som är verksam »*Fatally, Magically and Sympathetically*» såsom »the Lowest of all Lives, nevertheless . . . *Incorporeal*» och som »must be also a general *Plastic Nature* in the *Macrocasm*, the whole *Corporeal Universe*, that which makes all things . . . agree together into one *Harmony*».

Det andra exemplet erbjuder den kände botanikern Agardh, en nära vän till Tegnér. Både Nilsson²⁰⁹ och Åkesson²¹⁰ anser, att han var schellingian. Deras enda bevis är att Agardhs naturfilosofiska »Lärobok i botanik» (1830) har en dedikation till Schelling, och att författaren i ett brev till Tegnér säger sig ha gjort dedikationen i avsikt »att visa dessa inbilska Upsala filosofer, som nedsatt mig för min brist på *idées*, att jag står i ett mycket närmare förhållande till deras afgud än hans blinda dyrkare i Odins lund».²⁰⁹ Dedikationen finns inte i bokens tyska upplaga. Ser man till innehållet i nämnda bok, så kan citatet få den rimliga tolkningen, att Agardh vill gälla för en kritisk beundrare av Schelling, inte en osjälvständig eftersägare. Denna beundran är naturligtvis inte något bevis för att Agardh omfattat de för Schelling utmärkande naturfilosofiska idéerna. Den kan ha gällt Schellings starka intresse för naturfilosofi. Jag hänvisar till analysen i min Tegnérbok och Hägerströms intyg om att »det här i verkligheten förelåg en helt annan, mer empiristisk och naturalistisk naturuppfattning än hos Schelling».²¹¹

Några huvudtankar skall här framhållas. Liksom Fremling är Agardh empirist och har en dualistisk kunskapsteori.

»Först i senare tid hafva Filosoferna sjelfve insett denna dubbla sida», säger han, »denna hopvexta själ och kropp, af menskliga vetandet, och derföre delat sig i tvenne secter, som båda upptaga naturen såsom ett ingredierande element i filosoferandet. Den ena är den egentligen så kallade *Naturfilosofien*, stiftad af *Schelling*; den andra är *resignationsfilosofien*, stiftad af *Jacobi* på af Kant lagda baser. Men den förra sökte icke annat än en natur i allmänhet, icke någon viss bestämd natur, icke den herrliga, som det Eviga förnuftet skapade. Den senare, eller *Jacobis*, antager ett särskilt sinne, *trons*, genom hvilket den uppfyller luckorne i den felande, från bevis icke utgående, öfvertygelsen, samt en särskilt yttre inverkan på människans inre, *inspirationens*, hvilken verkar – på den ena sidan – genom *naturen*. Den rör sig derföre i en cirkel och gör ej mer än forskaren gjorde, – innan han utgick till forskning, – postulerar. Dessa båda filosofiska systemer hafva således icke hunnit längre än att erkänna vetandets dubbla sida. Det återstår att fullfölja detta erkännande factiskt, att studera *naturen*; men icke . . . ensidigt, – icke i dess liflösa skick, utan i dess lefvande; – i organ och i lif, – i fenomen och i lag . . . Det är klart, att för att lösa ett sådant problem måste en nästan aldeles ny vetenskap skapas, en vetenskap, som en tid sökte utveckla sig under namn och form af final-philosophi, men som förtrycktes i sin födsel af de 2:ne stridande åsigheterna, Naturbeskrivningens . . . och idealismens . . . och den söker nu först långsamt antingen reda sig ur en crass empiri . . . eller ock utveckla sig ur Naturfilosofiens förhastade idéer.»²¹²

Agardh anser, att en sådan naturvetenskap ger människan »öfvertygelse om en utom henne varande materia, fastän hon aldrig kan logiskt bevisa den». Och i företalet säges det pedagogiskt, att »ynglingarne böra lära sig att känna naturföremålen, såsom existerande».

Agardh omfattar en agnostisk kraftmetafysik med teleologisk karaktär. Han tror, »att för hela materiella skapelsen ligger till grund realiserandet av 4 ändamål, *mångfald*, *enhet*, *skönhet* och *fullkomlighet*». »Orsaken till alla dessa fenomen som tillhöra lifvet kallas *Lifskraft*. Dess väsen är lika så dunkelt, som all annan kraft i naturen. Man ser dess verkningar, men huru dessa kunna framalstras, begriper ingen.» Agardh tar avstånd från de schellingianska naturforskarna och räknar sig till de »äkta», bland vilka han nämner Buffon, Cuvier, Lacépède »och synnerligen Alex. von Humboldt» samt »Linne und Göthe, die beiden grössten Geister der Germanischen Kultur». Alla är utpräglat empiriska forskare. Och särskilt Cuvier och Humboldt opponerade kraftigt mot romantikens naturfilosofiska spekulationer.

Att såsom Åkesson kalla Agardhs »final-philosophi» för en »nykter schellingianism baserad på den intellektuella åskådningen» är filosofi-historisk nonchalans. Det är i stället närmast fråga om Herders och Göthes grundsyn. Men förnuftets åskådning av Gud i naturen är hos Agardh utbytt mot den religiösa tron, vilket kan vara en influens från den av honom själv omnämnde Jacobis trosfilosofi. Det skiljer också hans kraftmetafysik från Fremlings.

»All forskning börjar med observation eller uppfattning av fenomenen», säger Agardh.²¹³ »Fenomenens återkommande likhet föranleder människotanken att sammanbinda den till enhet, d.ä. under lagar. Denna enhet tvingar tänkarn att förutsätta en enda fortvarande och samma, ehuru okänd, orsak till de lika fenomenen; och denna orsak kallas *kraft*.» Med begreppet om *krafter* är hvarje enskilt vetenskap slutad. Den utgör dess öfre gräns liksom observationen dess nedre.» »Filosofin är läran icke om *en* kraft, men om krafterne såsom krafter, dessa besynnerliga väsen . . . hvilka bo i tingens *inre* . . ., i molnets blixtrande ljus, i hjernans blixtrande tanke.» »Men liksom lagarnas enhet eller inre orsak postuleras under namn af kraft, så postuleras en ännu större enhet, *krafternes*; den som gör alla de strödda fenomenen, lagarne, krafterne till *ett*, till ett *alt*. Forskningen derom kallas Religion.»

Sammanfattning

Den för Cudworth, Fremling och Agardh gemensamma metafysiska grundtanken är, för att tala med den sistnämnde, »dass die Natur bei allem Wechsel ihrem Innern nach dennoch eine einzige ist»,²¹⁴ vilket här för med sig den panteistiska tron: »Gott ist nicht denkbar ohne eine Natur, in welcher er wirkt . . .»²¹⁵ Denna identiska enhet bestämmer de såsom livet, energin eller kraften. De tror att den utgör naturtingens inre sida som visar sig i fenomenets eller organets yttre framträdande. När naturtingen studeras empiriskt och sammanfattas i en kosmisk enhet erfares, anser de, att denna identiska kraft existerar såsom naturens skapande allkraft. För Cudworth och Fremling är det fråga om förnuftskunskap. Fremling kallar den för en omedelbar »åskådning» av Guds verkliga allestädesnärvaro i naturtingen och i människan själv. Agardh däremot hänvisar till den religiösa trons postulat.

Esaias Tegnér's religionsfilosofiska åsikter

Common sense-förståndets människa var empirist vad gäller kunskapen om sinnevärdens ting, relativist i fråga om tingens egenskaper,

skeptiker vad angår möjligheten att ha bevisbar kunskap om tingens inre substansiella natur och agnostiker beträffande kunskapen om Gud. Han förkastade metafysisk filosofi, när den stred mot common sense-erfarenhetens idéer. Genom tidens gängse oklara föreställningar om kausaliteten, naturkrafterna och naturens skapelse var han i viss mån mottaglig för ett panteistiskt tänkesätt, varvid naturens gudomliga karaktär blev panteistiskt beskriven men agnosticismen bibehölls. Religionen var trons sak, men Guds existens betraktades såsom säkerställd genom förhandenvaron av förnuftets gudsidé och naturtingens ändamålsenlighet.

Sådan var den allmänna strukturen hos Tegnér's och hans lärare Fremlings och Lidbecks tänkande omkring år 1800. Ett decennium senare är bilden förändrad. Fremling hade då i viss mån begränsat common sense-förståndets räckvidd till förmån för det vetenskapligt skolade förståndet men ansåg det förra vara tillräckligt för allmänna levnadens behov. Samtidigt försökte han på rationalistiskt sätt finna ett nödvändigt sant bevis för Guds existens i naturen. Han tänkte sig Gud såsom den oändliga och absoluta verkligheten, av vilken de ändliga och relativa naturfenomenens existens var beroende. Några år senare kompletteras tanken med förnuftets gudsåskådning såsom ovan visats. Tegnér å sin sida hade såsom akademisk lärare i estetik blivit bekant med Herders, Schillers och Bouterwegs m.fl.:s romantiskt filosofiska teorier om skönheten och konstskapandet. Jag hänvisar till avsnitten om estetiken och konstteorin i min Tegnérbok. De har bedömts mycket olika. Hägerström finner analysen »både vederhäftig och i vissa stycken originell. Den tillhör de mest beaktansvärda partierna av avhandlingen».²¹⁶ Nilsson bestrider vederhäftigheten.²¹⁶ Elsa Norberg säger, att min utredning av skaldens »förhållande till Bendavid, Bouterweg och Kant» »hade varit värda ett bättre öde än att förbigås med tystnad av Tegnér-forskningen».²¹⁷

Från religionsfilosofisk aspekt är skaldens starka beroende av Bouterweg av stort intresse. Båda är common sense-filosofiskt påverkade. Empirism och dualism tillsammans med en skeptisk inställning till metafysisk filosofi hindrar dem från att acceptera Schellings metafysiska konstteori. Båda skiljer mellan skönheten som beror av det sköna föremålets yttre form och själva konstverket som är ett ideal, vari den skapande kraften hos konstnären tar sig uttryck såsom en besjälning av föremålet. Besjälningen uppfattar de på två olika sätt som för med sig en oklar als-ob-filosofisk beskrivning av det idealiserade föremålet. Å ena sidan är konstnärens skapande kraft identisk med naturens skapan-

de kraft, och det idealiserade konstverket avslöjar en högre verklighet än naturens fenomenella, nämligen det gudomliga livet i den levande naturen. Å den andra sidan är besjälningen endast konstnärens känslotänkande, vari han överför sina känslor på uppfattade objekt. Följande citat belyser deras ståndpunkter, varvid jag mest citerar Tegnér och i övrigt hänvisar till min Tegnérbok som visar att skalden ordagrant följer Bouterweg.

»Konst i allmänhet» är »allt frambringande af ett föremål genom sinnets väld öfver materien».²¹⁸ Konsten skapar »i esthetisk mening en verd. Detta sker genom fantasien i dess idealiska skapelser . . . Den esthetiska uppfinningen skall, såsom en annan natur, utvidga verklighetens gränser, men efter naturens förebild». Genom konstens sätt att skapa enligt naturens förebild, varigenom »der Künstler in den *Geist der Natur* eindringe», anlägges en poetisk »verldsansigt» på naturen.

»Poesien är konsten för inre sinnet . . . Liksom nu alla yttre sinnen förena sig i ett enda inre, så förena sig alla konster i en enda ursprunglig konst, poesien», vilken skiljer sig »väsendtligen från alla andra konster just genom sin kraft att intränga i det inre af naturen och sinnet. Framställandet af yttre verlden och af hvad som retar sinnena är således för poesien blott medel att uppnå det osynbara och osinnliga. Men detta osinnliga är icke det metaphysiska, som undandrar sig all framställning, utan det osinnliga i sin kännbara verklighet, alltså det som vår tänkande-kännande ande ovillkorligen nedlägger i naturen. Hur mycket dröm eller philosophisk sanning . . . ligger deri, ändrar ej poetiska väsendet . . . Till all poesie fordras en poetisk verldsåskådning, som i de ringaste drag, hvarigenom en människa eller ett naturföremål blir intressant, lär att känna hela problemet af menskliga lifvet . . . Det är själen i den poetiska framställningen och bör alltid ligga deri».

Här tänkes poesins väsen vara inte bara naturbesjälningen såsom en psykologisk företeelse utan tillika en särskild Einfühlung-teori som anger poesin såsom ett specifikt instrument för inträngandet i naturen och sinnet och lära känna »vår tänkande-kännande andes» osinnliga natur i dess »kännbara verklighet». Besjälningen fattas sålunda såsom på en gång en psykisk känslööverföring och en kunskap om objektets besjälning men inte i psykologisk mening utan enligt en viss naturfilosofisk åsikt. Poesins väsen blir därför en naturfilosofierande poesi, som tros ge sann kunskap om naturens inre hemlighetsfulla liv. Härtill kommer att karaktäristiken av poesins väsen uppenbart är en för trång definition. Specifikationen gäller dock för åtminstone många av Tegnér's egna dikter.

För både Tegnér och Bouterweg är det emellertid från psykologisk synpunkt fråga om »det föreställda» som »blott är en dikt, ingen verklighet» till skillnad från den »verkliga naturen». »Das Gedicht, als Gedicht, hat kein Dasein, ausser im Gedanken.» Tanken utvecklas närmare:²¹⁹

»Huru i allmänhet yttre sinnliga tecken kunna bemärka det inre, är en naturens hemlighet . . . Menniskosinnet söker i allt ett lif likt sitt . . . Personifikationen är den första och väsendtligaste af alla poetiska figurer. Derigenom öfverför man sitt väsen till hela naturen – försinling af det osinliga – Ger själ åt det kroppsliga – Metaforer – Den filosofiska hypotesen om alltings lif – Upplifvad i sednare tider – Är mera poetisk än filosofisk – Förvexling af det uttrycksfulla med det sköna ett allmänt fel i våra nordiska länder, emedan vi i allmänhet ha mindre sinne för formens skönhet än de gamle.»

Satsen om den filosofiska hypotesen tycks vara Tegnér's egen.

Ser man dessa tankar mot bakgrunden av hans lärare Lidbecks åsikter, fördjupas den psykologiska aspekten.²²⁰ I »Allmänna Aestetiska Anmärkningar» (1796–97) har denne en uppsats »Om skillnaden emellan kunskap och känsla».²²¹

»Kunskapen är, såsom filosoferna säga, *objectif*; utgöres af sådana föreställningar, som vi hänföra till föremålen, af hvilka de förekomma oss såsom afbilder; den kallas derföre *objectif*; *Känslan* är tvertom *subjectif*; den är endast en angenäm eller oangenäm förändring inom oss, hvilken uppkommer antingen omedelbarligen af intryck på nerverna, eller ock af föreställningar, i hvilka förståndet har del.»

De »ädlare» känslorna »härleda sig från föreställningar». Här synes känslomedvetandets innehåll vara enbart lust och olust, varför känslan inte kan ge kunskap om objekt utom känslan. Lidbeck anser känslan vara orsak till den poetiska inspirationen, ty snillet

»röres af en känsla, mäktig att leda till en mängd lifliga bilder och tankar, dessa verka tillbaka på känslan, och öka styrkan deraf; och på detta sätt uppkommer enthusiasm, detta tillstånd af utomordentlig verksamhet, där känslan beherrskar själen och utvecklar alla hennes krafter . . . och emedan i dessa stunder känslan och inbillningsgåfvan visa sig herrskande, så har man stundom kallat entusiasmen för en yra, ett raseri . . . och emedan själen vid sådana tillfällen icke kan sjelf förklara uppkomsten och följden af sina föreställningar . . . så har man varit benägen att anse det för en ingivelse, och att tillskriva det åt öfvernaturliga orsaker».²²²

Den poetiska inspirationen är psykologiskt sett den fria »associations-gåfvan» under »känslans ledning».²²³

Samma psykologi får Tegnér att säga i sina föreläsningar i estetik: »Det är vanligt att öfverföra känslan, som vi erfara hos oss, på dess orsak. Således säger man en liflig rörelse, ett gladt ljus.»²²³ Men denna uppfattning om besjälningens subjektivitet är som sagt inte den förhärskande vad gäller den poetiska besjälningen. Dominanta tänkesätt i romantikens tidsanda kom honom att tro att alla naturtingens yttre former är vad han kallar »uttryck» för naturens inre liv, och att poesin är en »physiognomik öfver Naturen, som fattar och uttrycker de stumma dragen».²²⁴ »Icke hvad föremålet är, utan hvad det betyder, visar oss konsten; det är icke tingens kropp, utan deras själ, som hon målar.» För Bouterweg och Tegnér är det här fråga om »den högre illusion, som . . . kan kallas esthetisk magie», och som åstadkommer »idealiska konstverk».²²⁵ »Äfven moralisk och religiös sanning kan förena sig med den esthetiska i ett konstverk. Hvad ingen philosophie, ingen vettenskap kan framställa, det högsta, det gudomliga, uttrycker därför konsten.»

Det som sålunda förvandlar poesin till en natur- och religionsfilosofi är att konsten idealiserar naturen »nach einem Masstabe, der uns zwar nur in einem Gefühle, aber in dem Gefühle gegeben ist, durch das sich die Menschheit ursprünglich über die Tierheit erhebt».²²⁶ Detta är Herders metafysiska och humanistiska konstuppfattning.²²⁷ Utmärkande för denna specifika mänsklighetskänsla är att den idealiserar naturen och genom sitt eget väsen låter människan erfara det osinnliga och gudomliga i naturen. Den är inte ett transcendentalt moraliskt böra eller förnuftets intelligibla åskådning av det Absoluta självt. I stället är den själv något osinnligt och därmed en särskild känsla av det osinnliga och gudomliga livet i naturen.

Tegnér skiljer mellan å ena sidan »religionskänslan» som är något osinnligt och som behöver »någon sinlig form att fästa sig vid» för att inte »nödvändigt förvilla sig i de obekanta osinliga rymderna», och å den andra den estetiska känslan som fordrar »framställning av bild».²²⁸ Förenas båda, uppkommer estetisk mytologi som »är grundad i behovet af det underbara» och som innebär, att »phantasien flyttar det Gudomliga, som är öfver naturen, ner i naturen och framställer det såsom öfvernaturligt (ej onaturligt)». Det låter ju motsägande att vi i konsten kan ha en sinnlig uppfattning av det osinnliga. Och Tegnér själv synes medveten därom, då han i ett brev till Ekmarck från 1812 yttrar:

»Det rent gudomliga ingår ej i någon konstform. Egentligen föreställer konsten i min tanke, i synnerhet den plastiska, aldrig det religiösa, utan blott dess sinliga bild, det mytiska; alltså icke en Gud, men väl gudar och gudameniskor . . . Är det rent religiösa kapabelt af sinlig form? Ha vi med det oändliga någon annan beröringspunkt än tron?»²²⁹

I sitt berömda reformationstal 1817 säger han, att »inom sin egen fridlysta krets skulle religionen herrska» »såsom en ensak för känslan och tron». Han klandrar upplysningstiden för dess brist på sinne för »det ädlaste och heligaste», »det obegripligaste» i människan och uppskattar hos romantiken dess sinne för »allt stort och heligt», »det gudomliga hos menniskan». Tron och förnuftet, säger han, skulle vara »icke som fiendtliga makter kämpande emot hvarandra, icke inträgende på hvarandras område, men som fredliga grannar herrskande inom bestämda gränсор». Skalden trodde på »detta fria och dock bestämda förhållande emellan förnuft och tro, på denna förliknings-act mellan det meniska och gudomliga» och ansåg den vara Luthers stora tanke och reformationens väsende.

Om denna bestämda gränsdragning mellan förnuftet å ena sidan samt religiös tro och känsla för det heliga i människan å den andra påstod Nilsson: »Detta var också en grundtanke i Kants filosofi.»²³⁰ Men Kant svarar:

»Es giebt nur *Eine* Brücke über die zwischen beyden Welten . . . unübersteigliche Kluft: diese ist das *Gesetz der Sittlichkeit*; es ist die *praktische Vernunft* . . .»²³¹ Han anser, att religion »eine reine Vernunftsache ist», och att tron »reiner *Vernunftglaube* heissen kann, weil blos reine Vernunft (sowohl ihrem theoretischen als praktischen Gebrauche nach) die Quelle ist, daraus er entspringt».²³²

I min Tegnérbok gjorde jag gällande, att skaldens ståndpunkt innebär en dualistisk livsåskådning som i den skarpa brytningstiden mellan upplysningstid och romantik sammanställer rationalism och mystisk emotionalism, och att dualismen som bottnar i en dualistisk kunskapsteori utvecklades under hans studietid i Lund och erhöill sin mystiska emotionalism genom påverkan från i synnerhet Herders naturfilosofi och Bouterwegs poetiska besjälninglära och idé om den tänkande-kännande mäniskoanden. Likaså visade jag, att ståndpunkten har likartade tankar och formuleringar med Jacobis, Fries' och de Wettes åsikter, i synnerhet den sistnämndes i »Ueber Religion und Theologie» (1815).

I sitt sektionsyttrande över Nilssons kantianska tolkning av Tegnér

jubelfesttal yttrar Hägerström:²³³ »Jag kan intet *direkt* kantiskt element finna i hela talet.» I »Tegnér och Uppsalafilosofien» fasthåller emellertid Nilsson vid sin uppfattning,²³⁴ på samma gång som han erkänner, att jag på »ett förtjänstfullt sätt» framhållit likheterna mellan skaldens och de Wettes tänkesätt. Enligt Nilsson skall skalden inte ha menat ovannämnda bestämda gränsdragning mellan förnuftet å ena sidan och känslan och tron å den andra. »Hela talet går ut på en *förlikning* mellan tro och förnuft», säger han och fortsätter: »Det är en förnuftig tro Tegnér påyrkar.» Och han finner dennes tanke om religionen såsom en ensak för känslan och tron vara »alldeles enastående i Tegnér's produktion, och det är därför förfelat att på detta enstaka yttrande bygga upp en hel teori».²³⁵ För det första förekommer uppfattningen om känslan såsom något irrationellt och religiöst inte bara i reformations-talet utan är utmärkande för skaldens romantiska tro på en poetisk besjälninglära, vars grundtanke är »det osinnliga i sin kännbara verklighet, alltså det som vår kännande-tänkande ande ovillkorligen nedlägger i naturen», vilken emotionalistiska tro han omfattar från 1808, kanske tidigare. Och för det andra har jag i min Tegnérbok tydligt tolkat skaldens jubelfesttal mot bakgrunden av hans dualistiska livs-åskådning sådan den utformades under hans lundatid.²³⁶

Fries' och den av Fries påverkade de Wettes teori om den religiösa känslan, aningen och mytologin belyses i det följande med några yttranden som visar att det är fråga om något helt annat än Kants moraliskt-religiösa medvetande. Den förstnämnde tror på »eine positive Erkenntnis des Ewigen» grundad på »ein blosses unaussprechliches Gefühl».²³⁷

»Die Gemütsstimmung», säger han,²³⁸ »welche religiös macht, ist nun zunächst offenbar eine besondere Stimmung des Gefühls; ihr Wesen besteht weder im Handeln noch im Wissen, sondern im Gefühl und was sie für Handeln und Wissen sein soll, das wird sie erst durch das Gefühl, und dieses religiöse Gefühl ist es, welches ich Ahndung des Ewigen im Endlichen nenne.»

Det som specificerar den religiösa känslan är att den är en aning av det eviga i det ändliga. Det implicerar tanken att känslan såsom själv osinnlig är det osinnligas självmedvetande i människan vilket yttrar sig i hennes religiösa aningar. Känslan uppfattas sålunda såsom en kunskap om det osinnliga och eviga. Men kunskapen betraktas som symbolisk.

Såsom ett medvetande om det osinnliga kan aningen inte vara en åskådnings eller begreppsligt adekvat kunskap. Detta utvecklas närmare

av de Wette som också anser, att »slutligen är det blott i känslan, som tron på Gud kan blifva lefvande».²³⁹

I anslutning till Herder och Schleiermacher samt i opposition mot Schelling säger han,²⁴⁰ att den tyska nationen varit den första som börjat att »med religiöst sinne betrakta naturen . . . Blott det är att beklaga, att denna åsikt hos oss, uti den så kallade naturphilosophien, antagit formen af vetenskap; men han har anledning att hoppas, att denna snart tages i besittning af poesien, till hvilken hon egentligen hörer». Genom poesi och konst får vi en bildlig framställning av den religiösa känslan, anser de Wette och ger följande beskrivning av mytologin som lika såväl Tegnér kunde ha nedskrivit: »Hon skall skapa en himmel och befolka den med lefvande varelser, skapelser af en hög inbildningskraft, idealerna af det sköna sedliga lifvet; hon skall göra naturen, uti hvilken tron anar ett högre lif, till ett andens rike och bilda en idealisk historia, uti hvilken Gudarne umgås med människorna och himmeln förenar sig med jorden . . . Af det föregående finner man lätt att en sund, smakfull, lefvande mythologie blott der kan bilda sig, hvarest tron gjort sig fri ifrån det begreppsmessiga vetandets fjettrar.»

Tron på att poesins ideal och bilder är aningar av det osinnliga och gudomliga förutsätter uppenbart, att dessa bilder är uttryck för eller verkningar av det osinnliga i människan och naturen. Poesins ideal är sålunda på en gång ett åskådligt objekt och en religiös tolkning av det samma. Denna dubbelmening utmärker det religiösa och naturfilosofiska symbolbegreppet. Den praktiska poesins skapelser är följaktligen inte ett religionsfilosofiskt argument för Guds existens. Men Tegnér m.fl. hade den åsikten, låt vara att han enligt flera yttranden är osäker eller skeptisk.

Tegnér har närmare utvecklat sin dualistiska livsåskådning i ett långt brev till Geijer från 1821. Vetenskapen och förnuftets begrepp ställes där i motsättning till religionen, poesin och tron.

»Religionen är icke ett supplement till den misslyckade speculationen», säger han. »Förhållandet är just tvertom. Religion och Dikt äro ju det första och förnämsta, det andra är blott bihang, hörer till specialia.» Hvar Mensklighet finnes, der finnes äfven Gud och hans lära» som är »förklaring» av »den stora uppenbarelsen i Naturen». Vetenskapen som »bunden inom begreppets gränser» är »en fattiganstalt som får sitt nödtorftiga uppehälle af den rikare, diktande förmågan . . . hon *förklarar* ej det högsta, ty hon *ser* det. Förnuftet sjelft, såvida det fattar de gudomliga tingen, är väl ingen ting annat än en del af denna förmåga». Här kommer vi att tänka på Fremlings ovan nämnda begrepp om förnuftets åskådning av Gud. Men skalden anser, att förnuftets åskådning egentligen är poesins och därför inte kan begreppsligt klagöras.

Det är här, menar Tegnér, inte fråga om »blott och bar speculation» som är »Metaphysik» och »idel Transcendens» och ett »tillstånd af sjuklighet och förstöring». Dess stora problem är »att utfinna enheten af de ursprungliga motsatserna mellan föremål och föreställning, mellan det yttre och inre». Men där spekulationens begrepp »måste stadna vid en ouplöst motsats», där är »en helt annan väg funnen af hvarje friskt och oförderfvadt sinne. Den yttre verlden med sitt förhållande till den inre är ju gifven genom öfvertygelse. Man kan äfven kalla det Tro». Och detta »derföre att begreppet i sådana frågor ej räcker till, eller med andra ord derföre att hvarken väsende eller väsendets grund kan bevisas. Sjelfva det högsta Väsendet, Gud, är ju oss blott gifvet på detta sätt».

Genom den romantiska idén om poesin såsom ett metafysiskt kunskapsinstrument ansåg sig Tegnér ha löst den dualistiska kunskapsteorins problem om hur det yttre föremålet förenas med själen, ett problem som common sense-förståndet fann vara olösligt och som han och Fremling brottats med tidigare.²⁴¹ Skaldens tänkesätt i citerade brev har kanske påverkats något av Fremlings ovan behandlade från 1815 men liknar mera Agardhs. Den förre fattar ju gudskunskapen såsom enbart förnuftets åskådning som »kan förklaras», medan Tegnér tänker sig den förre som poesins oförklarliga åskådning och låter förnuftet, »såvida det fattar de gudomliga tingen», vara »en del af denna förmåga». Och Agardh hänvisar gudskunskapen till den religiösa trons postulat men yttrar om Jean Pauls »Vorschule der Aesthetik» (1804):

»Vi äro för litet hemma i en vetenskap, så främmande för våra studier, men vi tvifla icke på att ett djupare studium af naturen kunde gifva en klarare åskådning, och erbjuda lifligare färger åt alla de kombinationer, som skalden och stilisten söka att framställa. Om konstens högsta föremål är att symbolisera det oändliga . . . af hvilket naturen sjelf erbjuder begränsade och symboliserande former, så synes, att dessa båda studier, konstens och naturens, icke böra och icke kunna vara fullt främmande för hvarandra.»²⁴²

Slutligen citerar jag en annan av Tegnér's vänner, nämligen Brinkman som studerat i Tyskland, umgåtts med och säger sig ha samma åsikter som Jacobi, Herder, Göthe och Schleiermacher. Skalden kallar honom »den ende fullbildade, frisinnade, likstämde vän jag funnit i livet».²⁴³

Han säger i »Filosofische Ansichten» (1806), dedicerad till Jacobi: »Eben deswegen lasst uns an Gott *glauben*, weil wir gleich-wenig von ihm *wissen*, ob wir sein heiliges, unerforschtes Wesen zu versinnlichen streben durch metafysische Bildschnizerei. An den Unbegreiflichen *glauben*, wie an unser eigenes Dasein, wie an die erhabene Erscheinung des Universums, welches ohne dieses alles beseelende Gefühl unsern denkenden Geist nur als ein

dunkles, bedeutungsloses Räthsel beunruhigen würde.»²⁴⁴ »Über viele Gegenstände denkt man korrekter mit dem Kopfe *allein*;» heter det, »über die wichtigsten nicht bloss freier, sondern auch gründlicher mit Hülfe des Herzens.»²⁴⁵

Man kan antaga att det också för Brinkman var en empiristisk och dualistisk kunskapsteori jämte skepsis mot förnuftets försök till metafysisk spekulation som kom honom att omfatta en sådan romantisk naturfilosofi som godtar en emotonalistisk mystik och han finner vara sansad.

»Nur ein Charakter», säger han,²⁴⁶ »bei welchem Gefühl und Fantasie durch Besonnenheit des Geistes im Gleichgewichte erhalten werden, ist überall des edelsten Enthusiasmus fähig, und doch vollkommen gesichert gegen jede *gehaltlose* Schwärmerei.» »Nicht also, wo der Verstand das Unendliche bloss wie eine lehre Wüste beherrscht; nicht wo eine fieberhafte Fantasie dasselbe mit ihren Traumbildern bevölkert – nicht da wird sich die Religion offenbaren, sondern einzig und allein, wo ein tiefes Gemüt . . . die Ahnungen des Göttlichen rein auffasst und den Glanz jenes inneren Lichtes zurückstrahlt auf jede äussere Erscheinung eines noch gesunden, selbständigen und kraftvollen Lebens.»²⁴⁷

Grundsynen på denna jämvikt mellan det rationella och irrationella är densamma som Tegnér's, då han i jubelfestalet vill »återställa den förlorade jämvikten mellan religion och förnuft», liksom då han i sin ämbetsberättelse vid prästmötet i Wexiö 1836 talar om »känslan för det heliga», »religionskänslan» och anser, att det är människans religiösa natur som kräver jämvikten mellan förståndet och fantasin. I brevet till Brinkman 1827 kan han sägas ha angivit *carda rei*, när han gör gällande, att all uppenbarad religion »alltid måste innehålla ett *mystiskt* Element som ej fullt kan uppmätas af begreppet». Detta element är för Tegnér liksom för Brinkman, Fries m.fl. den religiösa känslan och dess aningar.

Citerad litteratur jämte använda förkortningar

<i>Agardh, C. A.</i> , Lärobok i botanik, 1829–30	A
<i>Agardh, C. A.</i> , Lärobok i botanik, tysk övers	A tö
<i>Bohman, S.</i> , Esaias Tegnér's idéer och tänkesätt, 1933	SB
<i>Brinkman, C. G.</i> , Filosofische Ansichten, 1806	Br
<i>Cudworth, R.</i> , The True Intellectual System, 1678	C
<i>Crusius, Chr. A.</i> , Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntniss, 1747	Cr
<i>Eriksson, G.</i> , Elias Fries och den romantiska biologien, 1962	E

<i>Fehrman, C.</i> , Översikt över Tegnérlitteratur i Ord och Bild, 1947	FOB
<i>Ferguson, A.</i> , Grundsätze der Moralphilosophie, övers. av Garve 1772	FG
<i>Fries, J. F.</i> , Wissen, Glaube und Ahndung, 1805	Fr
<i>Fries, M.</i> , Studier i Herders religionsfilosofi, 1935	F
<i>Herrlin, O.</i> , Religionsproblemet hos Thorild	H
<i>Home, H.</i> , Elements of Criticism, 1762	Ho
<i>Kahl, A.</i> , Tegnér och Hans Samtida i Lund, 1851	K
<i>Linnér, S.</i> , Litteraturhistoriska argument, 1964	L
<i>Marc-Wogau, K.</i> , Studier till Axel Hägerströms filosofi, 1968	M.-W
<i>Meurling, H.</i> , Fullkomlighetsbegreppet i Spinozas filosofi, 1928	M
<i>Nilsson, A.</i> , Esaias Tegnér, 1913	N
<i>Nilsson, A.</i> , Tegnér och Uppsalafilosofin, 1934	N 34
<i>Norberg, E.</i> , Diskussionen om den unge Tegnérs filosofiska åskådning, Studier tillägnade Anton Blanck, 1946	No
<i>Reid, Th.</i> , Essays on the Intellectual Powers of Man, 1785	R
<i>Reid, Th.</i> , An Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense, 1764	R 64
<i>Ryding, E.</i> , Den svenska filosofins historia, 1959	Ry
<i>Segerstedt, T.</i> , Moral sense-skolan, 1937	S
<i>Segerstedt, T.</i> , The Problem of Knowledge in Scottish Philosophy, Lunds Universitets Årsskrift, 1935	S U35
<i>Segerstedt, T.</i> , Apriorismen hos Cudworth, Festskrift till A. Herrlin	S H35
<i>Segerstedt, T.</i> , Leopold, Lars von Engeström och Fremling, Vetenskaps- Societetens i Lund Årsbok, 1935	S V35
<i>Tegnér, E.</i> , Anteckningar efter prof. M. Fremlings föreläsningar över Kant, Kritik der reinen Vernunft	T
<i>Wette, de A. M. L.</i> , Religion and Theologie, svensk övers. 1822	dW
<i>Windelband</i> , Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, 1935	W
<i>Wrangel, E.</i> , Brinkman och Tegnér, 1906	Wr
<i>Åkesson, E.</i> , Matthæus Fremling och Esaias Tegnér, Vetenskaps-Societetens i Lund Årsbok 1970	Å

Noter

- 1 M.-W. [1968] 203 f.
- 2 »Fönstret», 9, 1934.
- 3 Hägerströms sakkunnigutlåtande i »Fönstret», 9, 1934.
- 4 Hägerströms insändare i en Uppsala-tidning hösten 1933. Även ett par insändare av mig ger förvånansvärda fakta.
- 5 »Fönstret», 1933 och 1934.
- 6 No. 199.
- 7 No. 220.
- 8 L. 34.
- 9 L. 40.
- 10 M.-W. 204.
- 11 M.-W. 207.
- 12 »Fönstret», 1934, 9.
- 13 FOB. 108.

Svante Bohman

- 14 E. 112, 114.
- 15 E. 109.
- 16 Svenska Dagbladet 24.9 1934.
- 17 SB. 72 not.
- 18 K. 160, SB. 71 f. not.
- 19 K. 157 f.
- 20 A. 70 f. Förf. föredrog större delen av sin uppsats på Tegnérsmfundets årsmöte i okt. 1968 och bad då avslutningsvis om ursäkt för att han korrigerat Albert Nilssons Tegnérbild.
- 21 SB. 49 f.
- 22 A. 79.
- 23 N 34. 22.
- 24 SB. 67 f.
- 25 N 13. 35.
- 26 SB. 33 not.
- 27 N 34. 32.
- 28 N 34. 27.
- 29 N 34. 34, 35.
- 30 N 34. 31 f.
- 31 SB. 53.
- 32 N 34. 31.
- 33 K. 172.
- 34 N 34. 33 f.
- 35 SB. 53 f.
- 36 SB. 76 f., 59.
- 37 Å. 80.
- 38 Å. 81.
- 39 SB. 281 f.
- 40 No. 204 f.
- 41 No. 213 f.
- 42 R. 530, S U35. 45.
- 43 R. 531.
- 44 W. 386. R. 64. 55, 58, 411, 246, 296, 430, 439. Samma uppfattning har Segerstedt, S U35. 44 f.
- 45 S U35. 48 f.
- 46 R. 142, R. 64. 232, 236, 410, 535.
- 47 R. 206, 215.
- 48 R. 225.
- 49 R. 133.
- 50 R. 122.
- 51 R. 233.
- 52 R. 227, 228, R. 64. 72, 193. Se även S U35. 52 f., där S. analyserar Reids distinktion mellan primära och sekundära egenskaper. Se även Marc-Wogaus uppsats i »Festskrift till A. Herrlin» (1935) där antagandet av primära egenskaper diskuteras.
- 53 SB. 60 not, 70 not, 318 not f.
- 54 S. 87, 88, 102 f.
- 55 Å. 71.
- 56 Jfr SB. 67 not.
- 57 Fremlings föreläsningar i pedagogik (1805, 28) och P. Dahls anteckningar över

- »Empirisk Psychologie», del 1, 1810, där det från den empiriska psykologins synpunkt säges: »Ett föremål, som utan allt intresse behagar, är skönt.» Det gäller föremålets »blotta form» eller också dess »materia». Tidigare (De Aesthetica, 1789) tänkte han sig skönheten såsom orsakad av viss beskaffenhet hos det sköna föremålet. Han hänvisar då till Schubarth's »Kurzgefasstes Lehrbuch der schönen Wissenschaften».
- 58 T. 103.
59 T. 55.
60 T. 12.
61 T. 13.
62 Ho. I, 105. R. 64. 430, 439, 485.
63 T. 181 f.
64 Se SB. 81, 82 med not, 40, 41, där tanken är närmare utvecklad. A. Wedberg har, tycks det mig, för mycket pressat Hägerströms populära ordval och missförstått honom, då han beskyller honom för nämnda grova motsägelse. Se Theoria 1938, Vol. IV, Part III, 289. Men Marc-Wogau anser, att Wedbergs tolkning är riktig. Se M.-W. 103, 104. I en opublicerad skrift som H. kallat sitt »testamente» kritiserar han bl.a. »common sense föreställningen att det varseblivna är en för sig bestående verklighet som är oberoende av medvetandet och dock tillika i medvetandet såsom dess innehåll». H. kallar ett föremål för »verkligt», när det har samband med ett aktuellt medvetande hos en person genom att föreställas eller varseblivas, och för »faktiskt verkligt», då det såsom »ett bestämt föremål måste stå i av medvetandet oförmedlat sammanhang med annat verkligt, för att tillsammans därmed vara verkligt, vilket är något för själva verklighetsuppfattningen faktiskt konstitutiv». Kunskap om det »faktiskt verkliga» individuella föremålet som existerar i de reguljära skeenden, i vilka varseblivningen själv ingår, när den orsakas av det individuella föremålet, får vi enligt H. genom i första hand tastkvaliteter och induktion. Att vi i denna kunskap *kan* vara medvetna om en delvis av subjektiva förnimmelser oberoende beskaffenhet hos ett individuellt föremål som finns i samma rumligt-tidliga värld som vi själva, vilket enligt H. är principen för sanning och induktion, det innebär inte, att H. tänkt sig kunskapsobjektet som identiskt med det individuella föremålet självt. Såsom led i olika relationer är de uppenbart skilda företeelser. Sammanblandas dessa föremål med sina relationer, det förra med »i medvetandet» och det senare med »utanför kunskapssubjektet», så uppkommer lätt ovannämnda common sense uppfattning om den empiriska kunskapens natur, då man tänker sig den som en oförklarlig men faktisk förening av ett till sitt begrepp »inre» och ett till sitt begrepp »yttre» objekt.
- 65 T. 88.
66 T. 111.
67 T. 74.
68 FG. 303. Fremling kände till den skotske common sense-filosofens bok genom den tyske populärfilosofen Chr. Garves översättning.
69 Cr. 111 f.
70 SB. 75 f.
71 T. 188.
72 T. 19.
73 T. 23.
74 T. 40.
75 T. 51, 52.

Svante Bohman

- 76 T. 25.
- 77 T. 29. R. 64. 245, 280, 410, 535.
- 78 T. 55. Tanken återfinnes i »Utkast Till föreläsningar öfver Onthologien» (1804), s. 3, där den betecknas som icke motsägande. Jfr Reid 64. 81.
- 79 Cr. 159.
- 80 Cr. 153, 732.
- 81 T. 95, 182.
- 82 FG. 107 f.
- 83 T. 194.
- 84 T. 178.
- 85 T. 189.
- 86 T. 129, 127, R. 64. 127, 538 f.
- 87 T. 125.
- 88 SB. 73 not 5.
- 89 T. 171.
- 90 T. 166, 167.
- 91 T. 94.
- 92 FG. 70, 291 f., S. U35. 34.
- 93 A. s. 115.
- 94 Cr. 113.
- 95 T. 169 f.
- 96 FG. 150.
- 97 T. 11.
- 98 A.a. 27–29. Odaterat, behandlar Fichtes filosofi, som Fremling föreläste över 1802 och 1804.
- 99 A.a. 80, opaginerad.
- 100 A.a. 182.
- 101 A.a. 7.
- 102 A.a. 1, 2. Odaterad.
- 103 A.a. 114. Jmfr R. 64. 75.
- 104 A.a. 1.
- 105 A.a. 44.
- 106 A.a. 172.
- 107 A.a. 233, 234.
- 108 A.a. 1.
- 109 A.a. 42.
- 110 A.a. 112.
- 111 T. 90, 209.
- 112 A.a. 13.
- 113 A.a. 17.
- 114 A.a. 55.
- 115 A.a. 200.
- 116 A.a. 63 not d.
- 117 A.a. 153.
- 118 A.a. 67.
- 119 A.a. 54.
- 120 A.a. 117.
- 121 A.a. 152 f.
- 122 A.a. 41.
- 123 A.a. 20.

- 124 A.a. 14.
125 A.a. 153.
126 A.a. 21.
127 A.a. 8.
128 A.a. 6, 7. Samma uppdelning finns i »Prof. Fremlings Anmärkningar öfver Kants Kritik der Reinen Vernunft» (odaterad, opagerad, s. 39 från slutet). Där är »föremål» utbytt mot »tingen utom mig».
129 A.a. 9.
130 A.a. 154.
131 A.a. 1.
132 Se t.ex. »Collegium Psychologicum», 1799, Lindfors, 57, och »Compendium Psychologiæ», 1802, Lönbeck.
133 SB. 307 f. not. I »Collegium Psychologicum» (Fallén, 1788) accepteras Bonnets dualistiska tro på två substanser, varvid själen är något absolut enkelt som tänker och som är något annat än hjärnan (s. 127).
134 A.a. 123, 133.
135 A.a. 133, 135.
136 A.a. 178.
137 A.a. 63.
138 A.a. 207.
139 A.a. Inledning.
140 N 13. 433, 434.
141 SB. 42. Översättningen är gjord av en docent i latin.
142 Å. 78.
143 N 34. 25 f., 35.
144 T. 30.
145 T. 11, 160.
146 Å. 79.
147 N 34. 20.
148 No. 213 f. Se ovan 88.
149 Å. 80. Se ovan 88.
150 Cr. 4, 5, 40 f.
151 N 34. 51 f.
152 N 34. 125, 30.
153 N 34. 80.
154 SB. 23 f.
155 SB. 326.
156 S. 30 f. S. anser det vanskligt med försök till distinktioner.
157 N 34. 78.
158 SB. 179 f.
159 SB. 111 f.
160 SB. 101.
161 SB. 173.
162 SB. 335.
163 SB. 331 f.
164 SB. 340, 346.
165 N 34. 152.
166 N 34. 76.
167 K. 163.
168 SB. 338 f.

- 169 N 34. 193 f.
170 N 34. 66, 70.
171 A. 83.
172 T V35. 107 f.
173 K. 173.
174 K. 158. E. Ryding påstår, att Fremling närmat sig Schelling men finner det »märkligt», eftersom denne inte »passerat genom kantianismen». Ry. 29.
175 M. 3 f.
176 M. 10.
177 M. 22 f.
178 M. 37 f.
179 M. 139.
180 F. 110 f.
181 F. 125.
182 F. 118 f.
183 K. 161.
184 K. 164.
185 K. 161 f.
186 Se ovan 94.
187 SB. 307 not, 318 not. Se även H. 66.
188 A.a. 27.
189 Se ovan 93.
190 Cr. 210.
191 A.a. 80.
192 K. 162.
193 A.a. 2.
194 T. 96 f.
195 S H35. 317 f.
196 K. 162.
197 K. 290. SB. 337 f.
198 K. 160.
199 Se ovan 109 f.
200 N 34. 203, 206.
201 N 34. 202 f.
202 N 34. 203, 206.
203 M. 27, 130, N 34. 204.
204 N 34. 199.
205 N 34. 196 f.
206 N 34. 200.
207 Nilsson påstår (N 34. 115), att Anquetil-Duperron fört Zend-Avesta till Paris, där den tryckts 1771, och att den förut var okänd i Europa. Jag har dock påpekat (SB. 315 not, 356 not 5), att det omnämnes i Gustaf Bondes i Lund mycket uppmärksammade naturfilosofiska bok »Guds undervärk uti naturen» (1761–67), där förf. hänvisar till den »lärde Hydes» »De religione veterum Persarum» (1700).
208 Cu. 155 f.
209 N 34. 117 f., 186 f.
210 A. 83.
211 SB. 299 f. och N 34. 186.
212 A. 79 f.

- 213 A. II 1 f. Samma starka empirism utmärker förutnämnde Blumenbach som enligt »Neue Deutsche Biographie» (II 329) gäller som »der Vater der modernen Naturforschung bzw. der Naturgeschichte». I sin biologiskt vitalistiska skrift »Über den Bildungstrieb und das Zeugungsgeschäfte» (1781, nytryck 1971) försöker han empiriskt bevisa förekomsten av sin aristoteliskt uppfattade »Bildungstrieb» som han definierar som en i alla levande varelser »besondrer, eingebornner, Lebenslang thätiger wirksamer Trieb» att anta en bestämd gestalt och uppehålla den (12). Till skillnad från Fremling och Agardh anser han att »vis plastica» och »vis essentialis» kan vara »ein leeres Wort für eine qualitas occulta» (15 f.).
- 214 A tö. 415.
215 A tö. 80.
216 N 34. 186.
217 No. 216.
218 SB. 263 f.
219 SB. 242.
220 SB. 239 f., 281 f.
221 SB. 282.
222 SB. 239.
223 SB. 243.
224 SB. 242, 268.
225 SB. 272.
226 SB. 272.
227 SB. 284 f.
228 278 f.
229 SB. 278 not.
230 N 56.
231 SB. 347.
232 SB. 347 not.
233 N 34. 139 f.
234 N 34. 140 f.
235 N 34. 153.
236 SB. 326, 340, 359 f.
237 Fr. 178.
238 Fr. 239.
239 dW. 70 f.
240 dW. 74 f., 35 f.
241 Se ovan 101 f., 107 f.
242 A. 82.
243 Wr. 4 f., 26. Se även Haym, Die romantische Schule, 396.
244 B. 82. Boken är upptagen i förteckningen över Tegnér's bibliotek.
245 B. 35.
246 Br. 35.
247 Br. 68 f.

Vilhelm Ekelund och världslitteraturen

Vilhelm Ekelund och världslitteraturen – det är ett ämne för en tjock avhandling snarare än för en kort uppsats. Han var ju en ovanligt boksynt författare, det visar redan personregistren till skrifterna av och om honom.¹ Men syftet med denna uppsats är inte att sammanfatta vare sig hans egna uttalanden eller andras utredningar om hans förhållande till världslitteraturen utan bara att överblicka det med särskild hänsyn till hans utveckling, med andra ord skissera hans bakgrund som kritiker.

Aforistiskt uttryckt blev han kritiker därför att han ville vara en annan diktare och människa än den han var. Han var en romantiker som tidigt bekände sig till klassicismen. Hans väg gick från den subjektiva bikten till den »objektiva» dikten i form av en kritik som innebar självkritik. Han förklädde sig så att säga i sina valfrändskaper och förvandlade deras historiska uppenbarelser till symboliska roller i ett enmansdrama, manande eller varnande exempel för honom själv och andra.

Emellertid sökte han inte bara en konst utan också en livskonst. Därmed blev hans studier pragmatiska. Han var inställd på att känna igen och påminnas om sig själv, att vinna medhåll och ledning. Han riktade alltmer in sig på det praktisk-dietetiska, oavsett dess teoretiska motivering, och läste nästan lika gärna böcker om som av sina vänner och medtävlare bland de stora döda. Trots det ensidiga synsättet och den uteslutande smaken nådde han såväl vida utsikter som djupa inblickar.

Under sitt lyriska skede återgav han åtskilliga läsintryck i hyllningsdikter och tidningsartiklar, vidare i breven som är särskilt viktiga för åren 1904–1906 då han avhöll sig från artikelskrivande. Men som kritiker i full skala framträdde han med de artiklar från och med år 1907 som delvis samlades i hans första prosaböcker, låt vara att de ännu ofta liksom mycket av hans diktning handlar om »en lyrikers upplevelse av sin konst, hans känslor och tankar, tvivel och funderingar härutinnan».²

Slutgiltigt blev han kritiker i början av 1910-talet och det som han

därefter skrev i tidningar och tidskrifter gick in i hans böcker så gott som undantagslöst. Till hans kritik hör visserligen också den stora samling otryckta uppteckningar om böcker och författare som förvaras i Ekelundarkivet i Lunds universitetsbibliotek tillsammans med boklånekvitton och böcker med anteckningar eller förstrykningar. Men de torde knappast förändra helhetsbilden nämnvärt och utnyttjas inte här.

För att göra framställningen översiktlig indelas världslitteraturen i de relevanta litteraturernas respektive språkområden. I stora drag ser Ekelunds bildningsgång ut så här: fram till år 1902 äldre och nyare svensk och tysk litteratur, plus samtida dansk, norsk och fransk; från år 1902 grekisk, romersk och italiensk; efter år 1906 rysk, anglosaxisk och orientalisk. Mycket lämnade han bakom sig men mycket tog han med sig in i det skede där utvidgning efterträddes av fördjupning.

Grekisk litteratur

Ekelunds förhållande till den grekiska och den romerska litteraturen var i hög grad ett förhållande till själva språken.³ De ägde mer än andra ett slags magisk kraft för honom. Med förkärlek hämtade han sina termer och formler från dem. Att översätta ett klassiskt citat föll honom sällan in. Hans grekiska och latinska termer, formler och citat kan liknas vid ortnamnen på de kartor över det andliga Hellas och Rom som han gjorde utkast på utkast till i bok efter bok.

Som gymnasist på helklassisk linje mottog han oförgätliga intryck av Caesar och Ovidius men studentbetyget blev slätstruket i latin såväl som grekiska.⁴ Hans verkliga klassiska studier började först efter upplevelsen av Hölderlin och Platen sommaren 1902: han stannade nämligen inte vid översättningarna av Pindaros, Anthologien och annat utan gick till originalen.⁵ Ett par år senare upplevde han Goethes samtal med Eckermann och fäste sig bland annat vid lovprisandet av Daphnis och Chloe.⁶

Avgörande var emellertid upplevelsen av Nietzsche. Under dennes ledning tog han åter upp sitt studium av klassikerna år 1906, nu inte bara diktarna utan också tänkarna, och blev han »filolog på hafsstranden» år 1917, vilket innebar dels en fördjupad kännedom om tidigare lästa författare, först och främst Platon, dels en grundlig tillägnelse av förut olästa, såsom Menandros.⁷ Nietzsche var kort sagt den som förde honom till både heraklitismen i Antikt Ideal och atticismen i Metron.

För att börja med Homeros som sig bör var Odysseen en lång tid ensam om att fångsla Ekelund, framför allt med bilden av Telemachos,

»Athenes älskling». Det dröjde innan Odysseus trädde i blickpunkten som den grekiska »listens» företrädare. Däremellan ligger den heroiska uppfattning som finns uttryckt i »Sandhamnarn» där »dikten för de mödosamt sträfvande» ställs samman med september på liknande sätt som senare Iliaden med vintern – exempel på omgivningens makt över denne läsare och vandrare.⁸

Mot Homeros ställde han gärna Pindaros. Dennes rytmiska mästerverk tog han djupare lärdom av som dithyrambiker än som elegiker och i den »charitiska» ynglingaskildringen såg han en förebildlig gestaltning av heraklitisk euaréstasis (livsanammelse). Mest lärde han sig dock av den etiska hållningen med dess chariskänsla (skönhetsfromhet) och euphämía (förtigande av »fiendligt gudasändt»), som det fick heta med tiden. Genom att lyda budet »bli vad du är» blev han sant pindarisk.⁹

Också Sapfo kom han nära under dithyrambernas år då han själv var olyckligt kär men fjärmade sig igen. Ej heller varade hans förälskelse i Daphnis, herderomanens hjälte. Bättre stod sig Theokritos, närvarande redan i elegierna och sedan i ålderdomens »bukoliska» aforistik.¹⁰ Anthologiens epigram blev särskilt för landskapsdiktaren mönster av konstnärlig ekonomi och följde honom länge i hans tänkande över idyllens väsen; tolkningarna i Grekisk Bukett togs med i Dikter III.¹¹

Av tragikerna är Sofokles den ende som kan spåras i dikterna och den som syns mest i prosaböckerna, ofta samman med Goethe; rytmiskt givande var hans körsånger.¹² Av Aischylos finns inga tydliga spår före 1920-talet. Euripides nervärderades som diktare i Nietzsches efterföljd men kom till heders som visman. Av komedieförfattarna sattes Menandros över Aristofanes i sinom tid och blev med sin milda mänsklighet utgångspunkten för en broslagning mellan atticism och kristendom.

Tänkarna följde efter dikterna, Platon undantagen. Hos Schopenhauer greps lyrikern tidigt av den estetiska platonismen, likaså av den erotiska hos Platen och i Symposion, möten som gjorde honom till metafysiker och filhellen.¹³ För kritikern blev Platons uppgörelse med diktingen lika viktig, om inte från början så med tiden, och kom att framstå som oskiljaktigt förbunden med sublimeringen av eros.¹⁴ I den eke-lundska platonismen ingick vidare återerineringsläran bland mycket annat, allt dock renodlat till mentalhygien.

Det platoniska Hellas avlöstes av det heraklitiska. Efter något som liknar ett sammanbrott till följd av bristen på gensvar förkastades den romantiska hemlängtan ur världen för en klassisk hemkänsla, den livsförsoning som försokratikern Herakleitos kallade euaréstasis och hans

lärjunge Nietzsche amor fati.¹⁵ De båda lärde ut en konst att dikta och leva: genom att skapa heroisk harmoni av disharmonierna. Denna heraklitism förklarades småningom död men stod upp igen i förklarad ljus när världen visade sig vrång.¹⁶

I stället kom atticismen, med Demokritos och Epikuros som lärare i nil admirari – ett Nietzschefynd det också – medan de epikuriska gudarna drog sig tillbaka från sitt gästspel som platoniska symboler.¹⁷ Så var det tid för de plutarchiska hjältarna att träda fram som exempel. Ekelund menade nämligen med Vitalis att »skald skall vara hjälte» och hävdade att »det gäller för hvar och en att finna *sin* Plutarchiska lefnadsform».¹⁸ Sin egen fann han mest av hos Numa, Egerias vän.

Romersk litteratur

Sin avhållne skolkamrat Ovidius läste Ekelund åter år 1903.¹⁹ Då fängslade också Catullus honom med sitt vänskaps- och hembygdssinne.²⁰ Men ojämförligt viktigare var en följande upplevelse av Horatius' oden, så ljusstarka gentemot Nordens »vårdunkla visa».²¹ Det estetiska intrycket djupnade snart till ett etiskt. Senare blev skaldens epistlar en handbok i metron och småningom hela hans verk en fyndort för visdomsord med både attisk och österländsk klang.

Också bortsett från skolårens Caesarnöje kom Ekelund tidigare i förhållande till den latinska prosan än till den grekiska. Hos Seneca och Tacitus mötte han först dess välgörande stränghet.²² Hos Livius och Cicero fann han längre fram det stoiska romarsinne som avfärdas i Metron som ett slags ställföreträdare till heraklitismen. Han gav det upprättelse med tiden: stoisk virtus och epikurisk charis, heraklitisk euaréstasis och attiskt metron förenade sig i en paradoxal synkretism.

Italiensk litteratur

Tidigast nämnde Ekelund Dante.²³ I diktsamlingarna finns spår av både Vita nuova och Commedia divina.²⁴ I prosaböckerna krymper det första verket till en formel för »nyhet» medan det andra växer till en enastående lärodikt om »skaldekons ts väg och dess uppgift» – den väg som heter »Lyra och Hades» och innebär att man övervinner vrede och avund genom att avstå från allt för att följa sina stjärnor i självigenkänning och självkänedom till »det andra ljuset».²⁵

En liknande platonism som i Vita nuova mötte Ekelund också tidigt i Michelangelos sonetter.²⁶ De påverkade honom som människa men

knappast som diktare. Våren 1904 i Venedig läste han med utbyte Petrarca, Guarini och Leopardi, vars inflytande blev djupgående både ideologiskt och stilistiskt.²⁷ Petrarcas latinska skrifter lärde han sig känna senare och översatte breven i urval liksom tidigare Leopardis dialoger; han såg dem båda som ett slags föregångare på vägen från vers till prosa.

Franskspråkig litteratur

Av de romanska litteraturerna uppmärksammade Ekelund mest den franska, därefter den italienska, medan den spanska för honom i stort sett var Cervantes, Gracián och Ignatius de Loyola. Bland franskspråkiga författare började han med prosaister som Balzac, Maupassant, Daudet och Zola.²⁸ Så fortsatte han med Amiel, Huysmans och lyriker som Verlaine, Mallarmé och Baudelaire, den ende som följde med honom när han vände sig från modernismen till klassicismen.

En givande läsning för lyrikern var Amiels dagboksanteckningar och längre fram blev de flyktigt nämnda som förebilder för aforistisk diktning.²⁹ Huysmans gav synpunkter på »poesiens och musikens förening» hos Verlaine och på Mallarmés poetiska prosa.³⁰ Han hyllades också samman med dem som företrädare för en heroisk romantik med »ett lidelsefullt begär att fördjupa sig i lifvet och lifvets smärta».³¹ Men om ett avståndstagande som blev slutgiltigt vittnar dikten »Des Esseintes».

En artikel ägnades Verlaine liksom Mallarmé.³² Inflytandet från dem yttrade sig mer som ton och färg än i tydliga linjer och det ebbade snart ut. Man kan jämföra den förres »Un grand sommeil noir . . .» i *Sagesse* (III: 5) med andra strofen av »Uppbrott» i *In Candidum* men överensstämmelsen verkar knappast bindande. Och man kan ställa samman den senares »Apparition» (en ekelundsk dikt titel – »Uppenbaring») med »En gång jag mötte dig» men bakom båda står av allt att döma Baudelaires »A une Passante».

I Mallarmé-artikeln avfärdades »Baudelaires förkrossande, dödande spleen». En omvärdering gjordes snart och Ekelund hade planer på att tolka *Petits poèmes en prose*.³³ I stället efterbildade han dem när Baudelaire dök upp igen ur den glömska dit Platen och andra platoniker hade tillåtits förtränga honom. Tydligt bidrog såväl likartade storstadsintryck som den gemensamma »känslan af att vara en déclassé» till att förnya valfrändskapen som emellertid förnekades längre fram.³⁴

Med undantag av Balzac och Molière var Ekelund senare inte nämnvärt road av vare sig moderna eller klassiska franska belletrister; han

föredrog det »germanska» framför det »galliska». Däremot satte han sig i skola hos moralisterna när Nietzsche gjorde honom uppmärksam på dem.³⁵ De blev hans lärare dels konstnärligt (som Montesquieu), dels mänskligt (som Montaigne, Pascal och Comte). En särställning intog Rousseau tack vare »rousseauismen», enligt uppgift med i bilden »redan från barndomen».³⁶

Engelskspråkig litteratur

I stort sett förhöll sig lyrikern Ekelund likgiltig till anglosaxiska författare.³⁷ Han översatte visserligen visor av Burns och nämnde Byron och Whitman.³⁸ Men de enda som verkligt fånglade honom var platonikerna Shakespeare och Poe. Shakespeare framstod främst som sonetternas skald.³⁹ Det dröjde innan kritikern blev förtrogen med hela hans diktning men när så skedde fanns knappt heller någon annan för honom på engelskt språk vid sidan av Chaucers och Miltons.

Poes blev nämligen utdömd efter ett långvarigt och förtroligt umgänge.⁴⁰ I de första prosaböckerna hyllades Psyches diktare som Platons lärjunge och framställdes med sina egna bilder som skalden »med det vulkaniska hjärtat» över vars sista diktning det står »en ton lik det rullande dånet på en stormpiskad nattlig hafsstrand».⁴¹ Men samtidigt föll hans dom: hans programmatiska melankoli var oförenlig med det dithyrambiska idealet. Och i metronvärlden hörde han alls inte hemma.

Det gjorde däremot en annan amerikansk platoniker, Emerson.⁴² Han trädde in i Ekelunds liv som en vandrare med skogstankar doftande av sommar, en förkunnare av kärlek, skönhet och fromhet, en återställare av förbindelsen med det gudomliga.⁴³ Han blev en mästare i pindarisk kritik, i väst-östlig visdom.⁴⁴ På tillbörligt avstånd följde under 1910-talet män som Carlyle med sin ferverid genius, Lowell med sin equanimity, Johnson med sin English malady, Swift med sin saeva indignatio.⁴⁵

Tyskspråkig litteratur

Åtskilliga anglosaxiska scholars var lärorika för kritikern Ekelund med sitt sansade och gästfria sinnelag. Men hans huvudlärare förblev dock tyskarna och grekerna genom dem. Det var ju via Tyskland som han upplevde Hellas, såväl det platoniska som det heraklitiska och det attiska; och inte bara Hellas utan Europa. Hans förhållande till världslitteraturen växte fram ur hans förhållande till tyska författare och läsare som Goethe, Schopenhauer och Nietzsche.

Redan hösten 1901 skrev han artiklar om Dehmel, George och Hofmannsthal med flera som innehåller omdömen om Goethe, Novalis, Hölderlin, Platen, Schopenhauer, Nietzsche och andra.⁴⁶ Han följde ännu en romantisk-symbolistisk linje från visornas och hymnernas Goethe till Dehmel, »den fjärde i raden af Tysklands stora lyrici: Goethe, Hebbel, Lenau».⁴⁷ Men året efter leddes han in på en klassicistisk-platonisk linje genom sina första genomgripande läsupplevelser: av antikentusiasterna Hölderlin och Platen.

Då först greps han nämligen av deras diktning med den högtidliga hymntonen, liksom senare av den enes brevroman *Hyperion* med dess skildring av renhjärtad mänsklighet och den andres dagböcker med deras redogörelser för en outtröttlig bildningskamp.⁴⁸ Efterföljaren Georges plastiska gestaltningskonst och hieratiska skönhetskult hade han redan uppmärksammat.⁴⁹ Mindre utbyte fick han av föregångaren Klopstock.⁵⁰ Men hos en romantiker som Lenau urskilde han »redan mycket tidigt» en liknande »klassicitetlinje».⁵¹

Jämsides med den klassicistiska löpte en mystisk-platonisk linje. Hos Schopenhauer lärde han sig tidigt känna både den religiösa mystiken (Eckhart, Angelus Silesius) och den estetiska platonismen, genom vilken han kom till synen av det sköna som en stillande och försonande »uppenbaring», en tillflykt i »det svarta bruset».⁵² Vid sidan av Schopenhauer gjorde »Rembrandt-tysken» Langbehn honom medveten om det germanska mystiska »gemytet» som ett källsprång av poetisk intuition.⁵³

Från den »lyriskt-artistiskt-germanska mystikens» linje tog han avstånd när den klassicistiska linjen blev heraklitisk, det vill säga när Hölderlin och Platen avlöstes av Nietzsche och Lassalle.⁵⁴ Den schopenhauerska kvietismen blev en aktiv mystik i Fichtes anda, den elegiska konjunktionen ett dithyrambiskt imperativ: att upptäcka det sköna i det närvarande, också i det fula och onda, och uppleva det som ett ofrånkomligt krav att göra sig värdig genom »stigande ljus kraftlinje».⁵⁵

Heraklitismen tillägnade Ekelund sig först och främst hos Nietzsche som han kände långt innan han blev gripen på allvar.⁵⁶ Bakom hans egna dithyramber står Dionysos-Dithyramben, bakom *Antikt Ideal Die Geburt der Tragödie* och *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*.⁵⁷ Hos Nietzsche fann han en ny estetik och etik: förvandla »strid och kval» till segersång, tryck till stigande, gift till balsam.⁵⁸ Där till fann han ett nytt uttrycksmedel: essayistisk-aforistisk kulturkritik.

Efter heraklitismen följde atticismen. Ekelund rörde sig alltså i motsatt riktning mot Nietzsche »på vägen till självkänedom, starkaste själv-

bestämmelse» och blev följdriktigt »hans lidelsefullaste och tacksamaste motståndare». ⁵⁹ En »högsta själfigenkännings gryning» innebar *Der Wanderer und sein Schatten* för honom redan år 1908 och samverkade sedan med *Philologica* till metrontankens genombrott år 1917. ⁶⁰ I och med det tog han slutgiltigt parti »för Nietzsche, *mot* – Nietzsche». ⁶¹

När han vid mitten av 1910-talet fjärmade sig från heraklitismen skedde det bland annat i form av ett närmande till mystiken. Eckhart blev en lärare i »konsten att *vara stilla*», Schopenhauer en motvikt mot å ena sidan den övermänskliga Nietzsche, å andra sidan den alltför-mänskliga Goethe. ⁶² Mer i skymundan kom Langbehn tillbaka och det började fällas ut en germanism som var en blandning av den »nordtyska» stämningen hos Lessing och Fichte med den »sydtyska» hos Goethe och (schweizaren) Keller. ⁶³

För hållningen till mystiken blev Goethe förebildlig. »Redan min tidiga Goethe-upplevelse stod med varmaste tydlighet i tecknet metrikmystik», heter det i en återblick. ⁶⁴ Han framstod som den allomfattande, den väst-östliga »i dikt, i språk eller bref och bekännelse». ⁶⁵ Men det fanns mer att lära hos kritikern än hos diktaren. »Min *dramatiska* upplevelse, i första bildningsgenombrottet – det för alltid bestämmande: genom (Eckermann-)Goethe, Horatius, antiken. (24-årsåldern.)» ⁶⁶

Det var dock lyrikern Goethe som Ekelund upplevde tidigast. Som tjuogoåring prisade han hymnerna och lånade ett motto för heroisk livstivvändhet ur »Prometheus». ⁶⁷ Före Nietzsche lärde honom »*Harzreise im Winter*» att se »de tusen källorna i öknen». ⁶⁸ Den pindariske och den klassicistiske Goethe står också vid Nietzsches sida i *Antikt Ideal*. Med tiden ställdes han samman med Platon i stället och inte som hymndiktare utan som lärodiktare i vidaste mening, på prosa som på vers. ⁶⁹

Med honom som lärare lyckades Ekelund förena motsatserna värld och ande, hedniskt och kristet genom att se till deras »gemensamma hjärterum». ⁷⁰ Mystik, platonism och heraklitism gick in i och upp i den kultursyntes som till en början fick heta »germanism och quietism» men slutligen »atticism – humanism». ⁷¹ På så vis kunde »den tyska linjen» innefatta både teosofier och rationalister, mystiker och spinozister – såväl Luther som Kant, Böhme som Lichtenberg, Hamann som Feuchtersleben. ⁷²

Svensk litteratur

Från Blanche och Flygare-Carlén kom Ekelund i tonåren till Bååth och Snoilsky, Strindberg och Rydberg. ⁷³ Därefter hyllade han i dikter och

artiklar skåningarna Kléen, Wallengren, Ola Hansson och Benedic-son.⁷⁴ Vid deras sida ställde han hallänningen Ullman och mot dem som lärjunge till Lidforss de samtida »uppsvenskarna», med undantag av Fröding och Josephson. Av de äldre klassikerna var Stagnelius ännu den ende som han stod i lärjungeförhållande till.

I ett par tidiga artiklar kallade han Strindberg naturpoesiens »store mästare» och prisade dramat *Brott och brott* för dess »svärmodiga poesi».⁷⁵ I bokform nämnde han knappast dramerna, däremot ofta dikterna, aforismerna och en del berättelser. Efter hand blev hans syn på bekännaren och botgöraren övervägande kritisk men det sista ordet i hans långa uppgörelse med Strindbergs »koketteri» och »amusi» var dock att »han är en af dem som ha rätt att dömas efter sitt allra bästa och intet annat».⁷⁶

Det var Strindbergs, Bååths och Hanssons »mars-vårartade naturer» som trängde undan Rydberg för tonåringen.⁷⁷ Bååths inflytande blev lika kortvarigt som Kléens och Wallengrens, bortsett från att han visade på det fornnordiska. Hansson fick del av ett mer ihållande intresse, låt vara med starka reservationer redan i ungdomsbreven. Skiftesrik var också Ekelunds inställning till Hans Larsson som annars betydde något för hans utveckling till skillnad från den högre skattade trätobrodern Vitalis Norström.

När den landsflyktige författaren mot slutet av 1910-talet sökte anknytning till en svensk linje med Hellas som given utgångspunkt och i uttalad motsättning till den »galliska» gustavianismen vann Rydberg åter sin ställning, först och sist som upphovsman till *Dikter och Vapensmeden*.⁷⁸ Också Stagnelius kom igen, dock inte tack vare de götiska dramer som en gång hade framstått som varsel om en nordisk-klassisk tragisk poesi av samma resning som hjältesångerna i Eddan och hos Pindaros utan i egenskap av svensk orfiker.⁷⁹

»Stagnelius–Rydberg, Pindaros–Tegnér: dessa båda glanslinjer af vitter svenskhet kunde väl, hvar för sig, gifva ett hem åt en patriotism och bildningslängtan på antik grund.»⁸⁰ Tegnér blev levande först för kritikern Ekelund, dels med sin dröm om en förening av nordiskt och klassiskt, dels med sin polemik mot fosforismen.⁸¹ Hans Tegnér var prosans mer än versens och talens mer än brevens. Dock satte han några dikter i klass med de skoltal som han kände sig kallad att tävla med.⁸²

Av andra romantiker fäste han sig tidigast vid Vitalis, vänskapens skald. På Almqvist gjorde först vännen Adelborg honom uppmärksam och det tog sin tid innan Den svenska fattigdomens betydelse fick status

som evangelium om en folklig aristokratism. Än långsammare gick det för Törneros och Geijer att komma in i hans svenska kanon. Dit hörde vidare Atterbom tack vare Svenska siare och skalder som han läste om just lagom före sitt återvändande till fäderneslandet år 1921.

Om hans förhållande till nittiotalisterna Heidenstam, Karlfeldt och Levertin finns inte mycket att skriva utom att de ofta avfärdas i hans böcker utan namns nämnande. Ej heller Fröding höll kvar sitt grepp som diktare om honom, däremot som människa eller rättare förolyckad möjlighet i stil med Bellman.⁸⁸ Till senare samtida, inhemska eller utländska, lästa eller olästa, ställde han sig ju överhuvud avvisande, med enstaka undantag som Manns Venedignovell och Gides Nouveaux Prétextes: förhöll sig polemiskt, inte kritiskt.

Bland den svenska tankens klassiker var klassicisten och aforistikern Ehrensvärd först om att vinna Ekelunds gunst. »Hans sätt att skriva är för mig en sann förlösning», antecknade han på 1910-talet.⁸⁴ Närmast följde estetikern Höijer och Thorild, »metrikens filosof».⁸⁵ Linné gav honom undervisning i »fruktans visdom» med Nemesis divina. Den viktigaste läromästaren var och förblev dock Swedenborg med sin konst att andas och umgås med andar i en atmosfär av kärlek och vishet.

Dansk litteratur

Med den danska samtidsdiktningen blev Ekelund tidigt förtrogen.⁸⁶ Som lyriker tog han intryck av Jacobsen och Bang.⁸⁷ Som kritiker föredrog han prosaister: Leonora Christina, Holberg, mystikern och Comte-lärjungen Dalgas.⁸⁸ Ludvig Feilberg satte han över Georg Brandes. Kierkegaard verkade snarligt Nietzsche ömsom tilldragande och fränstötande på honom. Tidigast greps han av den sorgmodiga tonen i »Diapsalmata», senare av det oborgerliga draget i hela författarskapet.

Norsk litteratur

De andra nordiska litteraturerna ägnade Ekelund ett flyktigare intresse. Han värderade Eddan och de isländska sagorna högt, ej minst som stilistiska exempel, och ännu högre Kalevala.⁸⁹ Den norska litteraturen var för honom huvudsakligen Ibsen, i yngre år dessutom Obstfelder och Alf Larsen.⁹⁰ Hos Ibsen fängslades han starkt av tankarna om diktningen som en självrannsakande bergsmanstillvaro och ett brott mot livet; de dryftas i hans eget aforistiska tankedrama.

Rysk litteratur

Turgenjev höll tillhanda mönster för Ekelunds första prosaförsök.⁹¹ Tolstoj blev han gripen av i tjugooårsåldern och åter igen när han hade lämnat sin egen diktning efter sig.⁹² Dostojevskij och Gorkij nämnde han tidigt i artikelsammanhang.⁹³ Men först vid övergången till prosa fördjupade han sig i rysk litteratur, förutom Gogol och Bakunin främst Dostojevskij som gav honom mest på 1910-talet, bland annat bidrag till begreppen »nyhet» och »folklighet».⁹⁴

Orientalisk litteratur

Den unge Ekelund uppskattade kinesisk lyrik och romankonst, den gamle taoistisk och konfuciansk filosofi.⁹⁵ På motsvarande sätt gick hans väg i Schopenhauers fotspår från indiska diktare till Buddha, Bhagavad-Gita, Upanishaderna.⁹⁶ Gandhi var hans eget fynd. Omkring år 1920 följde han Goethes vink i West-Östlicher Diwan och sökte sig till parsismens urkunder. Därefter kom han till sufismens stora persiska skalder genom Hermelins efterdiktningar.

Biblisk litteratur

I den sista diktsamlingen tonar ett brus från Psaltaren.⁹⁷ Men i prosaböckerna gäller det mer än poesi. När Ekelund väl blev fri från den nietscheska fördomen mot kristendomen försökte han visa att »Nya Testamentet är också grekiska» och såg exempelvis en platonisk »svaghet» hos Paulus.⁹⁸ Ej heller Gamla Testamentet syntes längre oförenligt med Hellas: Psaltaren lärde »låghet», Ordspråksboken »fruktan».⁹⁹ Men mot Predikarens »fåfånglighet» var han förstockad.

Noter

1 Personregister till Vilhelm Ekelunds skrifter, utgivet (duplicerat) av Lundska litteratursällskapet (1962); Personregister till »Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922-1949», utarbetat av K. A. Svensson, utgivet (duplicerat) av Vilhelm Ekelundsamfundet (1970); personregister i Agenda (1966), Brev 1896-1916 (1968) och Brev 1917-1949 (1970), i Carl-Erik af Geijerstam Det personliga experimentet (1963), Sven Lindqvist Dagbok och diktverk (1966), Pierre Naert Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer (1949), Nils Gösta Valdén Grekiska termer hos Vilhelm Ekelund (1961), Algot Werin Vilhelm Ekelund 1880-1908 (1960) och Vilhelm Ekelund 1908-1925 (1961). Till den sålunda

registrerade Ekelundlitteraturen hänvisas härmed allmänt och sparsamt i det följande.

- 2 »Genmäle» i Arbetet 7.9.1909 (Werin a.a. I s. 77). Jfr synen på kritiken som en »personligt upplefd framställning, hvartill färgen beståts af honom själf i kraft af hans egna intimaste lifs- och bildningsupplevelser» i Böcker och vandringar s. 46 (147).
- 3 Valdén a.a. s. X ff. Jfr Naert a.a. s. 253 f., 263 f.
- 4 Werin a.a. I s. 39; Valdén a.a. s. IX.
- 5 Werin a.a. I s. 135 f., 146, 163, 422.
- 6 Nya Vakten s. 84; Antikt Ideal s. 100 f. (119 f.).
- 7 Werin a.a. I s. 385, 391 ff., II s. 285 f.; Lindqvist a.a. s. 293 ff.
- 8 Jfr Antikt Ideal s. 59 f. (71 f.), Attiskt i fågelperspektiv s. 67 f., På hafsstranden s. 104 ff., Saltet och Helichrysus s. 84.
- 9 Jfr Antikt Ideal s. 3 ff. (9 ff.), Böcker och vandringar s. 106, 178 (205), På hafsstranden s. 114, In silvis cum libro s. 58 f.
- 10 Campus et Dies s. 50, 97. Jfr K. A. Svensson, Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922-1949 s. 258 f.
- 11 Jfr Tyska utsikter s. 62, 126 f., Nordiskt och Klassiskt s. 51.
- 12 Brev nr 13 och 24. Motiviskt intresserade fragmentet Tereus om Progne och Philomela, citerat i manuskriptet till Dithyramber i aftonglans; jfr Tyska utsikter s. 127.
- 13 Werin a.a. I s. 70, 145, 175, 270, II s. 396.
- 14 Jfr Plus Salis – s. 69, Passioner emellan s. 98.
- 15 Jfr »Satyren», »Inspiration» (»Af själens vårglans full –»), Antikt Ideal s. 169 (196).
- 16 Veri Similia II s. 42 f. (112); Spår och tecken s. 114 f. (118 f.).
- 17 Valdén a.a. s. 44; Lindqvist a.a. s. 331 ff.
- 18 Det andra ljuset s. 73; Spår och tecken s. 46 (49).
- 19 Ett exemplar av Tristia är daterat »Berlin 1903»; det innehåller ett utkast till »Vandraren». I Antikt Ideal s. 35 (44) citeras Metamorfoserna (XV: 875 f.), i Tyska utsikter s. 76 Amores (II: 9: 34). Det kan påpekas att en del andra latinska citat är förmedlade av tyska författare.
- 20 Werin a.a. I s. 176, 199; jfr s. 58.
- 21 »Återblick»; Tyska utsikter s. 70 f., Nya Vakten s. 84.
- 22 Jfr Antikt Ideal s. 9 f., 129 (16, 152), Båge och lyra s. 35 f.
- 23 »Berlin O.» i Svenska Dagbladet 20.10.1902 (Tyska utsikter s. 18, jfr s. 72).
- 24 Claes Schaar »Några randanteckningar till Algot Werins Ekelundbiografi» i Svensk Litteraturtidskrift 1961 s. 47 f.; Werin a.a. I s. 344, 431; »Visioner och harmonier VIII (Drömmen)».
- 25 Jfr Båge och lyra 1932 s. 29, 38, 112, Det andra ljuset s. 96, 141 ff., 238, Elpidi s. 134 f., 211 f., Plus Salis – s. 183 f.
- 26 Tyska utsikter s. 144; jfr s. 141 och Antikt Ideal s. 170 (197).
- 27 Tyska utsikter s. 76, 158; ett exemplar av Petrarcas Le Rime är daterat febr. 1904. I Böcker och vandringar s. 81 f. (183 f.) och Tyska utsikter s. 180 citeras Leopardis Canto IX (:5), XXXIV (:41, 231 ff.), XXVII (:116), XXXI (:43).
- 28 Anmälan av C. M. Norman-Hansens Rysslandsskisser i Arbetet 1.8.1900; Svensson a.a. s. 101. Två romaner av Balzac är daterade 1899.
- 29 Anmälan av En drömmares dagbok i Arbetet 2.6.1900; Nordiskt och Klassiskt s. 68. Jfr »Tre Ekelundbidrag» i Samlaren 1968 s. 40.
- 30 Certains: »Whistler»; A rebours: XIV. Jfr »Berlin-höst» i Svenska Dagbladet

- 7.9.1902, »Richard Dehmel» och »Stéphane Mallarmé» i Malmö-Tidningen 3.10 och 22.10.1901.
- 31 »Stanislaw Przybyszewski» i Malmö-Tidningen 9.10.1901. Jfr Nordiskt och Klassiskt s. 10.
- 32 »En Verlaine-antologi» i Svenska Dagbladet 9.11.1902; jfr not 30.
- 33 »Baudelaire-Przybyszewski. En randteckning» i Majgrefven 1902. Om Ekelund och Baudelaire se Carl-Henning Wijkmark »Symbolistinflenser hos Vilhelm Ekelund» i Samlaren 1968 s. 14 ff.
- 34 Jfr Böcker och vandringar s. 50 f. (151 f.), Båge och lyra s. 46 (Baudelaire brev 5.3.1852).
- 35 Jfr Antikt Ideal s. 144 ff. (168 ff.), Veri Similia II s. 30 (104).
- 36 Plus Salis – s. 180; jfr »En bok om ett hem» i Arbetet 12.5.1900. Om Ekelund och Rousseau se Harald Elovson »Vilhelm Ekelund och Rousseau fram till 1920» och »Vilhelm Ekelund och Rousseau 1920–1949» i Vetenskaps-Societetens i Lund årsbok 1966, 1968.
- 37 Se Claes Schaar »Vilhelm Ekelund och den anglosaxiska litteraturen» i En bok om Vilhelm Ekelund (1950) s. 214 ff.
- 38 »Stefan George och Hugo von Hofmannsthal» i Malmö-Tidningen 15.10.1901; Tyska utsikter s. 143. Jfr Svensson a.a. s. 163 f.
- 39 Verlaine-artikeln (se not 32), Tyska utsikter s. 141. I Böcker och vandringar s. 33, 65, 95 (73, 164, 195) citeras Hamlet.
- 40 The Poetic Principle citeras i Dehmel-artikeln 3.10.1901. Om Ekelund och Poe se Wijkmark a.a. s. 22 ff., 36.
- 41 Tyska utsikter s. 137; Böcker och vandringar s. 47 (149). Jfr »Ulalume» och »A Dream within a Dream».
- 42 Om Ekelund och Emerson se Lindqvist a.a. s. 266 ff., Werin a.a. II s. 181 ff., Kjell Espmark »Vilhelm Ekelund och Emersons 'Scholar'» i Svensk Litteraturlitteratidskrift 1967.
- 43 Jfr Antikt Ideal s. 170 (197), Båge och lyra s. 41, Nordiskt och Klassiskt s. 116 f.
- 44 Jfr Veri Similia s. 128 (70), Väst-Östligt s. 80.
- 45 Jfr Veri Similia s. 107 (59), Veri Similia II s. 41 (111), Metron s. 22 f. (Boswell Life of Johnson 7.4.1776), Passioner emellan s. 233. Andra namn att nämna är Mill med hans interest of truth och Darwin med hans instinct to try to make out truth (brev mars 1859).
- 46 »Europeisk diktning» I–III, V i Malmö-Tidningen 3.10, 9.10, 15.10, 1.11 1901.
- 47 »Richard Dehmel» 3.10.1901. Av Hebbel finns knappast några spår hos Ekelund; jfr dock »In öder Zeit» med »Bön ur öde tid».
- 48 Jfr Werin a.a. I s. 135 f., 383, Brev nr 21, Antikt Ideal s. 148 (173).
- 49 »Stefan George och Hugo von Hofmannsthal» 15.10.1901. Om Ekelund och George se Wijkmark a.a. s. 7 ff.
- 50 »Der Zürchersee» citeras i Tyska utsikter s. 149, »Ode für den König» efter Hölderlin i Passioner emellan s. 243.
- 51 Concordia Animi s. 127. Jfr »Scheu» med Böcker och vandringar s. 59 (159).
- 52 »En lifvets ljufva dikt –», »Ljus». Jfr »Tre Ekelundbidrag» s. 40 f.
- 53 Brev nr 306, jfr nr 38 och Werin a.a. I s. 427, II s. 317 ff.
- 54 Böcker och vandringar s. 18 (15).
- 55 Böcker och vandringar s. 162.
- 56 »Stanislaw Przybyszewski» 9.10.1901. I »Baudelaire-Przybyszewski» i Majgrefven 1902 finns uttrycket »dionysisk hymn». Jfr Svensson a.a. s. 164.
- 57 Jfr Geijerstam a.a. s. 76 ff. Vid denna tid var Ekelund hemmastadd i huvudverken, kvarlåtenskapen och systemens levnadsteckning.

- 58 »Till Ola Hansson» 2; Werin a.a. I s. 387 f.; Böcker och vandringar s. 47, 56 (149, 156).
- 59 Saltet och Helichrysus s. 57.
- 60 Werin a.a. II s. 273, 425; Campus et Dies s. 54.
- 61 Atticism–Humanism s. 106 (143 f.). Jfr Metron s. 66.
- 62 Veri Similia s. 69 (43); Nordiskt och Klassiskt s. 100, Metron s. 39.
- 63 Veri Similia II s. 93 f. (133 f.); Agenda 12.10. Jfr Böcker och vandringar s. 19 (15).
- 64 Ars Magna s. 20. Jfr Elpidi s. 309.
- 65 Passioner emellan s. 165. Brevet till Zelter och Schiller läste Ekelund tidigt (Werin a.a. I s. 163, 370). Till »bekännelse» hör samtalen med Eckermann och Riemer (citerade 15.2.1813 i Metron s. 40, 20.7.1811 i Spår och tecken s. 165/176; jfr Antikt Ideal s. 70/83). I Väst-Östligt hyllas också en annan »väst-östlig» tysk, Jean Paul.
- 66 Nya Vakten s. 84. En tidigare Eckermannläsning (se dagbok av Anders Norrel i Kungl. Biblioteket) gick spårlöst förbi.
- 67 Dehmel- och Przybyszewski-artiklarna 3.10 och 9.10 1901.
- 68 »Vid det höstliga kyliga hafvet». Jfr »Tre Ekelundbidrag» s. 42, 45 f.
- 69 Utom Faust II, West-Östlicher Diwan, Sprüche in Reimen und Prosa uppmärksammade han exempelvis verk som Epimenides' Erwachen (citerat i Metron s. 95, Väst-Östligt s. 32, Lyra och Hades s. 52) och dikter som »Vermächtnis», »Lebensgenuss», »Natur und Kunst –».
- 70 Båge och lyra 1932 s. 174, jfr s. 135.
- 71 På hafsstranden s. 17 ff.; Plus Salis – s. 138 f.
- 72 Om »den tyska linjen» se Werin a.a. II s. 74 ff., om Ekelund och Feuchtersleben Richard Hejll introduktionsnummer till Den Enskilde s. 21.
- 73 Werin a.a. I s. 19, 28, 43, 59.
- 74 Ej omtryckta är artiklarna »Skånsk lyrik I–II» (om Hansson och Wallengren) i Social-Demokraten 26.2 och 5.3 1902.
- 75 »Skånsk lyrik I»; Gorkij-artikeln i Svenska Dagbladet 7.3.1903.
- 76 Campus et Dies s. 61. Om Ekelund och Strindberg se Karl-Åke Kärnell »Vilhelm Ekelund om August Strindberg» i Strindbergssällskapet meddelanden nr 35 1964.
- 77 Böcker och vandringar 2 uppl. s. 173. Jfr »Mars-vår».
- 78 Jfr På hafsstranden s. 32, 45, Werin a.a. II s. 322 ff.
- 79 Jfr Werin a.a. I s. 337, »Ekelunds lyriska bakgrund» i Ord och Bild 1963 s. 346 f.
- 80 Atticism–Humanism 2 uppl. s. 256 f.
- 81 Jfr Plus Salis – s. 69, Antikt Ideal s. 113 (133).
- 82 Utom kända dikter som Epilogen, »Sången» och »Skidbladner» citerade han mindre kända som »Tidens flygt» (Veri Similia s. 69/123), »Om i lifvets bägar –» (Lefnadsstämning s. 23), »Predikobön» (Det andra ljuset s. 109).
- 83 Jfr Verlaine-artikeln 9.11.1902, Svensson a.a. s. 98 f.
- 84 Lindqvist a.a. s. 315. Jfr Nordiskt och Klassiskt s. 18.
- 85 Spår och tecken s. 153 (162).
- 86 »Den danska sedlighetsrörelsen» i Malmö-Tidningen 1.6.1899; anmälan av C. M. Norman-Hansens Rysslandsskisser i Arbetet 1.8.1900.
- 87 Om Ekelund och Jacobsen se Wijkmark a.a. s. 27 ff. Jfr »En Arabesk» med »Glädjen» 1 och Bangs »Den Dag» med »Svartsjukan».
- 88 Också H. C. Andersen satte Ekelund »mycket högt» (Richard Hejll a.a. nr 4 1950 s. 85).
- 89 Jfr Svensson a.a. s. 159, In silvis cum libro s. 27, Algot Werin »Vilhelm Ekelund och Finland» (i Festskrift till Olof Enckell 12.3.1970) s. 62 ff.

- 90 Om Ekelund och Obstfelder se Wijkmark a.a. s. 32 ff. Om andra norrmän jfr Tage Aurell »1, 4, 6 och 7 mars 1949» i En bok om Vilhelm Ekelund (1950), s. 161.
- 91 Werin a.a. I s. 61. Jfr »Giovanni Segantini» i Svenska Dagbladet 23.9.1902.
- 92 Jfr Tyska utsikter s. 162, Plus Salis – s. 180, Agenda 26.7.
- 93 Przybyszewski-artikeln i Malmö-Tidningen 9.10.1901; Gorkij-artikeln i Svenska Dagbladet 7.3.1903.
- 94 Jfr Tyska utsikter s. 84, Veri Similia s. 40 f. (28 f.).
- 95 Werin a.a. I s. 92, 215. Jfr Svensson a.a. s. 279.
- 96 »Ur Indiens diktvärld» i Sydsvenska Dagbladet 14.3.1908. Jfr Lefnadsstämming s. 31.
- 97 »Hafvet»; jfr Brev nr 38. Höga Visan omtalas i artikeln nämnd i not 96.
- 98 Svensson a.a. s. 201; Metron s. 59 f.; På hafsstranden s. 122, 128.
- 99 Det andra ljuset s. 184, 193 och om Bibeln s. 105 f.

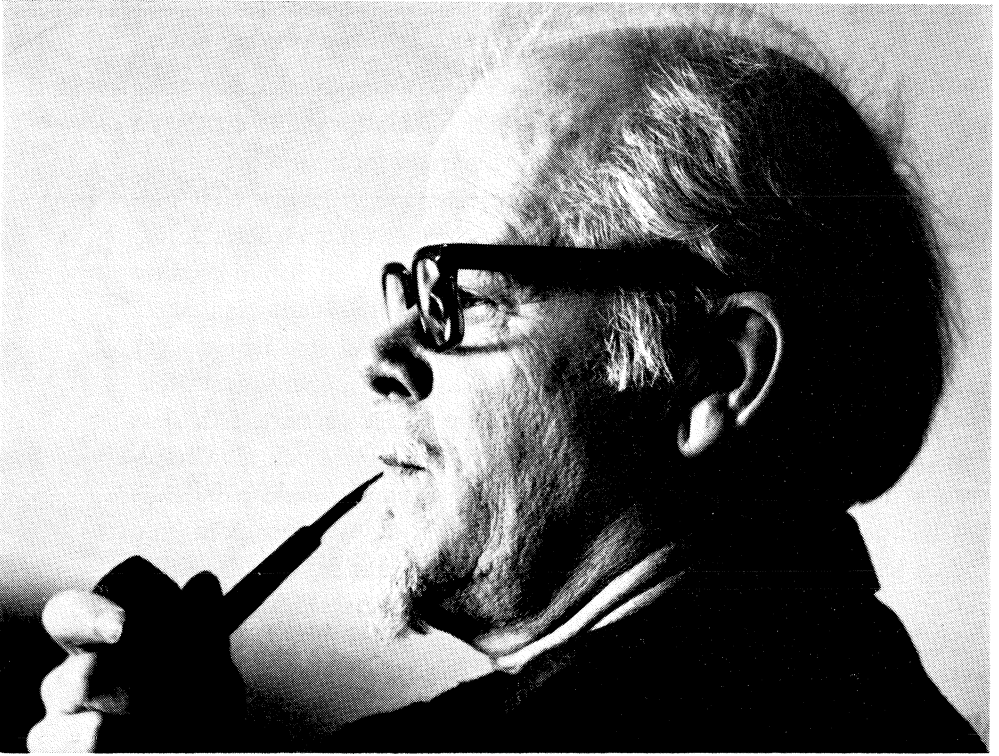
Minnesord

Alrik Gustafson

Av Staffan Björck

Alrik Gustafsons medlemskap i Societeten, som inleddes redan 1945, symboliserar känslan av samhörighet mellan den forskning i scandinavica som bedrivs i Norden och den som försiggår på andra håll i världen. Ännu vid sin bortgång 67 år gammal var Gustafson professor vid University of Minnesota, en av de viktigaste härdarna för den litterära skandinavistiken i USA. Tidigare hade han under några år tjänstgjort vid Augustana College (1929–33) och i Cornell (1934–39). Sin doktorsgrad hade han från Chicago (1934). Han var född i Iowa av svenska föräldrar.

I långt mindre grad var Alrik Gustafson den borrande analytikern än överblickaren och sammanfattaren. Som sådan ägde eller förvärvade han ypperliga förutsättningar: en vidsträckt beäsenhet inom skandinavisk litteratur och litteraturhistoria, en klar blick för det väsentliga i en enskild författares eller en litteraturperiods insats och ett påfallande pedagogiskt handlag. I kraft av dessa kvaliteter vågade han ta på sig och förmådde han med den äran genomföra värvet att skriva *A History of Swedish Literature* (1961) i formatet av en mycket fullvuxen enbandsvolym (700 sidor). Det är en uppgift som undan för undan ter sig som alltmer orimlig för en enskild forskare som inte öppet vill ge sig subjektiviteten i våld. Hellre träder han då tillbaka för ett team av specialister, i vilkas gemensamma produkt å andra sidan sammanhanget och upplevelsen av det historiska flödet så lätt går förlorade. För den som är medveten om dilemmat, framstår Alrik Gustafsons historieverk som något av en bragd. Det mest imponerande är den förtrogenhet i första hand som han tvärs genom hela sin framställning visar både med de litterära texterna själva och sekundärstoffet. Hur väl bevandrad han är framgår ytterligare av den mycket fylliga resonerande bibliografin, där också den anglosachsiska forskningens alla insatser för första gången funnit sin plats i ensemblen.

23.4 1903-24.3 1970

Vad som nu har prisats som en dygd kan naturligtvis i ett annat perspektiv ifrågasättas. Just den omständigheten att Alrik Gustafson så väl följt och kritiskt tillgodogjort sig den svenska forskningen har i viss mån bundit hans fria ställningstagande. Här bjöds ett tillfälle att för en gångs skull få den svenska litteraturen etablerad i en internationell ram och bedömd inte efter skandinavisk utan efter anglosachsisk eller universell standard och detta inte av en impressionistiskt värderande essayist på grundval av strödda iakttagelser utan av en intim kännare under vetenskapligt ansvar. Om man väntat sig ett sådant resultat av Gustafsons åtagande, blev man icke bönhörd. Men det som han gav var sannerligen gott nog. Man fick en pedagogiskt väl disponerad framställning av den svenska litteraturens utveckling i dess egenart, från dess egna förutsättningar, till vilka också räknas det sociala och allmänskulturella tillståndet; den samhällseliga fonden är genomgående påfallande väl tecknad. Efter en snabb översikt över den äldre litteraturen som för en icke-svensk publik måste te sig mindre lockande, breddas skildringen mäktigt för perioden från Strindberg och framåt. Flera av diktarporträtten i det större formatet, Strindbergs, Hjalmar Bergmans, Lagerkvists eller Eyvind Johnsons är mästerliga. Hela tiden bärs framställningen vidare av en levande ström, utan stockningar och irriterande brott.

A History of Swedish Literature togs emot med beundran och tacksamhet både i den anglosachsiska världen och här. Med all rätt hyllades författaren med ett pris av Svenska Akademien. Ett vittnesbörd om uppskattningen var också att boken efter ett par år utkom i svensk översättning, nu i två volymer. Helt välbetänkt var måhända icke denna åtgärd. Proportionerna var inte längre riktigt idealiska och en del småfel mera störande. Den lojalitet mot svensk forskning och kritik i dess frågeställningar och värderingar som kunde sägas vara en poäng i ett verk av en engelskspråkig skribent för en engelskspråkig publik känns avgjort mindre stimulerande på vår egen marknad, där tvärtom ett ideellt alternativ till den traditionella grundsynen hade varit välkommet.

Gustafsons doktorsarbete rörde sig om Anders Österlings tidigare poesi, men det vill eljest synas som om lyriken och över huvud taget de utpräglade estetiska verkningsmedlen intresserade honom mindre. Hans viktigaste insatser vid sidan av A History är ägnade dels dramata, dels romanen. För Clark och Freedley's bekanta översiktsarbete A History of Modern Drama tog Gustafson ansvaret för det skandinaviska avsnittet och skrev en initierad redogörelse; i det sammanhanget redigerade

han också ett par volymer nordiska pjäser i urval och översättning.

En belysning på mycket närmare håll har han vidare givit åt Six Scandinavian Novelists. De sex är Lie, J. P. Jacobsen, Heidenstam, Lagerlöf, Hamsun och Undset, och sällskapet måste ha framstått såsom något säreget redan då det först uppenbarade sig 1940. Än mindre representativt ter det sig i den nya upplagan 1966, som tyvärr är bristfälligt reviderad. De enskilda studierna är emellertid energiskt och framgångsrikt genomförda med tonvikten lagd på något enskilt verk som rikhaltigt refereras och citeras. Komparativa synpunkter utnyttjas här stundom lyckosamt såsom då Jacobsens deskriptiva prosa jämföres med Walter Paters. En svaghet som också gör sig gällande i litteraturhistorien är benägenheten för absolut betygsättning: Undset är näst efter Thomas Mann den största levande romanförfattaren etc.

Alrik Gustafsons kärlek till den skandinaviska och i synnerhet den svenska litteraturen närdes inte bara i studerkammaren. Han knöt personliga kontakter med flera av sina författare och kunde – vilket inte gäller många rikssvenska litteraturskribenter – dedicera ett opus (nämligen just litteraturhistorien) »till min vän Pär Lagerkvist». Hans forskningsuppehåll i Sverige inleddes redan på 20-talet och han kom gärna tillbaka, bodde i Lund en tid 1934 och föreläste här också flera gånger under senare år. Hans uppenbarelse var prononcerat oamerikansk: bockskägg, pipa och trench-coat. Han tycks icke ha levat i någon full harmoni med sina ämneskolleger i Amerika; en tidig schism inom the Society for the Advancement of Scandinavian Study hade långvariga verkningar. I ett svenskt lag förmärktes aldrig några spänningar av det slaget. Där kände Alrik Gustafson sig hemma, och där kunde han utveckla stor öppenhet och charm.

8.8 1904–7.1 1970

Krister Hanell

Av Paul Åström

Krister Hanell avled hastigt i Stockholm den 7 januari 1970. Budskapet om hans bortgång kom inte alldeles oväntat, då hans hjärta sviktat även tidigare och då han – livsbejakande som han var – inte helt ville följa läkarnas föreskrifter.

Han föddes den 8 augusti 1904 i Husie i Malmöhus län som son till kyrkoherden Per Justus Hanell och Ellen Ahlström. I en artikel om sitt möte med sången berättade han om den kulturella och musikaliska miljön i sitt barndomshem, först i prästgården i Kvarnby utanför Malmö och senare i Bräkne-Hoby i Blekinge. Modern var en ypperlig pianist och fadern en ovanligt framstående liturg, som också varit studentsångare i Lund. Med sådant påbrå är det inte underligt att sonen skulle komma att bli Lunds Studentsångförenings ordförande under många år.

Efter att ha gått i Karlshamns realskola avlade han studentexamen i Kristianstad 1922 och inskrevs samma år vid Lunds universitet. I sin magisterexamen 1927 hade han – förutom pedagogik – latin, grekiska, sanskrit med jämförande språkforskning samt klassisk fornkunskap och antikens historia: en grundlig klassisk-filologisk utbildning alltså av ett slag som inte längre föreskrives för dem som utbildar sig i Sverige till klassiska arkeologer i framtiden. Som elev till Martin P:son Nilsson fick han en gedigen metodisk skolning och avlade licentiatexamen i klassisk fornkunskap och antikens historia med högsta betyg 1931.

Redan 1926 hade Hanell farit ut på sitt »livs första stora äventyr» – som han formulerar det själv – för att delta i de svenska utgrävningarna i Asine. Först på äldre dagar skulle han åter direkt ägna sig åt fältarkeologi genom ledarskapet för Svenska Rominstitutets utgrävningar i San Giovenale och genom deltagande i utgrävningarna i Acqua Rossa i Etrurien.

På vägen till Asine besökte han det nystartade Svenska institutet i Rom, där han senare i flera repriser 1928 och 1930 under Axel Boëthius'

ledning studerade Roms topografi. Sin tacksamhetsskuld till Boëthius betygade han senare i en hyllningsskrift till denne. Boëthius har vitsordat att han omedelbart fäste sig vid Hanells »sunda arkeologiska omdöme och ingående intresse för källkritiska frågor». I Rominstitutet höll Hanell 1930 ett föredrag om *clavus annalis*, senare publicerat på italienska som hans första vetenskapliga artikel. Här tog han upp ett tema som han senare skulle vidareutveckla i en festskrift till Martin Nilsson och på ett magistralt sätt i sitt huvudverk om det romerska eponyma ämbetet. Han visade att det årliga insläendet av en spik på det kapitolinska Jupitertemplets vägg inte hade någon kronologisk betydelse, utan var ett magiskt, religiöst bruk.

Under några år studerade Hanell vid Berlins och Münchens universitet, där han var elev till professor Walter Otto. I München gjorde han förstudierna till sin doktorsavhandling och mötte sin blivande maka, Ursula Stock. Vad svärfadern professor Alfred Stock betytt för honom antyds av det faktum att han dedicerade sitt viktigaste arbete till minnet av denne. Tyska blev också Hanells vetenskapliga språk, när han inte skrev på svenska eller undantagsvis på italienska eller engelska.

Hanell disputerade i Lund 1934 på sitt första stora arbete avhandlingen *Megarische Studien*, där han dels behandlade Megaras äldsta historia och dess relationer till de omgivande landskapen, dels undersökte förhållandena mellan Megara och dess kolonier. I avhandlingens första del påvisade han att det fördoriska Megara hade förbindelser med det joniska Beotien och inte tillhörde Attikas intressesfär, vidare att staden erövrades av dorerna från Argos. Till dessa resultat kom han genom en kritisk granskning av de traderade myterna och kulterna och genom att skickligt utsöndra senare tillägg, inte minst dem som tillkommit i politiskt syfte för att öka Athens prestige. I avhandlingens andra del spelade han över ett stort register och visade upp koloniernas beroende av moderstaden Megara i statliga institutioner, kulter och traditioner. I uppsatsen *Das Menologium des Liber glossarum* hade Hanell redan tidigare behandlat kalenderproblem och rekonstruerat månadernas ordningsföljd i bl.a. Megaras koloni Byzantion. I doktorsavhandlingen gav Hanell lyckade lösningar på många problem, visade moget omdöme och full behärskning av sitt ämnes metodik. En engelsk recensent skrev att han visat sig vara en värdig elev av Martin Nilsson.

Doktorsavhandlingen renderade honom en docentur i Lund. Under 1930-talet publicerade han uppsatser om papyrologi, epigrafik, den grekiska tempelplatsens utvecklingshistoria och om äldre sigillstamper och

romerska bronsmynt i Lunds universitets historiska museum. Medlem av Vetenskapssocieteten blev han 1938 och gjorde insatser som dess bibliotekarie 1940, sekreterare 1941–44 och ställföreträdande praeses 1944–45. I Societetens årsbok bidrog han 1939 med en uppsats om Historiska perioder och periodgränser med särskild hänsyn till antikens historia och senare med en aktningsvärd rad av minnesanteckningar. Han utnämndes till lektor i Hässleholm 1944 och vid dåvarande Vasa läroverk i Göteborg 1946. Som lärare vid dessa gymnasier var han mycket omtyckt, likaså som t.f. professor vid Göteborgs universitet. När han blev professor i Lund 1957, följde två av hans licentiander med honom dit för att fortsätta sina studier i antikens historia under hans ledning. Under sin lektorstid i Göteborg blev han också ordförande i Skolstyrelsen i Lerums kommun och ledamot av kommunalfullmäktige där.

Hanell hade meriterat sig för professuren inte minst genom att under andra världskriget skriva sitt mest betydande arbete, *Das altrömische eponyme Amt*, tryckt 1946, ett av de viktigaste och mest uppseendeväckande bidragen till Roms äldre historia under de senaste decennierna. I en punkt för punkt mästertligt genomförd bevisföring, med metodisk stringens och analytisk skärpa påvisade han att den romerska republiken inte tillkommit 509 f. Kr., som traditionen gjorde gällande, utan omkring 450 f. Kr. Tesen var inte helt ny, då Pais och Kornemann framfört liknande tankegångar, men det var ett viktigt, om än omstritt resultat, som dock fått starkt stöd av Einar Gjerstads forskning. Att templet till Jupiter Optimus Maximus på Capitolium invigdes år 509 och att ett nytt kalendersystem infördes då, bevisar inte att den romerska republiken började vid den tidpunkten. Enligt Hanell var det praetor maximus som från 509 var eponym ämbetsman, inte konsulerna, som först senare blev eponyma. Den senare romerska historieskrivningen har tillrättalagt och tolkat de äldre skeendena efter sin egen tids förutsättningar efter ståndsstridernas upphörande. *Das altrömische eponyme Amt* är ett logiskt, klart och välskrivet mästerverk, som man kan läsa som en detektivroman.

Hanells tredje stora arbete, *Das Opfer des Augustus an der Ara Pacis*, tillkom under 1950-talet och trycktes 1960. I en skrift från år 1936 hade han behandlat Ara pacis, men i det senare arbetet förkastade han sina tidigare slutsatser, beroende på att nya fragment av frisen framgrävts och möjliggjort en säkrare tolkning. Enligt Hanell föreställer den stora frisen på Ara Pacis altarets grundläggningsceremoni, *constitutio*, den 4 juli år 13 f. Kr., då kejsar Augustus som pontifex maximus omgiven av

tolv liktorer och i närvaro av kejsarfamiljen, vestaler och präster förrättade ett offer till de tre gudinnorna Pax, Concordia och Salus Publica. Denna tolkning framlades på ett lysande och övertygande sätt.

Det man imponerades av hos Hanell som person var hans stora lärdom, inte bara inom hans eget omfattande ämne. Han var allmänbildad och kunde ibland briljera med sina kunskaper. Jag har hört honom ingående och kunnigt beskriva Dalby kyrka för en utländsk gäst och han har skrivit en översikt om Hoby kyrkas historia. Hans mångsidighet gjorde honom mycket lämplig som avdelningsredaktör i Svensk uppslagsbok och Lilla Uppslagsboken, som författare till artiklar i Pauly-Wissowas Real-encyklopädie och som censor i studentexamen. Han tjänstgjorde som censor från 1954 till censorsinstitutionens avskaffande och trivdes utmärkt med denna syssla, till någon del också på grund av alla de goda middagar censorerna brukade bjudas på! Han har berättat att han prövade abiturienternas allmänbildning genom att ibland ställa musikfrågor till dem. Det är karakteristiskt att han i en artikel i Lundagård om bildning och utbildning klagade över att undervisningen vid universiteten tenderade till att bli korvstoppning och att kursläsningen måste ske med tidtagarur i handen. Han pläderade för bildning genom aktivt, arbetsfyllt kunskapsinhämtande och beklagade tendensen att tillmäta efemära företeelser i nutiden större kunskapsvärde än kändedom om kulturtraditionen. I ett av de få brev som det förunnades mig att få av Hanell, som inte var någon brevskrivare, – bland de sista som han skrev, då det nådde mig först efter hans död – skrev han om nödvändigheten att med kraft kämpa emot »barbariets stigande flodvåg». Han tänkte väl närmast på de klassiska studiernas tillbakagång i vårt land och på de kraftigt sänkta kunskapskraven vid skolor och universitet. I två artiklar i Dagens Nyheter försvarade han latinets roll dock utan att vinna gehör. Man får väl säga att lärarna i klassiska språk vid gymnasierna alltför fogligt har funnit sig i att successivt bli avpolletterade och om de någon gång försökt försvara sig har de i varje fall inte gått till offensiven.

Hanell var en charmant föreläsare och höll en imponerande serie av gästföreläsningar, framför allt i Danmark i Det filologisk-historiske Samfund men också på andra håll i Europa. Han inbjöds att undervisa vid universiteten i Oslo, Göttingen och Köpenhamn. Han vederfors den sällsynta äran av att inte mindre än två gånger inbjudas som föreläsare till Fondation Hardt vid Genève och publicerade på senare år

två artiklar om antikhistoriska problem i stiftelsens Entretiens. Vid sin död var Hanell ovedersägligen vår främste antikhistoriker.

Som ordförande i Svenska Klassikerförbundet, Lunds Studentsångförening, sydsvenska avdelningen av Föreningen Svenska Rominstitutets vänner och som dekanus kunde han med fast hand leda förhandlingar, ofta med strålande humör och på ett medryckande sätt.

Det är förklarligt, att han med tilltagande ohälsa sviktade under börnan av många uppdrag. Då högar av uppgifter hopade sig på hans arbetsbord, fick han avsäga sig sina förtroendeuppdrag som sekreterare i Rominstitutets styrelse och som redaktör för Rom- och Atheninstitutens skriftserier. Han handhade dock stipendieärenden och var skattmästare i institutens publikationsnämnd till sin död.

Krister Hanell var glad, vänlig och positiv. I umgänget med människor var han tolerant och taktfull. Han var en sällskapsmänniska som trivdes med att vara i centrum och underhålla ett sällskap. Han var alltid beredd att diskutera och argumentera för sina åsikter lika övertygande som i sina vetenskapliga skrifter. Man kommer aldrig att glömma den charm och den värme som utstrålade från honom.

26.5 1902-9.8 1970

John Hjelme-Lundberg

Av Algot Werin

John Engelbrekt Hjelme Hjelme-Lundberg föddes den 26 maj 1902 i Helsingborg och dog den 9 augusti 1970 på Hilleröds Amtshospital i Danmark. Efter slutad skolgång vid Katedralskolan i Lund praktiserade han på kontor i London, varefter han anställdes i den av fadern grundade Svensk-engelska herrkonfektionsfabriken Hjelme i Örkelljunga. År 1927 grundade han konfektionsföretaget Junex i Jönköping, sedan i Huskvarna. Han var konsul för Tjeckoslovakien 1937–49. Stiftande ledamot i Vetenskaps-Societeten blev han 1950.

Av sin fader, C. H. Hjelme-Lundberg, som var en av den svenska konfektionsindustriens pionjärer, hade John Hjelme-Lundberg ärvt sin med affärsbegåvning förenade initiativkraft och allmänna duglighet. Då han inom familjeföretaget med tiden inte fann tillräckligt utrymme för den växande initiativlusten grundade han, endast 25 år gammal, på egen hand Junex i Jönköping. Tack vare djärvt lanserande av nya produkter och ett skickligt utnyttjande av reklamen växte detta företag rekordartat snabbt till att bli ett av de största och modernaste i branschen. Namnet Junex var snart så inarbetat att det blev till ett begrepp, liktydigt med konfektion. Expansionen fortsatte; Junexkoncernen, till vilken kom att höra fabriker i Skånes Fagerhult och Lönsboda, båda i Kristianstads län, nådde under 1950-talet sin största omfattning med ca 1.200 anställda. Vid denna tid började svårigheter visa sig för svensk konfektionsindustri, som dithills hade haft så gott som oavbruten medvind, emedan folkets flertal efterhand erövrades för konfektionen. Efter andra världskrigets slut visade sig så småningom följderna av en stigande överproduktion och en därmed hårdnande konkurrens. Därtill kom en ökande import från länder med lägre produktionskostnader. Junex lyckades till en tid hävda sin ställning genom inriktning på kvalitetsbetonad tillverkning och på en sådan byggande export. Men mot slutet av 1960-talet blev förhållandena svårare att bemästra och efter kreditåstramningen 1969 tvingades Hjelme-Lundberg att överlåta Junex på ett annat konfektionsföretag, som tillförsäkrats en betydande statskredit. Vid

slutet av de dramatiska förhandlingarna drabbades Hjelme-Lundberg av en hjärtattack och dog en vecka senare.

I en skrift som utkom till Junex' 40-årsjubileum 1967 inledde Hjelme-Lundberg ett förord med att säga att livets mening väl inte var att göra kläder, men att det för den som tagit detta till sin uppgift hade gällt att åstadkomma det bästa möjliga av den saken. Såg han framåt var det mycket i bilden som tedde sig oroande, men han hoppades att samhörighetskänslan i vårt samhälle skulle ökas, och att det i rationaliseringarnas tidevarv fortfarande skulle finnas plats för personliga initiativ och improvisationer, och att alla färger inte skulle tona bort i grått. Förordet bäres av den entusiasm som kännetecknade honom.

I samma skrift skrev dåvarande överståthållaren Allan Nordenstam, tidigare landshövding i Jönköping, att han lärt känna Junex som »ett mönster av fri företagsamhet med socialt ansvar». »Där finns», fortsatte han, »djärvhet och hjärta, fakta och fantasi, framstegsvilja och omvårdnad. . . . På många områden har Junex varit en nyskapare i svensk industri. De rationella och på samma gång vackra fabriksanläggningarna och de sociala anordningarna, inte minst på fritidsområdet, har väckt stort allmänt intresse. På flera håll har de efterliknats.»

Skriften har som motto denna vers av Piet Hein:

There is
one art,
no more,
no less:
to do
all things
with
artlessness.

Valet av motto är karakteristiskt för Hjelme-Lundberg. Han var en sammansatt person, på en gång en viljestark och hårt målmedveten affärsman och en stämmingsmänniska med en konstnärs syn på tingen. Själv konstnärligt, särskilt musikaliskt begåvad, understödde han gärna konstnärer. Han var en starkt levande person, som genom sin älskvärdhet och entusiasm förstod att vinna människor. Många kände honom som det generösa sällskapsgeniet, som älskade fest. På äldre dagar var han snarast en ensam man, som tillbragte sin lediga tid med sina böcker. Han hade levt intensivt och tagit ut sina krafter. Han var beredd för döden när den kom.

25.8 1909–12.7 1970

Vagn Poulsen

Av P. J. Riis

Omkring midten af dette århundrede vendte Sveriges store gamle billedhugger Carl Milles tilbage til Lidingö ved Stockholm efter et tyveårigt ophold i Amerika, og hans tidligere hjem Millesgården blev indrettet til at rumme hans store samlinger, deriblandt også en hel del antiker. Ejendommen og hovedparten af samlingerne skænkede han til den svenske stat, der til gengæld afkøbte ham de græske og romerske marmorskulpturer. Før købet havde en sagkyndig kommission undersøgt dem på hans amerikanske bopæl og vurderet dem, og det ene af kommissionens to medlemmer var en dansker, direktøren for Ny Carlsberg Glyptotek, dr. Vagn Poulsen.

Når valget var faldet på ham, skyldtes det ikke blot, at han var leder af det største antike skulpturmuseum i Norden, hvor alle svenske klassikere og kunsthistorikere havde været på kortere eller længere besøg, men også at han fra sin forgænger Frederik Poulsen, med hvem han iøvrigt slet ikke var i familie, havde arvet personlige kontakter til indflydelsesrige kredse i Sverige, og at han i nogle år havde været kendt af den svenske offentlighed som populærvidenskabelig forfatter.

Vagn Häger Poulsen fødtes d. 25. august 1909 i et københavnsk lægehjem. Han blev student fra Metropolitanskolen i 1927 og påbegyndte straks et kunsthistoriestudium ved Københavns Universitet. På foranledning af sin gamle rektor, den klassiske filolog Karl Hude, der af Frederik Poulsen var blevet bedt om at skaffe en egnet student til en medhjælperstilling på Glyptoteket, gik han to år efter studentereksamen over til at læse klassisk arkæologi under K. Friis Johansen, og i 1934 bestod han magisterkonferensen i dette fag. Bestemmende for hans senere udvikling var to udenlandsrejser i studietiden, idet han deltog i Carlsbergfondets udgravninger i den syriske by Hama. På vejen til og fra Syrien besøgte han Tyrkiet, Grækenland og Italien, og intet blev en større oplevelse for ham end det selv at se ruinerne af det perikleiske

Athen og de græske mesterværker i Athens og Istanbuls museer. I årene efter konferensen kunne han med rejsebevillinger fra de to Carlsbergfonds fortsætte sine private studier i Grækenland, Italien og Vesteuropa, og allerede i 1937 erhvervede han doktorgraden på afhandlingen »Der strenge Stil, Studien zur griechischen Plastik 480–450«. Han videreførte deri, men på et langt mere solidt grundlag og med betydeligt sikrere resultat, Ernst Langlotz' forsøg på opdeling af den tidlig-klassiske plastiske kunst i regionalstilarter.

I 1936 var han efter mangeårig løsere tilknytning blevet udnævnt til inspektør ved Glyptoteket; i to perioder fungerede han som sekretær i Ny Carlsbergfondet, og 1943 afløste han Frederik Poulsen som Glyptotekets direktør, en stilling han beholdt til sin død.

Med disputatsen fik han slået sit navn fast overalt, hvor klassisk arkæologi dyrkedes, og gennem en lang række mindre skrifter befæstede han yderligere sin position som fremragende kender af klassisk skulptur. Parallelt med en systematisk nyordning af Glyptotekets samlinger gennemarbejdede han kronologisk fremadskridende de enkelte perioder af den græske og senere den romerske billedhuggerkunsts historie, og hver gang et museumsstykke frembød et større problem, som han mente at kunne løse, eller hvis det foranledigede videregående studier, der på anden måde bragte noget nyt, blev resultatet en afhandling enten på dansk eller på et af hovedsprogene. Det endelige mål, en fuldstændig serie moderne videnskabelige kataloger over Glyptotekets antiker, nåede han ganske vist ikke; men han fik dog udgivet bindene om de græske og romerske terrakotter (1949), de græske portræter (1954) og de ældre romerske (1962), alle på fransk, og bindet om de senere romerske portræter foreligger som næsten trykfærdigt manuskript. Da hans forfatterskab er overordentlig stort, kan der her kun blive tale om at nævne de betydeligste af alle disse arbejder, dem ingen klassisk arkæolog kan negligere.

Først den inciterende afhandling »Three Archaic Greek Heads in the Ny Carlsberg Glyptotek« (1938), der rækker langt videre end titlen lader ane, dernæst det stilanalytiske skoleeksempel »Myron, ein stilkritischer Versuch« (1940), og »Phidias und sein Kreis« (1942), hvori han samler og kritisk gennemgår, hvad vi ved om de forsvundne phidiasiske originalskulpturer, samtidig med at han forsøger tilskrivninger til kredsens forskellige kunstnere. De klassiske epigoner berørte han med artiklen »Some Early Fourth Century Sculptures« (1944); men allerede nogle år tidligere havde han i en lille afhandling »Zum

Bildnis Homers« (1940) ud fra en Rubenstegning dristigt, men ikke usandsynligt rekonstrueret en Homer af Lysippos. Den næste etape markeres af de grundlæggende »Studies in Julio-Claudian Iconography« (1946), hvor han også giver en for det meste overbevisende tolkning af sydfrisen på Ara Pacis Augustae. Derpå følger »Nero, Britannicus and Others« (1951), endvidere en forbløffende, men ved andres forskning bekræftet påvisning af den rigtige »Vergil« (1959), og »Claudische Prinzen« (1960), dog med det klassiske intermezzo »Pheidiasische Bildnisse« (1954); her redegør han for sit fund af et 4de århundredes Phidias-portræt inspireret af den legendariske fremstilling på Athena Parthenos' skjold. De fleste af disse arbejder kom i de to serier »Acta Archaeologica« og »From the Collections of the Ny Carlsberg Glyptothek«, de øvrige i tyske publikationer.

En original indsats gjorde Poulsen også på et helt andet felt som følge af sin deltagelse i de syriske udgravninger, idet Carlsbergfondet betroede ham offentliggørelsen af de rige keramikfund fra den islamiske middelalder. Han havde fra begyndelsen interesseret sig stærkt for de farvestrålende fayencer, og næsten tyve år efter udgravningernes afslutning udkom hans ca. 170 sider store bearbejdelse af det kolossale stof, »Hama IV 2, les poteries médiévales« (1957). Om det samme og beslægtede emner skrev han desuden fire mindre artikler og en endnu utrykt afhandling til et jubilæumsskrift fra C. L. Davids Samling, af hvis bestyrelse han var medlem.

Talrige arbejder fra hans hånd, ikke blot om ældre kunst, men også om senere europæisk maleri og skulptur, henvendte sig til et bredere nordisk publikum (i 1960'erne desuden til et tysk), uden derfor at miste den videnskabelige karakter. Sine iagttagelser og forskningsresultater meddelte han nemlig gerne ved foredrag på Glyptoteket eller andetsteds, hvorefter manuskriptet helt eller delvis, eventuelt i noget ændret skikkelse tryktes i aviser eller tidsskrifter, og hele foredragsserier kunne blive til illustrerede oversigtsbøger eller billedværker med indledende tekst. Det meste af hans folkeoplysende produktion kom selvsagt på dansk; men allerede i efterkrigsårene blev han en hyppig bidragyder til svenske aviser, tidsskrifter og museumspublikationer. For alvor blev hans nordiske ry grundfæstet, da han sammen med svenskeren Axel Gauffin og nordmanden Arne Nygård-Nilssen på Nordiska Kulturförlaget i Stockholm udgav »Skulpturbogen« (1947). Dermed var vejen banet for at akceptere en opfordring til at skrive en populær bog om »Fidias« (1949) for et andet svensk forlag; en bedre oversigt over den

phidiasiske kunst, dens forudsætninger og eftervirkninger kunne man ikke ønske sig. Til pragtværket »San Giovenale, etruskerne, landet och folket, svensk forskning i Etrurien« (1960, engelsk udgave 1962) bidrog han med et kapitel om »Etruskisk kunst«, og endelig til Ragnar Josephsons kunsthistorie »Levande konst genom tiderna« udarbejdede han førstebindet om oldtiden med titlen »Från grottorna till Rom« (1965). Fidiás-bogen havde i 1960 fået en udvidet og à jourført dansk udgave, ligesom en fængslende artikel om »Det antike Menneskes Selvspejling i græsk og romersk Portrætkunst« i »Konsthistorisk Tidsskrift« (1957) blev afløst af den danske bog »Oldtidsmennesker, blade af den antike portrætkunsts historie« (1959). »Från grottorna till Rom«, der stadig kun foreligger i svensk udgave, er ikke destomindre den bedste introduktion til oldtidskunsten forfattet af en dansker.

Ved sit gæstfrie virke på Glyptoteket og sin litterære aktivitet tværs over Sundet praktiserede Vagn Poulsen en sund skandinavisme. Han satte da også stor pris på den ære, man i Lund viste ham ved at indvælge ham først i Vetenskapssocieteten (1951) og siden i Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet (1969). Han var desuden medlem af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Norske Videnskabsakademiet i Oslo og Deutsches Archäologisches Institut. Tre gange blev han indbudt til Amerika, først som sagkyndig i Milles-sagen, senere som gæsteproffessor ved Yale University.

Vagn Poulsen døde d. 12. juli 1970 efter længere tids håbløs sygdom. I dansk arkæologisk og kunsthistorisk forskning kan ingen idag erstatte ham; som kender af oldtidens skulptur har vel ingen i Norden overgået ham, og han blev i sine sidste år i arkæologkredse verden over regnet blandt nutidens fineste specialister på den antike ikonografis område. Med hæder vil han også blive nævnt af dem, der arbejder med islamisk kunstindustri.

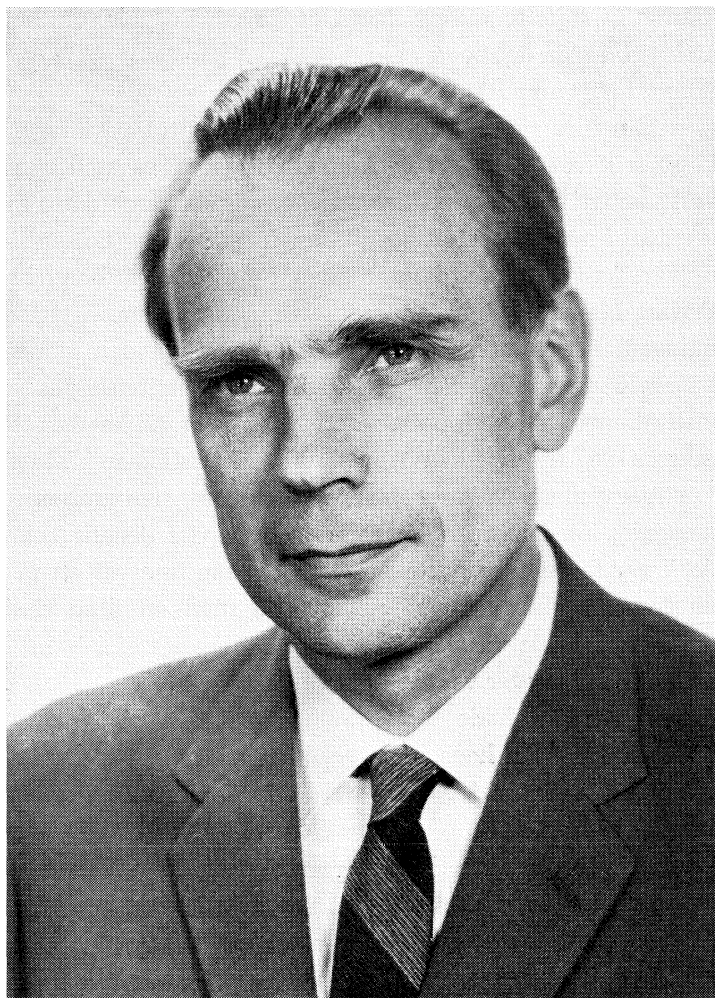
Birger Sallnäs

Av Göran Rystad

Universitetslektorn docent Birger Sallnäs avled den 24 januari 1970. Han var född i Vislanda den 4 februari 1912, avlade studentexamen i Jönköping 1934, blev fil. mag. i Lund 1939, fil. lic. 1942 och disputerade för filosofie doktorsgraden 1947. Samma år blev han docent i historia vid Lunds universitet.

Titeln på Birger Sallnäs gradualavhandling var »Samuel Åkerhielm d.y. En statsmannabiografi». Någon levnadsteckning i vanlig mening är det inte. Undersökningen är helt inriktad på Åkerhielms politiska verksamhet. För att bemästra biografins ur vetenskaplig synpunkt vanskliga form gick Sallnäs ett steg längre och uteslöt ett decennium mitt i Åkerhielms karriär, då denne som president i Åbo hovrätt befann sig utanför det politiska maktspelet. Avhandlingen är en intensivanalys av den politiska verksamheten hos en av frihetstidens märkligaste gestalter. Den grundar sig på omfattande primärforskningar och visar drag som är karakteristiska för Sallnäs vetenskapliga profil: självständighet, tankeklarhet, sinne för det väsentliga och grundlighet. Typisk är den elegans och metodiska säkerhet med vilken Sallnäs utreder problemen och klarlägger händelseförloppet i samband med Åkerhielms fall 1747.

I sin fortsatta forskning kom Sallnäs, fränsett arbetet med Jönköpings stads historia som redaktör och medförfattare, att främst intressera sig för den gustavianska tiden. Hans forskningar avsatte resultat som uppsatserna »Gustav III som inrikespolitiker – hatt eller mössa», »Det ofrälse inslaget i 1772 års revolution», »Kring källorna till revolutionen i Stockholm 1772» och »England i den svenska författningsdiskussionen 1771–72». Dessa undersökningar utmärkas av samma drag som präglat gradualavhandlingen. Det rörde sig emellertid om studier av mera begränsat format, vilket sammanhänger med att Birger Sallnäs trots sina vetenskapliga kvaliteter inte ändå såg forskningen som sitt främsta livsintresse. Hans vetenskapliga författarskap utmärkes av en pedagogisk

4.2 1912-24.1 1970

klarhet av mindre vanligt slag. Det framstår därför som helt följdriktigt att det blev på det pedagogiska området han fann sin huvuduppgift och kom att göra sina främsta insatser.

Redan före sin disputation hade han prövat på läraryrket vid Jönköpings läns folkhögskola i Nässjö. Han trivdes med den pedagogiska verksamheten, kände att han passade för den, och detta gjorde att han efter att i några år efter disputationen tjänstgjort som docent vid Lunds universitet återvände till lärarbanan. Från 1951 var han lektor vid Lunds Privata Elementarskola, numera Strömbergsskolan. Efter tillkomsten av universitetslektoraten återvände han 1958 till den akademiska lärarbanan. Under åren 1958–1967 var han universitetslektor vid Historiska institutionen här vid universitetet och blev tillika dess förste studie-rektor. 1967 flyttade han över till universitetsfilialen i Växjö.

Birger Sallnäs hade en naturlig auktoritet, som bottnade i en ovanlig personlig integritet. Det fanns ibland en viss distans hos honom, som dock var förenad med ett engagemang som inte var att ta fel på. Hans illusionsfria människosyn var förenad med en djup respekt för det mänskliga. Hans värme, vidsyn och rätlinighet gjorde att han för sina vänner och kolleger var ett stöd och en trygghet.

Som pedagog hade Birger Sallnäs få likar. Såväl hans pedagogiska författarskap som hans undervisning präglades av klarhet och klokhet och en föredömlig förmåga att aldrig låta stoffet skymma linjer och sammanhang.

Under sina sista år kom Birger Sallnäs att till vetenskapsmannens och pedagogens verksamhetsområde lägga ytterligare ett, administratörens. När universitetsfilialen i Växjö skulle byggas upp lades i Sallnäs händer uppgiften att verka som sammanhållande och pådrivande kraft. Han visade sig besitta en imponerande administrativ begåvning och det är omvittnat, att det i mycket stor utsträckning var tack vare hans initiativ, hans samarbetsförmåga och hans taktiska handlag, som universitetsfilialen utvecklades så snabbt som blev fallet. Utan tvivel var hans småländska förankring honom till hjälp när han fick till stånd ett fruktbarande och friktionsfritt samarbete med de lokala myndigheterna, men mer betydde hans naturliga taktfullhet och goda omdöme och framför allt hans förmåga att få människor att samlas kring praktiska lösningar, att eliminera prestigetänkande och formalism.

Birger Sallnäs var Vetenskaps-societetens sekreterare under åren 1957–1959 och lade som sådan ned ett intresserat och uppskattat arbete. Annars var han inte en sammanträdesmänniska. Över huvud försökte

han undvika att dragas in i verksamheter utanför yrket, som kunde kräva alltför mycket av hans tid. Han ville ha möjlighet att tillbringa en del av sitt liv i den småländska hembygd som han var fäst vid och vars natur för honom var en kraftkälla och vederkvickelse, som han inte ville avstå från. Säkert bidrog detta också till att han kunde ge så mycket i sitt arbete in i det sista.

Från Vetenskaps societetens 50-årsjubileum den 21 november 1970

DEN 21 NOVEMBER 1970 högtidlighöll Vetenskaps societeten sitt 50-årsjubileum vid ett sammanträde på Carolinasalen.

HÄLSNINGSANFÖRANDET hölls av Societetens praeses, professor *Nils-Arvid Bringéus*, som yttrade:

Ärade församling,

När Vetenskaps societetens ledamöter idag samlas så sker det i jubileets tecken. I ett halvt sekel har Societeten varit en ancilla humaniorum vid vårt universitet.

Ett jubileum ger anledning till tillbakablick. En tacksamhetens tillbakablick mot dem som fick idén och förverkligade den, att samla de yngre humanisterna till en gemenskap, att underlätta och stimulera deras forskning och att föra ut dess resultat. I årsboken som nyss utkommit har Societetens öden skildrats av tre lundensare som själva i hög grad varit med om att forma dem. Protokoll och minnesanteckningar ger dock bara den yttre ramen kring det arbete som utförts i Societetens hägn och som bär dess stämpel. Det är möjligt att denna forskningsinsats skulle ha gjorts även Societeten förutan, men säkert inte heltigenom. Till Societetens egna initiativ hör t.ex. serien Skånsk senmedeltid och renässans som kan betraktas som ett forskningsprojekt, utstakat innan detta begrepp ännu lancerats. Inte desto mindre är det de individuella arbetena som kännetecknar Societetens första halvsekel. De är mångskiftande både till ämnesområden och innehåll. Att finna ett gemensamt signum är svårt. Tycho Brahe som behandlats i det i år utkomna bandet av Skånsk senmedeltid och renässans tillhör på en gång de provinsiella och de internationella i vår lärdomshistoria. Kanske är just denna kombination av provinsial förankring och internationell ut-

blick ett karakteristikum för humanistisk forskning i Lund sådan den speglas i Vetenskapssocietetens handlingar.

I ett föränderligt samhälle kan jubileumsfanfarer lätt efterlämna ett ihåligt eko. Hur förvaltar vi idag det humanistiska lärdomsarvet? Eller för att ställa frågan på ett annat sätt: Har de humanistiska samfundet alltjämt något berättigande? Ett jubileum är ett tillfälle också för eftertanke och begrundan.

I societetens väsen ligger både något exklusivt och enkelt. De flesta förknippar otvivelaktigt ordet societet med en privilegierad överklass som inte har annat att syssla med än att samlas till fest och att värna om en viss distans gentemot de utanförstående. Men på vårt eget språk betyder ju societet rätt och slätt samhälle. Beteckningen vetenskapssamhälle som förekommer på andra håll låter inte så vacker men kan å andra sidan inte så lätt missförstås. Hursomhelst: Societeten är en grupp bland andra grupper, ett litet samhälle i det stora.

Låt oss gärna erkänna att centreringen kring de egna forskningsintressena ger societeten en exklusiv karaktär, precis som det i familjen och släkten finns en exklusivitet. Men det är på sådana grupper det stora samhället är uppbyggt och det är genom dialogen grupperna emellan som samhället utvecklas, inte genom att gränserna mellan grupperna utsuddas. Forskarna behöver idag mer än någonsin sina intresseorganisationer, både de vetenskapliga och de fackliga, inte för att värna om några privilegier utan för att få möjlighet att utträta så mycket som möjligt samhället till gagn.

»Har vetenskapen för oss blivit ett gömställe i stället för en front i idékampen?» Så löd den rannsakande frågan i preses hälsningstal vid Vetenskapssocietetens 25-årsjubileum 1945. I dagens universitetsmiljö finns det inte längre några gömställen, inte ens för humanister. Det är inte utan att vi som är utbildade för att bedriva forskning men alltmera måste syssla med administration ibland längtar till sådana gömställen för att hämta kraft vid de källor som ger oss vår djupaste vederkvickelse. Men inte för bekvämlighetens skull eller för att vi blygs för vår forskning. Idag har forskning blivit en samhällsangelägenhet som de flesta inser betydelsen av. Men gäller detta även om det vi kallar humanistisk forskning?

Under det senaste halvsekle har teknisk, naturvetenskaplig och medicinsk forskning gjort enorma framsteg, som givit liv och hälsa åt miljoner människor. Men vi har – också i fredstid – samtidigt blivit alltmera medvetna om den ödesdigra feed-back som kan följa i de tekniska

framstegens spår och där människan själv blir den lidande. Sent omsider har man börjat inse betydelsen av vårt eget livsrum. Men miljö är inte bara ett rumsligt och socialt begrepp utan också ett tidsligt. I den moderna miljöforskningen behövs humanisterna inte minst för att tala om att nuet är format av det förgångna, att vi inte blott är styrda i sidled genom vår omgivning utan också i djupled genom vårt kulturarv. I markerandet av historiens betydelse ligger inte bara en egoistisk strävan att skaffa bröd för humanister utan insikten om att människor behöver kännedom om det förflutna för att förstå sig själva. De bjärta färskta inslagen i kulturens väv är det många som håller fram. Humanistens uppgift är att söka också den dolda väven, som ligger hoprullad om tidens bom.

De som grundade vår societet såg framåt. Vi som idag firar 50-årsjubileet måste också se framåt. Det finns tecken som tyder på en viss klimatförbättring för humanistisk forskning, en mera positiv inställning också bland dem som har att fördela samhällsresurserna. Det gäller att klokt tillvarata nya möjligheter. Må det vara ett gott omen vid början till ett nytt halvsekel i Societetens verksamhet, att dagens högtidsföreläsning fått rubriken Humanistisk framtid.

Vetenskaps societeten i Lund är inte ett kungligt samfund men det har en konung som sin höge beskyddare. I anledning av Societetens 50-årsjubileum har en telegrafisk hälsning avsänts till hans majestät konung Gustav VI Adolf.

Våra tankar går idag med tacksamhet till Societetens grundare och särskilt till professor Jöran Sahlgren genom vars framsynta initiativ och kraftfulla verksamhet Vetenskaps societeten tillkom. Vi minns också med glädje hans bortgångna kolleger bland initiativtagarna, professorerna Carl Wilhelm von Sydow och Herbert Peterson. Från kretsen av Societetens första generation av arbetande ledamöter har vi idag glädjen att hälsa professorerna Fredrik Lagerroth och Bodvar Liljegren.

Till Vetenskaps societetens hedersledamot professor Einar Gjerstad som f.n. befinner sig i Rom har vi idag avsänt en telegrafisk hälsning. I anledning av sitt jubileum har Vetenskaps societeten beslutat kalla två av sina seniorer, professorerna Algot Werin och Erik Lönnroth till hedersledamöter. Båda fyller de höga kraven på utmärkta insatser inom humanistisk forskning. Vi hyllar dem och hälsar dem i deras nya värdighet.

Societetens stiftande ledamöter är vårt styrkebälte. Vi hälsar våra

Vetenskaps societeten i Lund

här närvarande stiftande ledamöter och tackar dem för deras stöd och vänskap. Särskilt hälsar vi idag vår nya stiftande ledamot grevinnan Anna Trolle-Bonde.

Genom de utländska ledamöterna och deras forskning hämtar vi ständigt nya impulser. Vetenskaps societeten har till nya utländska ledamöter invalt rektorn för Odense universitet, professor Mogens Brøndsted, presidenten, fil. dr Kristján Eldjárn, Reykjavik, professor Peter Ladefoged, University of California, Los Angeles samt professor Günter Wiegelmann, Mainz. Det gläder oss att professorerna Brøndsted och Wiegelmann haft möjlighet att personligen infinna sig idag liksom professor Enkvist, Åbo, professor Mogens Blegvad, Köpenhamn och riksarkivar Dagfinn Mannsåker, Oslo.

Samtidigt som fyra ledamöter övergår i seniorsklassen har vi glädjen att hälsa fyra nya arbetande ledamöter: Docent Ulla-Britta Lagerroth, professor Mats Malmer, professor Jan Svartvik och docent Torbjörn Vallinder.

Vid sin jubileumshögtid har Vetenskaps societeten idag glädjen att få se en rad gäster. Vi hälsar universitetets rektor professor Sven Johansson och dess förvaltningschef universitetsrådet Stig Hammar och riktar genom dem ett tack till vårt universitet, som alltid omfattat vårt arbete med välvilja.

När Vetenskaps societeten firade sitt 25-årsjubileum hölls högtidsföreläsningen av universitetets dåvarande Rector Magnificus professor Johannes Lindblom. Det gläder oss att idag på nytt se professor Lindblom i vår krets.

Det är en stor tillfredsställelse att idag få hälsa företrädare för en rad systemsamfund. Professor Louis Hammerich för Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, professor Dag Strömbäck för Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, professor Olle Olsson för Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund, professor Sven Kjällerström för Kungl. Humanistiska Vetenskaps samfundet i Lund och professor Gösta Berg för Kungl. Gustav Adolfs Akademien.

Också alla övriga inbjudna gäster och andra här närvarande åhörare hälsar jag välkomna till vår högtidssammankomst.

Jag ber härmed få överlämna ordet åt Vetenskaps societetens stiftande ledamot direktör Elam Tunhammar.

Direktör Tunhammar yttrade:

Herr Preses!

Det var ett lyckligt grepp och en klok tanke, som lanserades av de unga docenter, som för 50 år sedan tog initiativet till bildandet av Vetenskaps-Societeten i Lund, att inrätta en särskild avdelning med ett antal s.k. stiftande ledamöter. Därmed bereddes möjlighet för personer, som har sin dagliga gärning förlagd till andra områden än vetenskapens fält, att få en personlig kontakt med den humanistiska forskningen och dess utövare. Den omständigheten, att den andra, den stora och verkligt betydelsefulla kategorien av ledamöter, kallas *arbetande* ledamöter, skänker onekligen också för oss stiftande ledamöter en behaglig känsla av oansvarig vila och avkoppling! – Ett gemensamt drag har vi emellertid alla: vårt intresse för humaniora och vår önskan att i mån av förmåga stödja den humanistiska forskningen.

Carl Fehrman säger i sin uppsats »Meine Zeit» i årsboken för 1970, att det genom åren varit oavbrutna kontaktkonferenser mellan universitet och samhälle. Han tror inte, att traditionen kommer att upphöra. Jag instämmer häri men vill gärna stegra tron till förvisning. Societetens sammankomster och utflykter är av oss stiftande ledamöter i hög grad uppskattade och för oss synnerligen berikande. Om vi i någon mån kunnat bidra till de senare – dvs. till utflykterna – är det endast ett sätt att visa vår tacksamhet för vad Societeten ger oss av andlig spis och intellektuell stimulans.

Bildandet av Vetenskaps-Societeten för 50 år sedan var framsprunget ur tanken att samla yngre forskare inom de humanistiska vetenskaperna, ge dem stöd och uppmuntran och framför allt ökade publikationsmöjligheter. Icke minst i våra dagar är detta av behovet påkallat, då anslagen av allmänna medel till humanistisk forskning är alltför knäppt tilltagna. Anslagen täcker ej på långt när alla förefintliga behov.

För att hugfästa 50-årsjubileet har enskilda personer och företag, i vars ledning sitter personer, som är stiftande ledamöter av Societeten, sammanskjutit medel till en fond, vars avkastning är avsedd att användas för ändamål, som Societeten vill främja. Beloppet uppgår till 48.000: – kronor, men vi hyser förhoppningar om att ytterligare något bidrag kommer att inflyta, så att 50.000-kronorstrecket kan överskridas.

Vetenskaps-societeten i Lund

Herr Preses!

Vi tre i insamlingskommittén ber nu att å samtliga donatorers vägnar få framföra deras varma och uppriktiga lyckönskningar till 50-årsjubileet samt överlämna jubileumsfonden med denna handling:

»Vid Vetenskaps-Societetens i Lund halvsekeljubileum får vi med understrykande av vår stora uppskattning av den humanistiska forskning, som Societeten bedriver, överlämna ett bidrag om 48.000: – kronor till en jubileumsfond. Fonden bör användas så att företrädesvis avkastningen utdelas för ändamål, som Societeten anser särskilt bör främjas.

Lund den 21 november 1970

AB Addo	Kockums Mekaniska Verkstads AB
AB Cementa	Frans Möller
Frigoscandia AB	Gad Rausing
Einar Hansen	Hans Rausing
Ake Holmberg	Skånska Banken
Malmros Rederi AB	Svenska Sockerfabriks AB
	Trelleborgs Gummifabriks AB»

(Närvarande från insamlingskommittén var, förutom direktör Tunhammar, direktör Gad Rausing och bankdirektör Axel Roos.)

Därefter framträdde byggmästare *Harry Karlsson*, Lund, och överlämnade ett donationsbrev, vars innehåll han föredrog enligt följande:

Härmed ber jag till *Vetenskaps-Societeten i Lund* få överlämna ett kapital till en fond benämnd *Harry Karlssons fond för humanistisk forskning*. Det fonderade beloppet utgör 10.000: – kronor, vilket överlämnas i obligationer löpande med 7,5 % årlig ränta.

Det är min önskan att fonden förvaltas av Vetenskaps-Societetens i Lund styrelse.

Fonden skall användas till att befrämja humanistisk forskning som bedrivs av forskare vid Lunds Universitet enligt härtill hörande stadgar.

Lund den 21 november 1970

Harry Karlsson

Stadgar för *Harry Karlssons fond för humanistisk forskning*

§ 1

Fondens grundkapital är 10.000: – kronor.

§ 2

Fonden skall under namnet *Harry Karlssons fond för humanistisk forskning* förvaltas av *Vetenskaps-Societetens i Lund* styrelse.

§ 3

Fonden skall användas till att befrämja humanistisk forskning som bedrivs av forskare vid Lunds Universitet.

Av fondens årliga avkastning skall en femtedel läggas till kapitalet och resten utdelas vartannat år första gången år 1972.

Lund den 21 november 1970

Harry Karlsson

Efter detta yttrade Societetens praeses:

För de välgångsönskningar och gåvor som Vetenskaps societeten fått mottaga frambär jag vår stora tacksamhet. Vi ser i dem ett bevis för uppskattning av Societetens verksamhet och en sporre till fortsatt arbete. Jag nämnde nyss att Societeten vid sitt jubileum fr.a. velat rikta blickarna framåt. Detta kunde knappast få en bättre markering än genom de gåvor Societeten idag fått mottaga från sydsvenska företag och enskilda stiftare liksom från byggmästare Harry Karlsson. Genom vår skattmästare hoppas jag vi skall kunna förvalta dem på bästa sätt för att så småningom kunna utdela avkastningen till förtjänta forskare.

Därefter framträdde representanter för *vetenskapliga samfund*. Från *Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* överlämnade dess praeses professor *Dag Strömbäck* en adress av följande lydelse:

Vetenskaps societeten i Lund

Kungl. Vitterhets
Historie och Antikvitets Akademien
framför sina varma lyckönskningar till
Vetenskaps societeten
i Lund
på dess högtidsdag
och betygar sin aktning för dess
stora vetenskapliga insatser inom
svensk humanistisk forskning.

Stockholm den 21 november 1970

Dag Strömbäck *Sven B. F. Jansson*

Ordföranden i *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund*, professor *Sven Kjällerström*, överlämnade ett exemplar av Christian Callmer, *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1918–1968*, inbundet i praktband och försedd med följande dedikation, som anfördes av professor *Kjällerström*:

NOVAE SOCIETATI LITTERARUM HUMANIORUM LUNDENSI
SORORI IUNIORI OLIM COMPETITRICI
NUNC AMICISSIME COLLABORATRICI
IUBILAEUM SEMISAECULARE CELEBRANTI
OMNIA BONA FAUSTA OPTAT
REGIA SOCIETAS HUMANIORUM LITTERARUM LUNDENSIS

Från *Kungl. Gustav Adolfs Akademien* överlämnade dess preses professor *Gösta Berg* följande adress:

Kungl. Gustav Adolfs Akademien
frambär till
Vetenskaps-Societeten
i Lund
en varm hyllning
i tacksam erinran om
50 års
betydande insatser till främjande
av humanistisk forskning.

Uppsala den 21 november 1970

Gösta Berg

Preses

Dag Strömbäck
Sekreterare

Efter detta överlämnade Societetens praeses den till Vetenskaps-Societetens 25-årsjubileum år 1945 präglade *Lagerbringsmedaljen* och tillhörande penningssumma till professor *Göran Hermerén*, Umeå, för hans avhandling »Representation and Meaning in the Visual Arts». Det *Gleerupska priset* – också det instiftat vid 25-årsjubileet – tilldelades docent Bernt Olsson, Helsingborg för hans forskningar kring 1600-talsdikten Bröllops beswärs ihugkommelse.

Praeses erinrade om Societetens bortgångna ledamöter konsul John Hjelme-Lundberg, professor Alrik Gustafson och museumsdirektör Vagn Poulsen.

Minnestal hölls över professor Krister Hanell och universitetslektor Birger Sallnäs – båda en gång Societetens sekreterare – av professor Paul Åström respektive docent Göran Rystad. Minnesteckningar över samtliga dessa avlidna återfinns på annan plats i årsboken.

Vetenskaps societeten i Lund

HÖGTIDSFÖRELÄSNINGEN hölls av professor *Erik Lönnroth*, Göteborg, över ämnet *Humanistisk framtid*. Också den publiceras i årsboken.

Årshögtiden i Carolinasalen inramades av sång av studentsångargruppen Fredman. En blomsteruppsättning hade anlänt från Berlingska Boktryckeriet.

Jubileumssammanträdet avslutades med supé på Grand Hotell, som hade samlat 120 deltagare. Under denna anlände telegram från Vetenskaps-Societetens Høge Beskyddare Hans Majestät Konung Gustaf VI Adolf samt hälsningar från Societetens grundare professor Jöran Sahlgren, Uppsala, från hedersledamoten professor Einar Gjerstad och från en grupp finländska ledamöter. Rector magnificus professor Sven Johansson talade för Lunds universitet, professor Louis Hammerich framförde lyckönskningar från Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab – detsamma hade han gjort vid 25-årsjubileet 1945 – och professor Olle Olsson talade för Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund.

Vetenskaps societeten i Lund

1970

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.

Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.

v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.

Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.

Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.

Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.

Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.

Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.

Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.

Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.

Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.

Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.

Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.

Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.

Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.

Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Hedersledamöter

Gjerstad, Erik Paul Einar, professor, Lund, f. 30/10 97, 67.

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8, 10, 70.

Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 92, 70.

Styrelse

Praeses: *Nils-Arvid Bringéus* (1968).

Vice praeses: *Gad Rausing* (1970).

Sekreterare: *Erland Lagerroth* (1968).

Vetenskaps societeten i Lund

Vice sekreterare: *Erik Cinthio* (1969).

Skattmästare: *Axel Roos* (1967).

Medlemmar: *Elam Tunhammar* (1961), *Bertil Ejder* (1961), *Berta Stjernquist* (1965), *Birgitta Odén* (1967), *Curt Kihlstedt* (1969).

Suppleanter: *Gösta Vitestam* (1969), *Bengt Loman* (1970).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Hans Regnéll* (1957), *Berta Stjernquist* (1965), *Erland Lagerroth* (1967), *Torsten Hågerstrand* (1968).

Suppleanter: *Bertil Ejder* (1957), *Kerstin Hadding* (1965).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Claes Schaar* (1959), *Hans Regnéll* (1961), *Staffan Björck* (1963), *Birgitta Odén* (1964).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Lennart Sjöstedt*.

Medlemmar: *Jerker Rosén*, *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Sven Ekbo* (1967).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Gunnar Törnqvist* (1969).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. *Kempe*, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

- Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm*, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887,
† 9/4 1941.
- Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie*, f. friherrinnan *Cederström*,
f. 16/3 1859, † 28/8 1941.
- Montelin, Adolf Fredrik*, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.
- Sahlin, Carl Andreas*, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
- Jacobsen, Helge*, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
- Lundberg, Sven Emil*, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
- Lundblad, Nils Waldemar*, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888,
† 25/9 1947.
- Munksgaard, Ejnar Johannes*, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890,
† 6/1 1948.
- Thott, Gustaf Otto Tage Stig*, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
- Sahlin, Bo Carl Henrik*, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
- Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira*, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883,
† 18/12 1951.
- Roos, Axel Bernhard*, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
- v. Schmitterlöw, Adelheid Emma Otburgis*, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5
1959.
- Edstrand, Karin Thekla Eleonora*, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
- Sandberg, Ivar Nils Gotthard*, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
- Berger, Svante Edwin Larsson*, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
- Dunker, Henry Christian Louis*, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
- Lundeqvist, Gösta Evald Andreas*, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892,
† 12/7 1962.
- Nevsten, Andreas Edvard*, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
- Sahlin, Stig Erik Gunnar*, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
- Wiberg, John Ake Truls*, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
- Berger, Carl Magnus*, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
- Bergh, Thorsten Christian Howard*, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901,
† 11/1 1965.
- Wigstrand, Gunnar*, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
- Palmstierna, Carl Otto*, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
- Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild*, fil. dr, assurancesdirektör, f. 25/6 1888,
† 5/2 1968.
- Jensen, Arthur Marinus*, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
- Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia*, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897,
† 9/11 1968.
- Trolle-Bonde, Carl*, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
- Hjelme-Lundberg, John*, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska,
Landskrona, f. 24/2 07, 32.
- Wijkander, Klara Severina*, f. *Kock*, fru, Göteborg, f. 28/11 88, 40.

Vetenskaps societeten i Lund

- Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, Simrishamn, f. 26/5 95, 42.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, Malmö, f. 17/7 91, 45.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, Lund, f. 25/7 08, 52.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
Hammariskiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, Malmö, f. 14/12 01, 54.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, Vallberga, f. 15/9 04, 54.
Sandblom, Grace, f. Schaefer, fru, Pully Vand, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, Lugano, f. 16/6 21, 55.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, Klippan, f. 16/10 94, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, Lund, f. 23/7 92, 62.
Ekblom, Sven Gustav Ingemar, konsul, Helsingborg, f. 17/3 03, 62.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, Lund, f. 19/5 22, 62.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63.
Rausing, Hans Anders, direktör, Lund, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Helsingborg, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Ake, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Trelleborg, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Älmhult, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., Varberg, f. 30/10 98, 69.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, grevinna, Trolleholm, f. 2/3 08, 70.

Seniorer

- Eidem, Erling, f.d. ärkebiskop, Uppsala, f. 23/4 80, 20.
Lindkvist, Erik Harald, rektor, Helsingborg, f. 14/10 81, 20.
Landquist, John, professor, Stocksund, f. 3/12 81, 21.
Lindblom, Christian Johannes, professor, Lund, f. 7/6 82, 34.
Belfrage, Sixten Esbjörn Mauritz, fil. dr, Lund, f. 27/7 83, 27.
Pedersen, Johannes Peder Ejler, professor, Köpenhamn, f. 7/11 83, 27.
Sahlgren, Gustaf Fredrik Jöran, professor, Uppsala, f. 8/4 84, 20.
Kjellin, Tor Helge, professor, museiintendent, Karlstad, f. 24/4 85, 20.

- Liljegren, Sten Bodvar*, professor, Stockholm f. 8/5 85, 20.
Lagerroth, Lars Fredrik Barthold, professor, Lund, f. 10/9 85, 20.
Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Nordal, Sigurður, minister, Reykjavik, f. 14/9 86, 36.
Bull, Francis, professor, Oslo, f. 4/10 87, 32.
Friis-Johansen, Knud, professor, Köpenhamn, f. 1/11 87, 37.
Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.
Galster, Georg, fil. dr, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 17/5 89, 44.
Karlgren, Klas Bernhard Johannes, professor, Stockholm, f. 5/10 89, 20.
Hedström, Karl Fredrik Gunnar, professor, Lund, f. 31/12 90, 37.
Ruin, Hans Valdemar, professor, Lund, f. 18/6 91, 40.
Thomson, Arthur Natanael, f.d. universitetskansler, Lund, f. 6/11 91, 27.
Nordman, Carl Axel, fil. dr, f.d. statsarkeolog, Helsingfors, f. 28/1 92, 45.
Kjellberg, Sven Torsten, museintendent, Lund, f. 22/6 92, 44.
Hammerich, Louis Leonor, professor, Köpenhamn, f. 31/7 92, 36.
Olinder, Olof Gunnar, docent, rektor, Göteborg, f. 10/7 93, 34.
Richter, Herman Bror, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. 6/9 93, 35.
Pleijel, Hilding Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
Löfstedt, Ernst Martin Hugo, professor, Uppsala, f. 13/12 93, 34.
Siegvald, Herman Sigban, professor, Lund, f. 13/2 94, 48.
Carlsson, Nils Gunnar, professor, Helsingborg, f. 7/3 94, 26.
Collinder, Erik Alfred Torbjörn (Björn), professor, Uppsala, f. 22/7 94, 36.
Tilander, Artur Gunnar, professor, Stockholm, f. 22/7 94, 31.
Olsson, Bror Hjalmar, förste bibliotekarie, Lund, f. 6/8 94, 39.
Lindquist, Ivar Artur, professor, Lund, f. 31/5 95, 25.
Pipping, Hugo Edvard, professor, Helsingfors, f. 12/6 95, 44.
Akerman, Johan Henrik, professor, Lund, f. 31/3 96, 34.
Rubow, Poul Victor, professor, Köpenhamn, f. 9/1 96, 30.
Skautrup, Jens Peter Andreas, professor, Århus, f. 21/1 96, 46.
Holtmark, Anne Elisabeth, professor, Oslo, f. 21/6 96, 49.
Knutsson, Knut Peter, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.
Elovson, John Harald, docent, lektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
Olivecrona, Knut Hans Karl, professor, Lund, f. 25/10 97, 35.
Dederling, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.
Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
Steen, Sverre, professor, Oslo, f. 1/8 98, 46.
Bayer, Raymond, professor, Paris, f. 2/9 98, 47.
Aspelin, Gunnar, professor, Lund, f. 23/9 98, 29.
Skard, Eiliv, professor, Oslo, f. 19/10 98, 51.
Harrie, Ivar Olav, chefredaktör, Malmö, f. 18/3 99, 32.
Andersson, Carl Ingvar, riksarkivarie, Stockholm, f. 19/3 99, 31.
Helgason, Jón, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.
Postan, Michael, professor, Cambridge, f. 24/9 99, 51.
Sveinsson, Einar Ólafur, professor, Reykjavik, f. 12/12 99, 45.
Hannerberg, Carl David, professor, Stockholm, f. 29/7 00, 52.
Frisk, Jöns Ivan Hjalmar, professor, Göteborg, f. 4/8 00, 44.

Vetenskaps societeten i Lund

- Wieselgren, Per Väinö*, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Strömbäck, Dag Alvar, professor, Uppsala, f. 13/8 00, 35.
Mägiste, Julius, professor, Lund, f. 19/12 00, 53.
Kjöllerström, Sven Gottlieb, professor, Lund, f. 28/1 01, 39.
Moltke, Erik, dr phil., Köpenhamn, f. 4/4 01, 43.
Svensson, Sigfrid Oskar, professor, Lund, f. 1/6 01, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Elling, Christian, professor, Köpenhamn, f. 14/11 01, 45.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Akerlund, Alvar Walter, universitetslektor, Lund, f. 23/12 02, 36.
L'Orange, Hans Peter, professor, Oslo, f. 2/3 03, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Clark, Sir Kenneth McKenzie, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Blatt, Franz, professor, Århus, f. 31/8 03, 34.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensson, John Alfred, docent, Lund, f. 5/2 04, 45.
Hafström, Adolf Gerhard G:son, professor, Stockholm, f. 27/3 04, 55.
Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Lund, f. 17/5 04, 52.
Janzén, Assar Götrik, professor, Berkeley, Calif., USA, f. 22/8 04, 51.
Ahldén, Tage Robert, professor, Lund, f. 24/8 04, 55.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Christensen, Aksel Erhard, professor, Köpenhamn, f. 11/9 06, 50.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie,
Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Ahlström, Gustaf Gunnar, docent, Stockholm, f. 25/11 06, 45.
Axelsson, Bertil Folke Bonde, professor, Lund, f. 22/12 06, 38.
Gierow, Krister Adolf, överbibliotekarie, Lund, f. 11/5 07, 56.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Frederik Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Quensel, Carl-Erik, professor, Lund, f. 9/10 07, 46.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Moskva, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Welinder, Per Emil Carsten, professor, Lund, f. 28/4 08, 54.

- Segerstedt, Torgny*, professor, Uppsala universitets rektor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
- Wikander, Oscar Stig*, professor, Uppsala, f. 27/8 08, 48.
- Bendz, Claës Gerhard Mortimer*, professor, f.d. praeses, Köpenhamn, f. 16/10 08, 43.
- Pfannenstill, Bertil Algot*, docent, Lund, f. 22/2 09, 48.
- Neumann, Sven Gösta*, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
- Rosén, Jerker Ingmar*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 6/5 09, 45.
- Moritz, Manfred S.*, professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
- de Bouïard, Michel*, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
- King, Arthur Henry*, docent, London, f. 20/2 10, 62.
- Bengtsson, Bengt Svante*, museiintendent, Lund, f. 2/3 10, 62.
- Riis, Poul Jörgen*, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
- Nilsson-Ehle, Hans Gregor Gunnar*, professor, Göteborg, f. 17/7 10, 49.
- Westergård-Nielsen, Christian Emil*, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
- Kjellman, Nils Reinhold*, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
- Lindblad, Gustaf Martin Esaias*, professor, Stockholm, f. 26/2 11, 50.
- Westin, Gunnar Torvald*, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
- Fischer-Jørgensen, Eli*, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
- Glob, Peter Wilhelm*, riksantikvar, Köpenhamn, f. 20/2 11, 54.
- Ahlbäck, Torvald Olav Otto*, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
- Jensen, Poul Johannes*, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
- Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur*, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
- Foerste, William Gustav Heinrich*, professor, Münster, f. 3/12 11, 62.
- Normann, Carl-Edvard*, professor, Lund f. 26/1 12, 55.
- Gerleman, John Gillis*, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
- Fink, Troels Marstrand Trier*, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
- Barck, Per-Olov*, professor, Åbo, f. 12/5 12, 66.
- Stjernquist, Per Nilsson*, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
- Gravier, Maurice Pierre Albert*, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
- Malmberg, Bertil*, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
- Noreng, Harald*, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
- Johannesson, Nils Gösta*, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
- Ollén, Gunnar*, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.
- Lundström, Sven Gunnar*, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
- Nilsson, Sven Augustinus*, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
- Korlén, Hans Gustav Vilhelm*, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
- Fehrman, Carl Abraham Daniel*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
- Hadding, Kerstin*, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
- Althin, Carl-Axel Gustaf*, fil. dr, direktör, Lund, f. 12/2 15, 50.
- Waller, Sture Magnus*, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
- Björck, Tor Erland Staffan*, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
- Ekbo, Sven Arnold*, docent, ordbokschef, Lund, f. 7/8 15, 56.
- Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf*, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.

Vetenskaps societeten i Lund

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Carlsson, Sten Carl Oscar*, professor, Uppsala, f. 14/12 17, 49.
Ejder, Gustaf Ake Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Regnéll, Hans Otto, forskardocent, Lund, f. 30/1 19, 54.
Benson, Sven Archer, docent, arkivchef, Lund, f. 22/1 19, 55.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Rystad, Nils Göran, forskardocent, universitetslektor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Stjernquist, Berta Ingeborg, forskardocent, Lund, f. 26/4 18, 58.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Matilda, docent, Uppsala, f. 24/8 19, 58.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Lund, f. 19/9 19, 59.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Sandström, Sven Erik Ake, docent, universitetslektor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Quvarnström, Gunnar O:son, forskardocent, Lund, f. 9/3 20, 60.
Rooth, Anna Birgitta, forskardocent, Lund, f. 15/5 19, 60.
Sundqvist, Anders, docent, Lund, f. 15/9 16, 61.
Cinthio, Erik Axel Hampus, bitr. professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, Lund, f. 1/7 22, 61.
Swahn, Jan-Öjvind, docent, Lund, f. 15/5 25, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, forskardocent, Lund, f. 29/6 22, 62.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Pettersson, Hans Olof, docent, lektor, Lund, f. 17/4 20, 63.
Wallén, Per-Edwin Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Dravina, Velta Tatjana, bitr. professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Sjöstedt, John Lennart, docent, Lund, f. 5/6 21, 64.
Aström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, Lund, f. 8/12 27, 66.
Kragh, Ulf Wilhelm Osvald, bitr. professor, Lund, f. 25/2 20, 66.
Lagerroth, Lars Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.

- Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Jörberg, Gustav Lennart, docent, Lund, f. 26/1 27, 67.
Loman, Bengt Ragnar Carl, forskardocent, Lund, f. 7/8 23, 67.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
Strömberg, Märta Linnea Ingeborg, docent, universitetslektor, Lund,
f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Tägil, Sven Otto, docent, Lund, f. 15/12 30, 68.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Gustafsson, Stig Gunnar Valdemar, bitr. professor, Lund, f. 10/8 23, 69.
Hartman, Sven Samuel, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Pettersson, Hans Fredrik, bitr. professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, docent, Lund, f. 19/10 27, 70.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Lund, f. 18/10 21, 70.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.

B. UTLÄNDSKA

- v. Wright, Georg Henrik, professor, kansler för Åbo akademi, Helsingfors,
f. 14/6 16, 53.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Naert, Pierre, professor, Åbo, f. 29/5 16, 55.
Becher, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Århus, f. 25/4 24, 61.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Beyer, Eduard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Önnerfors, Alf Roland, professor, Berlin, f. 30/11 25, 63.
Oberholzer, Otto, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.
Togeb, Knud, professor, Köpenhamn, f. 28/1 18, 64.

Vetenskapssocieteten i Lund

- Røstvig, Maren-Sofie*, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Fenger, Henning, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Higham, John, professor, Ann Arbor, Michigan, USA, f. 26/10 20, 67.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Eldjárn, Kristján, president, fil. dr, Bessastaðir, Island, f. 6/12 16, 70.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Wiegmann, Günter Franz, professor, Mainz, f. 31/1 28, 70.

Vetenskaps societetens verksamhet 1970

Till *hedersledamöter* har under året valts professor Algot Werin, Lund, och professor Erik Lönnroth, Göteborg.

Till *stiftande ledamot* har under året kallats grevinnan Anna Trolle-Bonde, Trolleholm.

Som *inländska arbetande ledamöter* har invalts docent Ulla-Britta Lagerroth, professorerna Mats Malmer och Jan Svartvik samt docent Torbjörn Vallinder, samtliga Lund.

Som *utländska arbetande ledamöter* har invalts professor Mogens Brøndsted, Odense, presidenten, fil. dr Kristján Eldjárn, Bessastadir, Island, professor Peter Ladefoged, Los Angeles och professor Günter Wiegmann, Mainz.

Den 10 april hölls ett *sammanträde*, vid vilket professor Carl-Herman Hjortsjö, Lund, talade om Porträttkonst och anatomi.

Den 19 september företogs en *utfärd* till Själland. Via Helsingborg gick resan i förhyrd buss till Helsingör, där Tretorn A/S stod för programmet med direktörerna Bent Olsen och Ove Olsen som värdar. Kronborgs slott och det däri inrymda Handels- och sjöfartsmuseet visades av museumsdirektör Knud Klem, varefter Tretorn bjöd på en lunch på Marienlyst, som kommer att gå till Societetens historia. Från Helsingör gick färden till Roskilde, där den nya Vikingskipshallen besågs under ledning av museumsinspektör Ole Crumlinde-Pedersen. Denne visade också en instruktiv film från bärgningen av de fem vikingaskeppen i Roskildefjorden. Hemfärden gick via Tuborg havn och Landskrona.

Den 21 november högtidlighöll Societeten minnet av sin 50-åriga tillvaro med ett jubileumsammanträde, för vilket särskild redogörelse lämnas på annan plats i årsboken. Högtidsföreläsningen hölls av professor Erik Lönnroth, Göteborg, under rubriken »Humanistisk framtid».

Av trycket har under året utgivits:

Årsbok 1970

I skriftserien: 62 och 63. Bernt Olsson, Bröllops besvärs Ihugkommelse. Del I och II.

I serien Skånsk senmedeltid och renässans: 8. Wilhelm Norlind, Tycho Brahe.

Resestipendier har tilldelats följande: Professor Gösta Holm 1.500 kr, docent Jan Mogren 172 kr, prof. Oscar Reutersvärd 750 kr, docent

Vetenskaps societeten i Lund

Anna Birgitta Rooth 500 kr, docent Sven Sandström 602 kr samt professor Claes Schaar 750 kr.

Ur *anslaget för smärre och tillfälliga bidrag* har utdelats på våren: till docent Gunnar Qvarnström 400 kr.

Under hösten har ur samma anslag utdelats: till docent Sven Sandström 400 kr, docent Märta Strömberg 300 kr, docent Björn Wallner 100 kr och professor Gösta Vitestam 700 kr.

Årsmötet har för andra gången antagit ändring av stadgarna §§ 3 och 5, varigenom dessa ändringar blivit definitiva.

Vetenskaps-Societetens namn kommer i fortsättningen att skrivas Vetenskaps societeten.

Lund den 21 november 1970

Erland Lagerroth

Sammandrag av Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1970

Balanskonto den 1 januari 1970

<i>Tillgångar</i>		<i>Skulder</i>	
Obligationer	381.500: —	Grundfond	35.600: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	37.558: 75
Aktier	98.400: —	Resestipendiefond	25.245: —
Bank	160.612: 36	»Skånsk senmedeltid och renässans»	206.046: —
Postgiro	7.343: 39	Olga och Thorild Dahlgrens fond	25.273: —
		AB C.W.K. Gleerups fond	12.733: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallen- bergs fond	5.000: —
	Kronor 677.855: 75		Kronor 677.855: 75

Vinst- och Förlustkonto år 1970

<i>Inkomster</i>		<i>Utgifter</i>	
Räntor å obligationer	15.892: 50	Disconto å årsavgifter	495: —
Räntor å förlagsbevis	1.675: —	Föreläsare	809: —
Utdelning å aktier	9.238: —	Forskningsbidrag och belöningar	3.650: —
Ränta å banktillgodo- havande	11.706: 42	Sekreteraren	2.000: —
Årsavgifter	10.000: —	Resestipendier	4.274: —
Årsböckerna:		Årsböckerna:	
Tryckningsbidrag	8.000: —	Tryckningskostnader m.m.	7.882: 30
Försäljning	584: 50	Skriftserien:	
Skriftserien:		Tryckningskostnader m.m.	47.294: 07
Tryckningsbidrag	45.474: —	»Skånsk senmedeltid och renässans»:	
Försäljning	8.881: 74	Författarsättning Tryckningskostnader	6.400: —
»Skånsk senmedeltid och renässans»:		m.m.	26.842: 96
Bidrag från Wallenberg- ska stiftelsen	10.000: —	Övriga utgifter	9.460: 20
Försäljning	47: —	Fondökningar	84.952: 63
Donationer	58.000: —		
Fondminskningar	14.561: —		
	Kronor 194.060: 16		Kronor 194.060: 16

*Vetenskaps societeten i Lund***Balanskonto den 31 december 1970**

<i>Tillgångar</i>		<i>Skulder</i>	
Obligationer	386.500: —	Grundfond	366.000: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	53.071: 38
Aktier	98.400: —	Resestipendiefond	22.410: —
Bank	231.144: 31	»Skånsk senmedeltid och renässans»	194.595: —
Postgiro	2.203: 07	Olga och Thorild Dahlgrens fond	26.713: —
		AB C.W.K. Gleerups fond	12.458: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallen- bergs fond	5.000: —
		Harry Karlssons fond	10.000: —
		50-årsfonden	48.000: —
Kronor 748.247: 38		Kronor 748.247: 38	

Lund den 31 december 1970

Axel Roos

Specifikation av obligationer, förlagsbevis och aktier den 31 december 1970

	%	Datum	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3,0	01.02.1937	2.000	1.500
Svenska Staten	3,0	01.03.1937	10.000	10.000
Svenska Staten	3,5	15.12.1941	25.000	25.000
Svenska Staten (3.försvarslånet)	3,5	15.08.1942	10.000	10.000
Svenska Staten	3,5	15.03.1943	10.000	10.000
Svenska Staten	3,5	15.04.1943	20.000	20.000
Svenska Staten	3,5	01.11.1943	25.000	25.000
Svenska Staten	3,5	15.12.1944	10.000	10.000
Svenska Staten	4,5	09.05.1955	5.000	5.000
Svenska Staten	4,75	10.12.1956	5.000	5.000
Svenska Staten	5,0	05.10.1959	5.000	5.000
Svenska Staten	7,25	03.09.1969	20.000	20.000
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3,0	01.06.1937	5.000	4.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	01.11.1934	5.000	4.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	15.11.1937	45.000	45.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	01.12.1939	10.000	10.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,5	15.01.1944	10.000	10.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	15.04.1945	15.000	15.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	3,0	15.04.1946	2.000	2.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	5,5	10.04.1960	5.000	5.000
Konungariket Sveriges Stadshypoteks- kassa	5,5	10.10.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	3,6	15.01.1942	10.000	10.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.01.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.10.1960	5.000	5.000
Svenska Bostadskreditkassan	5,75	10.07.1961	5.000	5.000
Svensk Fartygskredit AB	5,5	26.11.1962	5.000	5.000
Stockholms Intecknings Garanti AB	3,0	01.12.1934	5.000	5.000
Stockholms Stad	3,0	15.03.1945	10.000	10.000
Stockholms Stad	3,0	31.10.1946	10.000	10.000
Stockholms Stad	5,5	18.12.1963	10.000	10.000
Göteborgs Stad	6,0	20.02.1962	5.000	5.000
AB Stockholms Spårvägar	3,0	01.09.1947	10.000	10.000
Sandvikens Jernverks AB	6,0	02.11.1960	5.000	5.000
Örebro Elektriska AB	6,0	28.12.1960	5.000	5.000
Sydsvenska Kraft AB	6,0	05.06.1961	5.000	5.000
Kornäs AB	6,0	10.11.1961	5.000	5.000
Munksjö AB	6,0	06.12.1961	5.000	5.000
Knutsbro Kraft AB	6,0	12.02.1962	5.000	5.000
Uddeholms AB	6,0	01.03.1962	5.000	5.000
Facit AB	5,25	29.10.1962	5.000	5.000
Edsele Kraft AB	5,5	15.01.1964	5.000	5.000
Sångkällforsen AB	5,5	07.01.1964	5.000	5.000
Sparbankernas Intecknings AB	7,5	15.01.1971	10.000	10.000
			Kronor	386.500

Vetenskaps societeten i Lund

<i>Förlagsbevis</i>	%	Datum	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Handelsbanken	5,5	20.05.1959	5.000	5.000
Skånska Banken	5,25	20.02.1963	5.000	5.000
Skandinaviska Banken	5,75	10.10.1963	5.000	5.000
Kockums Mek. Verkstads AB	5,5	15.02.1963	5.000	5.000
AB Iföverken	5,5	10.04.1963	5.000	5.000
Sångkällforsen AB	6,0	07.01.1964	5.000	5.000
			Kronor	30.000

<i>Aktier</i>			
85 st. AB Bofors		8.500	10.000
125 st. Bolidens Gruv AB, ser. B		12.500	12.000
63 st. Höganäs AB, stam		6.300	7.000
140 st. Skånska Banken		7.000	8.000
150 st. Skånska Cement AB		15.000	15.900
28 st. AB Skånska Cementgjuteriet		1.400	3.500
175 st. Svenska Handelsbanken, stam		17.500	25.000
250 st. AB Cardo		25.000	17.000
		Kronor	98.400

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps-Societetens räkenskaper för år 1970, ha fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrka full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i april månad 1971

Sven Ekbo

Olof Nordström

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921. 30: -
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920. 10: -
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923. 10: -
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924. 20: -
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925. 16: -
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927. 12: -
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927. 12: -
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928. 14: -
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928. 6: -
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928. 6: -
11. Stockholms stads tänkebok 1524-1529 av Mr Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1-2. 1929. 25: -. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940. 6: -
12. Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930. 12: -
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931. 7: -
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932. 10: -
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932. 7: -
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933. 15: -
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935. 15: -
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936. 20: -
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936. 12: -
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937. 12: -
21. *Johan Akerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938. 19: -
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938. 12: -
23. *Walter Akerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939. 7: -
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940. 20: -
25. *Jesper Swedbergs* Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941. 50: -
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941. 9: -
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian - Minucius Felix. 1941. 14: -
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944. 15: -
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945. 20: -
30. *Per Wieselgren*. Neli Sueciani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946. 17: -
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948. 12: -
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644-1699. 1948. 8: -
33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948. 8: -
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949. 13: -
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

- Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951. 13: -
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951. 12: -
 37. *Sture M. Waller*. Abomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951. 8: 50
 38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275-1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275-1281.) 1952. 13: -
 39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951. 15: -
 40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952. 20: -
 41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526-1594.) 1952. 15: -
 42. *Arthur Peetre*. Sko klosters medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953. 15: -
 43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954. 12: -
 44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954. 20: -
 45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954. 18: -
 46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954. 24: -
 47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955. 15: -
 48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955. 18: -
 49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956. 16: -
 50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957. 15: -
 51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957. 20: -
 52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512-1517. 1957. 25: -
 53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957. 15: -
 54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960. 25: -
 55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964. 23: -
 56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560-1596, 1966. 35: -
 57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekterism mot färdernaärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966. 15: -
 58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968. 40: -
 59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968. 35: -
 60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968. 50: -
 61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968. 35: -
 62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar). 1970. 30: -
 63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970. 35: -
 64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971
 65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Pris häft. 45 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
 9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971
- Årsbok 1920–1969. (Årsbok 1946 innehåller register 1920–1945.)*

Ur innehållet

Artiklar

Erik Lönnroth: Humanistisk framtid

Bertil Ejder: Svenska språket vid svenska universitet

Johan Feuk: Var Olaus Petri psalmdiktare?

Svante Bohman: Matthæus Fremling och Esaias Tegnér

Nils Gösta Valdén: Vilhelm Ekelund och världslitteraturen

Minnesord

Alrik Gustafson av Staffan Björck

Krister Hanell av Paul Åström

John Hjelme-Lundberg av Algot Werin

Vagn Poulsen av P.J.Riis

Birger Sallnäs av Göran Rystad

Från Vetenskaps societetens 50-årsjubileum

den 21 november 1970

